

BİSMİLLAHİR-RƏHMANİR-RƏHİM

«ƏNAM» SURƏSİ

Bu surə Peyğəmbərə (s) Məkkədə nazil olmuş 67-ci surədir. Əhli-beytdən (ə) nəql olunan rəvayətlərə əsasən, bu surənin ayələrinin hamısı bir yerdə nazil olmuşdur. Digər Məkkə surələrində olduğu kimi, bu surənin əsas hədəf və məqsədi üçlük təşkil edən tövhid, nübüvvət və məad məsələlərinə dəvət etməkdir. Lakin hər şeydən artıq yeganəpərəstliyə dəvət, eləcə də şirk və büt-pərəstliklə mübarizəyə təkid olunur.

Bu surənin ayələrinə dərindən diqqət müsəlmanların arasında nifaq və pərakəndəlik ruhiyyəsini aradan qaldıraraq onları ayıldar, qəlblərinə bəsirət bəxş edir.

«Ənam» surəsinin fəziləti barəsində belə nəql olunur: **“O, nazil olarkən 70 min mələk onu müşayiət etmişdir. Hər kəs onu oxusa (və bunun sayəsində ruhu tövhid çeşməsindən sirab olsa), o mələklərin hamısı (Allah dərgahında) onun üçün günahlardan bağışlanmaq istəyər.”**¹

Eləcə də Əyyaşi mötəbər sənədlərlə Əbu Bəsirdən rəvayət edir ki, İmam Sadiq (ə) belə buyurur: **«Ənam surəsi bir yerdə nazil olmuş, 70 min mələk onu təzimlə yola salmışdır. Çünki onun 70 yerində Allahın adı qeyd olunmuşdur. Əgər camaat bu surənin oxunmasında nə qədər fəzilət olduğunu bilsəydi, heç vaxt onu tərk etməzdilər.»**

Sonra buyurdu: **«Hər kəsin Allahdan müəyyən bir hacəti varsa və onun rəva olunmasını istəyirsə, «Fatihə» və «Ənam» surəsi ilə dörd rəkətli namaz qılsın.**

Əli ibn İbrahim nəql edir ki, Həzrət Rza (ə) buyurdu: **«Ənam surəsi bir yerdə nazil olub və 70 min mələk təsbih, təhlil və təkbir sədələri ilə bu surəni yola salmışlar. Hər kəs bu surəni oxusa, mələklər Qiyamət gününə qədər onun üçün təkbir deyərlər.»**²

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

AYƏ 1:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həmd və səna göyləri və yeri yaradan, qaranlıqları və aydınlığı vücuda gətirən Allaha məxsusdur. (Belə bir əzəmətli yaradılışın zəti tovhidə və bu qüdrətin yalnız Allaha məxsus olmasına dəlalət etməsinə baxmayaraq) kafirlər yenə də Rəbblərinə şərik qoşur və (bütələri Ona) tay tuturlar.»

TƏFSİR:

Quranın hər yerində nur kəlməsi tək formada, zülmət kəlməsi isə cəm formada gəlmişdir. Çünki haqq birdir, lakin batıl yollar olduqca çoxdur. Nur vəhdətin, zülmət isə pərakəndəliyin rəmzidir. Bu surənin ilk ayəsində varlıq aləmindəki sistemə, ikinci ayəsində insanın yaradılışına, üçüncü ayəsində isə insanın əməl və rəftarlarına işarə edilir.

¹ «Biharul-ənvar», 91-ci cild, səh. 348

² Əli ibn İbrahimin təfsiri.

Həzrət Əlinin (ə) buyurduğuna görə bu ayə yolunu azmış olan üç dəstəyə cavab verir:

a) Yaradılışın və xilqətin hadis (sonradan yaradılan) olmasını inkar edən (və onun əzəli olmasına inanan) materialistlərə (“xələqəs-səməvat” - göyləri yaratdı)

b) Həm nur, həm də zülmət üçün ayrı-ayrı məbudların olduğuna inanaraq üçlüyə pərəstiş edənlərə (“cəələ” - qərar verdi).³

v) Allahın şəriki və oxşarı olduğuna inanan müşriklərə (“summəlləzinə kəfəru” - sonra da kafirlər).⁴

AYƏ 2:

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Sizi (birinci ata-ananızı birbaşa, o ikisinin nəslini isə vasitə və mərhələlər keçməklə) palçıqdan yaradan, sonra (sizin hər biriniz üçün ömür) müddət(i) müəyyənləşdirən Odur. Müəyyən olunmuş bir müddət də Onun yanındadır (şərti əcəli “məhv və isbat” lövhəsində yazıb, qəti əcəl isə “Lövh-i-Məhfuz”dadır, yaxud bu dünyada olan gerçəkliklərdir). Siz (bu qüdrət, nəzm və hikməti müşahidə etdikdən sonra Allah və ya Qiyamət barəsində) yenə də şəkk edirsiniz.»

TƏFSİR:

Bu ayədə kainatla əlaqədar məsələlər, o cümlədən, asimanların və yerin xilqəti irəli çəkilir, həmçinin insanın özü və batini aləmi ilə bağlı məsələlər qeyd olunur.

Quranda 20 dəfədən artıq «**əcəlun müsəmmən**» (müəyyən olunmuş əcəl) barəsində söhbət açılmışdır. Allah insan üçün iki növ əcəl təyin etmişdir. Onlardan biri hətmi (labüd, qaçılmaz) əcəl adlanır ki, ömrün uzadılması üçün lazım olan bütün şəraitlərə riayət edilsə belə, həmin əcəl gəlib çatdıqda ömür çırağa tökülən neft kimi tamam olmalıdır. Digəri isə bizim öz əməllərimizə bağlıdır. Məsələn, çırağın nefti vardır, lakin onu güclü külək qarşısına qoyduqda istər-istəməz sönmür.

Rəvayətlərdə sileyi-rəhim, yəni qohum-əqrəba ilə əlaqələrin bərqərar edilməsi, fəqirlərə sədəqə verilməsi, zəkat və dua insanın ömrünü uzadan amillər kimi bəyan olunmuşdur. Bunun əksinə olaraq qohum-əqrəba ilə əlaqələrin kəsilməsi, zülm etmək insan ömrünü qısaldan amillərdən sayılır.

İbn Abbasın nəql etdiyinə görə, Allah insan üçün iki növ əcəl qərar vermişdir: Biri təvəllüddən ölümə qədər, digəri isə ölümdən Qiyamətə qədər. İnsan öz əməlləri ilə bəzən onlardan birini azaldıb digərini artırır. Deməli, əcəlin məcmusu heç kəs üçün dəyişilə bilməz.

Siz isə insanı çox dəyərsiz bir şeydən–palçıqdan yaradıb belə bir heyratlı mərhələləri keçirən bir Allah barəsində şəkk və tərəddüdə yol verirsiniz.

AYƏ 3:

﴿وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرُّكُمْ وَجَهْرُكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ﴾

³ «Təfsiri Kəşşaf»

⁴ «Nurus-səqəleyn», 1-ci cild, səh. 701

TƏRCÜMƏ:

«Göylərdə və yerdə olan tək Allah Odur. O, sizin gizlininizi də, aşkarınızı da bilir və (yaxşı və pisdən) əldə etdiklərinizdən də xəbərdardır.»

TƏFSİR:

Hər növ varlıq üçün ayrıca bir ilahə (məbud) olduğuna (bu, qədim yunanlarda mövcud olan ilahələrə etiqaddır), yəni yağış ilahəsi, müharibə ilahəsi, sülh ilahəsi, asiman ilahəsi və s. kimi məbudların olduğuna inananların cavabında belə buyurulur: «Bütün aismanlara və yerə hökmranlıq edən məhz Allahdır.»

Aydınır ki, bir kəs hər yerə hökmranlıq etsə, hər şeyin tədbir və iradə olunmasını öz əlinə alsın, hər yerdə hazır olub nəzarət etsə, bütün gizli sirləri bilər. Buna görə də sonrakı cümlədə buyurulur: «Belə bir Pərvərdigar sizin gizlindəki və aşkardakı işlərinizi bilir. Həmçinin, sizin görüb əldə etdiyiniz şeylərdən də xəbərdardır.»

AYƏ 4-5:

﴿وَمَا تَأْتِيهِمْ مِّنْ آيَةٍ مِّنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ. فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

4. *«Onlar Rəbbləri tərəfindən onlara gələn hər bir nişanə və möcüzədən (onları qəbul etməkdən) üz döndərirlər.»*

5. *«Həqiqətən onlar haqq (Quran və möcüzələr) onlara gələn zaman onu təkzib etdilər. Odur ki, tezliklə, istehza etdikləri şeyin xəbərləri (bu barədə vəd edilmiş cəzalar) onlara yetişəcəkdir.»*

TƏFSİR:

4. Qeyd etdiyimiz kimi, «Ənam» surəsi ümdə olaraq müşriklərlə bəhs edir. Quran bu ayədə müxtəlif agahlıq və ayıltma vasitələrindən istifadə edərək müşriklərin haqq və Allahın nişanələri qarşısında təkəbbür, etinasızlıq və inadkarlıq xislətlərinə işarə edərək buyurur: «Onlar o qədər etinasız və inadkardırlar ki, Pərvərdigarın nişanələrindən hər hansı birini gördükdə dərhal ondan üz çevirirlər.»

Bu ruhiyyə təkcə ərəb müşriklərinə və cahiliyyət dövrünə məxsus deyildir. İndinin özündə də belələrini çox görmək olar, hətta altmış illik ömründə belə özünə Allah və din barəsində bir saatlıq axtarış axtarmaq zəhmətini vermir, bu barədə əlinə hər hansı kitab və yazı düşsə ona nəzər belə salmır. Əgər ona bu barədə bir söz deyən olsa qulaq asmaz. Bunlar bəzən alim donu geymiş xəbərsiz və inadkar cahillərdir!

5. Sonra onların əməllərinin ağır və acınacaqlı nəticəsinə işarə edərək buyurur ki, haqq onlara tərəf gəldiyi zaman onu inkar etdilər. Halbuki Allahın ayə və nişanələrində diqqət etsəydilər, haqqı yaxşı şəkildə görüb tanıyar və ona inanardılar. Onlar bu inkarın nəticəsini tezliklə görəcəklər və məsxərə etdikləri şeyin xəbəri onlara çatacaqdır.

Yuxarıdakı iki ayədə küfrün hər bir mərhələdə daha şiddətli olan üç mərhələsinə işarə olunur. İlk mərhələ haqdan üz döndərmək, sonra onu təkzib etmək, üçüncü mərhələdə isə Allahın ayələrini, həqiqətləri məsxərəyə qoyub istehza etmələridir.

AYƏ 6:

﴿أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنْ قَرْنٍ مَّكَّانُهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِّدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Məgər onlardan qabaq necə çox insan cəmiyyətlərini həlak etdiyimizi görmədilər? Onlara yer üzündə sizə vermədiyimiz imkanları vermişdik. Buludları yağan halda onların üzərinə göndərmiş və çayları onların (ayaqları) altından axıtmışdıq. (Lakin onlar nankorluq etdilər.) Buna görə də Biz günahlarının cəzası olaraq onları həlak etdik və onlardan sonra digər bir toplum vücuda gətirdik.»

TƏFSİR:

Başqalarının başına gələnlərdən və tarixdən ibrət almaq lazımdır. Gerçək və ibarətamiz hadisələrin nəql olunması Quranın tərbiyəvi üslublarından biridir. Allahın əta etdiyi imkanlardan sui-istifadə edənlərin cəzası məhvə məhkum olmaqdır. Allah onlara axirət əzabından əvvəl elə bu dünyada da cəza verir. Qüdrət sahibləri heç vaxt fikirləşməməlidirlər ki, dünya onların əlində əbədi olaraq qədər qalacaqdır. Xeyr! Allah onları cəzalandıracaq və onların yerinə başqalarını gətirəcəkdir. Buna əsasən də xoşagəlməz hadisələrin əsas amili məhz insanın öz əməlləridir.

Bunu da qeyd edək ki, «qərn» bir yerdə həlak olan və heç bir nümayəndəsi qalmayan ümmətə deyilir. («Əqrəbül-məvarid» kitabı) Eyni zamanda yaşayan insanlara da «qərn» deyilir. Adətən bir nəsil 60-100 il ömür sürdüynə görə də «qərinə» dedikdə 60-80, yaxud 100 il nəzərdə tutulur. («Əl-mizan» və «Təfsiri Fəxr Razi»)

AYƏ 7:

﴿وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər sənə kağız səhifə üzərində bir yazı nazil etsək və onlar öz əlləri ilə ona toxunsalar belə, kafirlər yenə də “bu, aşkar sehrdən başqa bir şey deyildir” deyəcəklər.»

TƏFSİR:

Müşriklərdən bəziləri deyirdilər: «Biz o zaman iman gətirərik ki, kağız üzərində olan yazını mələklə yanaşı bizə nazil edəsən.» Lakin onlar yalan deyir və sadəcə bəhanə axtarırdılar. Yəni onların inadkarlığı elə bir həddə çatmışdı ki, açıq-aşkar hiss olunan ən sadə şeyləri belə inkar edir, sehr bəhanəsi ilə vəhyin qarşısında təslim olmaqdan boyun qaçırdılar.

AYƏ 8:

﴿وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar “nə üçün ona bir mələk nazil olmur (ki, onun peyğəmbərliyinə şahadət verərək, onunla birgə insanları qorxutsun)?” dedilər. Əgər mələk nazil etsək (və onlar inkar etsələr, Bizim əbədi qanunlarımıza uyğun olaraq) iş (onların həlak olmaları) mütləq sona çatır və onlara daha heç bir möhlət verilməz.»

TƏFSİR:

Kafirilər deyirdilər ki, niyə Məhəmmədə (ə), bizim gözlərimizlə əyani şəkildə müşahidə edərək onun risalətini təsdiq etməyimiz üçün bir mələk nazil olmur?

Sonra onların inadkarlıqlarının son mərhələyə çatdığını göstərmək üçün buyrulur: Əgər onların istəyinə uyğun olaraq bir mələk göndərsək, yenə də iman gətirməyəcəklər. Belə olan halda hikmət və məsləhət bunu tələb edir ki, onlara artıq möhlət verməyək və dərhal onları ilahi əzaba düçar edib məhv edək.

AYƏ 9:

﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبُسُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər onu mələk etsəydik (Peyğəmbəri mələklərdən seçib göndərməli olsaydıq, mələklə insanın cəvharinin müxtəlifliyinə görə və onların qarşılıqlı anlaşma və münasibət qurmaları qeyri-mümkün olduğu üçün) onu mütləq kişi şəklinə salar və onlar (haqqı batıl) oxşar hala saldıqları kimi (Biz də mütləq bu işi) onlara örtülü və anlaşılmaz edərdik (və onlar “bu da bizim kimi bir insandır” deyərdilər).»

TƏFSİR:

İnsanların örnək və nümunəsi mələk olsaydı onda qərizələr təlatümündə çulğalanan, yemək və sair kimi meylləri olan insanlara necə örnək ola bilərdi? Buna əsasən, ayənin belə məna edilməsi mümkündür: Əgər Peyğəmbər (s) mələk olsaydı, hökmən kişi surətində zahir olacaqdı ki, onu görsünlər. Bu da insanların şəkk-şübhəyə düşməsinə səbəb olar və «o insandır, yoxsa mələk?» – deyər soruşardılar.

Bunu da qeyd edək ki, insanların haqq yolunda tərbiyə olunub bu yola dəvət edilmələri üçün camaata, onların özündən olan örnəklər verilməlidir ki, əməl və dəvətində hamıdan öndə getsin.

Quran ayəsinin hökmünə əsasən Peyğəmbər (s) kişi olmalıdır. İlahi sünnələr və qanunlar hikmət əsasında və bəzilərinin istəklərinə görə heç vaxt dəyişilməz.

AYƏ 10:

﴿وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْءَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Şübhəsiz, səndən əvvəlki peyğəmbərlər də istehza və məsxərə olundular. Beləliklə onları məsxərə edən kəslərə məsxərə etdikləri şey (ıldırım, zəlzələ və sairə) nazil oldu və onları bürüdü.»

TƏFSİR:

Bu ayə Peyğəmbər (s) üçün bir növ təskinlikdir. Belə ki, **əvvəla**, ondan qabaqkı bütün peyğəmbərlər istehzaya məruz qalmışlar. **İkincisi**, istehza edənlərə təkcə Allahın axirət əzabı deyil, həm də dünya qəzəbi nazil oldu və çox təhlükəli hiylələr məkr edənlərin özünə qayıtdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, istehza etmək əzab vədəsi verilən böyük və bağışlanmaz günahlardan biridir.

AYƏ 11:

﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Yer (üzün)də gəzib-dolanın, sonra təkzib edənlərin aqibətinin necə olmasına nəzər salın!”»

TƏFSİR:

Quran bu ayədə inadkarları və yalnız özünü bəyənənləri ayıltmaq üçün digər bir yoldan istifadə edərək Peyğəmbərə (s) göstəriş verir ki, onlara belə desin: «Yer üzündə gəzib-dolaşın, seyr edin, haqq-həqiqəti təkzib edənlərin acınacaqlı aqibətlərini öz gözlərinizlə müşahidə edin ki, bəlkə ayılasınız.»

Şübhəsiz, keçmişdə haqqı-həqiqəti tapdaladıqlarına görə məhvə məhkum edilən qövmlərin tarixi əsərlərini əyani şəkildə müşahidə etmək onların kitablarda olan tarixini mütaliə etməkdən qat-qat artıq təsirə malikdir. Çünki bu, həqiqətin əsərlərini daha çox göz önünə çəkir. Bilmək lazımdır ki, ötəri və səthi görüntülər mühüm deyil, işin axır-aqibətinin nə ilə nəticələncəyi çox mühümdür.

Haqq müxaliflərinin məğlubiyyətə uğrayıb süqut etməsi labüddür. Əgər bu barədə şəkk etsəniz tarixlərini oxuyub səfər etməklə onlardan qalan əsərləri görüb ibrət alın.

Yer üzündə seyr etməklə əlaqədar verilən fərman Quranda altı dəfə təkrar olunmuşdur. Təəssüflər olsun ki, kafirlər bu hökmə bizdən artıq əməl etmişlər. Onlar İslam ölkələrini qarış-qarış gəzib onların yeraltı-yerüstü sərvətlərindən, təbii ehtiyatlarından, mədəniyyət əsərlərindən, nəfis əlyazma nüsxələrindən və sənətkarlıq nümunələrindən, eləcə də cəmiyyətdəki zəif və qüvvətli cəhətlərindən agah olaraq onları qarət etmişlər. Müsəlmanlar isə dərin qəflət yuxusuna dalmışlar.

AYƏ 12:

﴿قُلْ لَمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ لِيَجْمَعَ كُفْرَكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Göylərdə və yerdə olan kimə məxsusdur?” De: “Allaha məxsusdur”. O (Özü) Özünə (bəndlərinə qarşı) rəhmli olmağı müəyyənləşdirmişdir. (Buna görə də) sizi (əvvəlincinizdən axırıncınıza) mütləq barəsində heç bir şəkk-şübhə olmayan Qiyamət günündə bir yerə toplayacaqdır. (Lakin) özlərini uduzmuş və ziyana salmış kəslər iman gətirməzlər.»

TƏFSİR:

«**La rəybə fihî**» (onda heç bir şəkk-şübhə yoxdur) cümləsi həm Quran, həm də Qiyamət barəsində qeyd olunmuşdur.

Allah bizim üçün müxtəlif vəzifələr müəyyən etməklə yanaşı, Özü üçün də bəzi vəzifələri, o cümlədən, insanları düz yola hidayət etmək, onlara ruzi verərək lütf və mərhəmət göstərmək və s. müqəddər etmişdir. Lakin ilahi rəhmətdən bəhrələnməyin şərti digər bəndələrə rəhm etməkdir.

Hədisdə qeyd olunur ki, «**hər kəs rəhm etməsə ona da rəhm olunmaz**».⁵ Allahın rəhməti genişdir. Cənab Salmanın Peyğəmbərdən (s) nəql etdiyi hədisdə deyilir: «**Allahın rəhməti yüz dərəcədir, onun yalnız bir dərəcəsi dünyada olan bütün mərhəmətlərinin mənsəyidir. Qiyamətdə Allah insanlarla rəhmətinin bütün yüz dərəcəsi ilə rəftar edəcəkdir.**»⁶

Diqqət yetirmək lazımdır ki, dəlil əvəzinə nəfs istəklərinə tabe olmaq, Allah övlilərinin əvəzinə tağutun hüsuruna getmək, iman gətirib axirətə inanmaq əvəzinə küfr etmək, nura təslim olmaq əvəzinə oda təslim olmaq kafirlərin uğradığı ən böyük xəsarətlərdəndir.

Camaatın Əli ibn Əbu Talibə (ə) üz gətirməsindən, o Həzrətin (ə) möminlərə əmir təyin olunmasından sonra bu təyinatı narazılıq edənlər, o Həzrətin (ə) Peyğəmbər (s) sünnəsi əsasında olan əməl və rəftarını bəyənməyənlər «Cəməl» və «Siffeyn» müharibəsini o Həzrətə (ə) qəbul etdirdilər və nəticədə müsəlmanlardan böyük bir qrupu qətlə yetirildi.

Lakin varlıq aləmi Allah tərəfindən olan rəhmət əsasıdır. İlahi rəhmət hər yərə və hər şeyə yayılmışdır. Quran ilahi rəhmətin hər şeyə şamil olduğunu bəyan edir («Əraf» surəsi ayə, 156) və bu rəhmətin çoxlu nümunələri vardır. O cümlədən:

Yağış («Şura» surəsi, ayə 28).

Külək («Əraf» surəsi, ayə 57).

Gecə-gündüz («Qəsəs» surəsi, ayə 73).

Peyğəmbər («Ənbiya» surəsi, ayə 107).

Quran («Əraf» surəsi, ayə 203).

Tövrat («Əhqaf» surəsi, ayə 12).

Azadlıq («Əraf» surəsi, ayə 72).

Həyat yoldaşına məhəbbət («Rum» surəsi, ayə 2).

Bitkilər və meyvələr («Rum» surəsi, ayə 150).

Tövbənin qəbul olunması («Zümər» surəsi, ayə 53).

AYƏ 13:

﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Gecə və gündüz (çərçivəsin)də qərar tutmuş (yəni yer kürəsində, eləcə də günəşin digər planetlərində onun nur və kölgəsinin əhatə dairəsində olan hər bir) şey Ona məxsusdur və Odur eşidən və bilən!»

⁵ «Fi Zilal» təfsiri (Alusi)

⁶ Yenə orada.

TƏFSİR:

Gecə-gündüz, özündə həm insanlara, həm də digər varlıqlara aramlıq bağışlayan bir beşiyə bənzəyir. Bəzi varlıqlar gecə, bəziləri isə gündüz istirahət edir. Buna əsasən, aşkarda və gizlində olan bütün varlıq sistemi Allaha məxsusdur. Həm də onlara nəzarət etmək Onun işidir.

AYƏ 14:

﴿قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ إِلَهُاتِي فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ
أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Göylərin və yerin yaradanı olan və (başqalarını) yedizdirib Özünü yedizdirilməyən Allahdan qeyrisinimi özümə başçı və yardımçı götürüm?!” De: “Həqiqətən, mənə İslamı qəbul edən ilk şəxs olmağım əmr olunmuşdur və (mənə deyilmişdir ki,) əsla müşriklərdən olma(yım).”»

TƏFSİR:

Bu ayədə də əsas hədəf tövhidi isbat etmək, şirk və büt-pərəstliklə mübarizə aparmaqdır. Müşriklər dünyanın yaradılışının Allaha məxsus olduğunu qəbul etmələrinə baxmayaraq, büt-ləri özləri üçün bir sığınacaq yeri seçirdilər.

Quran bu yanlış təsəvvürləri və xurafatları dəf etmək üçün Peyğəmbərə (s) göstəriş verib buyurur: «Onlara de ki, Allahdan başqasınımi özümə hami və pənahgah seçim? Halbuki O, yerlərin və göylərin yaradanıdır. Bütün canlı varlıqlara ruzi verəndir. Özü isə ruzidən ehtiyacsızdır.»

Diqqət yetirmək lazımdır ki, burada Allahın yalnız bəndələrə təam və ruzi vermək sifəti üzərində təkid olunur. Bu təbiri səbəbi bəlkə də bu ola bilər ki, insanların öz maddi həyatında ən çox asılılığı həmin maddi ehtiyacdır. Başqa sözlə desək, bir tikə çörəyə olan ehtiyac insanları sərvətlilərin, mal-dövlət sahiblərinin qabağında əyilməyə vadar edir. Hətta, bəzi vaxtlar onların qarşısında pərəstiş həddinə qədər əyilirlər.

Yuxarıdakı ayədə buyurulur: «Sizin ruziniz bu kimi adamların deyil, yalnız Allahın əlindədir.» Daha sonra Peyğəmbərə (s) şirk ayininə qoşulmağı təklif olaraq irəli sürənlərin cavabında belə buyurulur: Mənim əqlim yeganə arxalanacağımın və rəhbərimin asimanların və yerin yaradanı olduğuna əmr etdikdən əlavə ilahi vəhy də mənə göstəriş verir ki, ilk müsəlman olum və qətiyyənlə müşriklərlə bir cərgədə olmayam.

AYƏ 15:

﴿قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Şübhəsiz, əgər mən də Rəbbimə qarşı itaətsizlik etsəm, böyük günün əzabından qorxaram.”»

TƏFSİR:

Qorxu iki qismdir: 1. Təqdir edilməyən qorxu. Məsələn, cihaddan qorxmaq kimi. 2. Bəyənən qorxu, məsələn, ilahi əzabdan olan qorxu kimi.

Allahın qanunları bütün insanlar üçün eynidir. Əgər Allahın Peyğəmbəri (s) belə, günah edərsə, onun cəzasına düşər olacağından qorxmalıdır. Əlbəttə, Allah övliyalrı yalnız ilahi qəzəb və qəhrdən qorxurlar. Onlar heç vaxt camaatdan və tağutlardan qorxmazlar.

Qorxu insanın azıqlığına düşməsinin və xətaya yol verməsinin qarşısını alan mühüm bir amildir.

Bütün höccətlərin mövcud olması ilə belə, Onun fərmanları qarşısında itaətsizlik etmək öz ardınca əzabı gətirir. (Məsələn, Allah həm xalıqdır, həm ruzi verən. Həm Onun əmrlərinə təslim olmağı, həm də şirkdən uzaq olmağı əmr edir).

AYƏ 16:

﴿مَنْ يُصْرِفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْقُورُ الْمُبِينُ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(O əzab) həmin gün kimdən döndərsə, doğrudan da Allah ona rəhm etmişdir və odur aşkar uğur və qurtuluş!»

TƏFSİR:

Peyğəmbəri-Əkrəm (s) buyurur: «**Canım əlində olan Allaha and olsun ki, Qiyamətdə heç kim öz əməli ilə behiştə getməz!**» Soruşdular: «Hətta siz də, ya Rəsuləllah?» Buyurdu: «**Hətta mən də! Amma əgər Allahın fəzl və mərhəməti məni xilas etsə, onda ayrı məsələ.**» Sonra mübarək əllərini başına qoyub yuxarıdakı ayəni tilavət etdi.⁷

Təhlükə hamının qarşısındadır və ilahi əzabdan qurtuluş da xüsusi mərhəmət tələb edir ki, şəxsə şamil olsun. Qurtuluş yalnız Allahın qəhrindən nicat tapmaq sayəsində müyəssər ola bilər.

AYƏ 17:

﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər Allah sənə bir zərər-zıyan yetirsə, onu Ondan başqa dəf edən yoxdur və əgər sənə bir xeyir yetirsə (onun da davam etməsi və aradan getməsi Onun əlindədir çünki,) həqiqətən, O, hər bir şeyə qadirdir.»

TƏFSİR:

Ümidlər yalnız Allahdır, qorxu da yalnız Allahdan olmalıdır. Çünki bütün işlərin məşəyi eynidir. Xeyrin bir, şərin isə digər bir mənbədən qaynaqlandığına inanmaq yanlış fikirdir. İlahi qanunlarda heç bir istisna yoxdur. Peyğəmbəri-Əkrəm (s) də acılı-şirinli hadisələrlə qarşılaşdıqda Allaha təvəssül etməlidir.

⁷ «Məcməül-bəyan» və «Nurus-səqəleyn» təfsirləri

AYƏ 18:

﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Odur bəndələri üzərində hakim və qalib və Odur (bəndələrin işlərinin idarəsində) hikmətli və (onların zahir və batinlərindən) xəbərdar!»

TƏFSİR:

14-cü ayədə Allahın xaliqiyyət və ruzi verməsi, 15-ci ayədə ilahi qəhr və Qiyamət məsələsi, 16-cı ayədə ilahi rəhmət sayəsində nıcat və qurtuluş, 17-ci ayədə çətinliklərin həll olunması və xeyir işlərə çatmaq, 18-ci ayədə isə Allahın mütləq və qeyri-məhdud qüdrətindən söz açılır.

Əgər insanların cəhalət, təfriqə və zəifliyinə görə bəziləri müəyyən müddətdə başqalarına hakim olsa belə, Allahın qahiriyyət qüvvəsi bu bəsətlərin hamısını məhv edir. O Öz qüdrət və qəhharlığından elm və hikmət çərçivəsində istifadə edir. Buna görə də buyrulur: «Ey Peyğəmbər, camaatdan əsla qorxma. Çünki Allahın qüdrəti onların qüdrətinin fəvqündədir.»

AYƏ 19:

﴿قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لَأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Səndən peyğəmbərliyinin sübutu üçün dəlillər tələb edən kafirlərə) de: “Şahidlik baxımından nə daha böyükdür?” De: “Allah mənimlə sizin aranızda şahiddir və bu Quran mənə vəhy olunub ki, onun vasitəsiylə (həm) sizi və (həm də bəşər nəslinin kökü kəsilənədək) onun çatdığı hər bir kəsi qorxudam. Siz doğrudanmı Allahla birgə başqa məbudların olmasına şəhadət verirsiniz?” De: “Mən şəhadət vermirəm.” De: “Həqiqətən O, tək olan Allahdır və şübhəsiz, mən sizin (Ona) şəriklərdən uzağam.”»

TƏFSİR:

Məkkə müşrikləri Peyğəmbərdən (s) onun risaləti barədə daim dəlil-sübut və şahid tələb edir, o Həzrətin (s) nübüvvətini qəbul etməyərək deyirdilər: «Hətta yəhudilər və məsihilər də səni peyğəmbər hesab etmirlər!»

Bu ayə Allahın yetirəcəyi nəsrət və qələbədən ilham alan bir fəzada və İslamın qüvvəli olduğu dövrdə parlaq və ümidverici bir gələcəkdən xəbər verib şirkə qarşı nifrət hissi oyadır. Qısa bir sətirdən ibarət olan bu cümlədə üç dəfə tövhid və şirkə nifrət məsələsi irəli çəkilmişdir.

Quran sair möcüzələri göstərmək, qeybi yardımlar etmək və müşriklərin məkrli tədbirlərini zərərsizləşdirməkdən əlavə Peyğəmbərin (s) risalətinin haqq olmasına ən böyük şahiddir.

Həzrət Məhəmmədin (s) bu risaləti ümumdünya səviyyəli və əbədi, eləcə də bütün nəsillərdə və əsrlərdə olan insanlar üçündür.

Əlbəttə, həmişəlik olan qorxutma (inzar), həmişə mövcud olan qorxudan şəxslə (münzir) yanaşı olmalıdır. Deməli, ilahi rəhbərlik və imamət də daim Quranla yanaşı olmalıdır.⁸

AYƏ 20:

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Səməvi) kitab verdiyimiz kəslər onu (Peyğəmbəri, kitablarında yazılanlar əsasında) öz oğullarını tanıdıqları kimi tanıyırlar. Lakin özlərini uduzmuş və ziyanə uğratmış kəslər iman gətirməyəcəklər.»

TƏFSİR:

Bu ayənin oxşarı eynilə «Bəqərə» surəsinin 146-cı ayəsində də gəlmişdir. Həm Peyğəmbərin (s) adı və əlamətləri Tövratda və İncildə var idi, həm kitab əhlinin alimləri onu «**vədəsi verilən Peyğəmbər**» adı ilə camaata xəbər vermişdilər, həm də o Həzrətin (s) özünün və onun tərəfdarlarının gözəl əxlaqə malik olacağı onların kitabında qeyd olunmuşdu.

Bu ayə kitab əhlinin Peyğəmbəri-Əkrəm (s) barəsində heç bir şahidlik vermədiyini iddia edənlərə aşkar şəkildə cavab verərək buyurur: «Asimani kitablar nazil etdiyimiz şəxslər Peyğəmbəri (s) öz övladlarını tanıdıqları kimi, çox yaxşı tanıyırdılar!» Ayənin axırında yekun bir nəticə kimi buyurulur: «Bu Peyğəmbərə yalnız o kəslər iman gətirməzlər ki, bu qədər açıq-aydın dəlillər və nişanələrlə yanaşı, həyatın ticarət bazarında hər şeyini əldən verib öz vücut sərmayələrini uduzmuş olsunlar.»

AYƏ 21:

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Kim Allaha qarşı yalan uydurmuş və ya Onun ayələrini təkzib etmiş kəsdən daha zalımdır?! Şübhəsiz, zalımlar nicat tapmayacaqlar.»

TƏFSİR:

Quranda «**və mən əzləmu**» (-dan da zalım kimdir) təbiri təqribən on beş dəfə gəlmişdir ki, bunlar da Allaha iftira yaxmaq, camaatın məscidə getməsinin qarşısını almaq, şəhadəti və haqqı gizlətməklə əlaqədardır. Bu da göstərir ki, insanların maddi və mənəvi inkişafının qarşısını almaq cəmiyyətə rəva görülən ən böyük zülm sayılır. Daş və taxta parçalarını Allahla eyni səviyyədə qərar vermək Ona zülmüdür. Onlara pərəstiş etmək insaniyyətə edilən zülmüdür və zalım şəxs də heç vaxt nicat tapmaz.

---

⁸ «Təfsiri Safi», «Üsuli kafi», imam Sadiqdən (ə) nəqlən

Zülmə məruz qalan şəxs nə qədər əziz və müqəddəs olsa zülmün də təhlükəsi bir o qədər çox olar. Buna görə də Allaha, Onun evinə zülm etmək, Onun müqəddəs zatına iftira yaxmaq zülmərin ən pisidir. Həmçinin, insanların mədəniyyət və təfəkkürünə zülm etmək zülmərin ən pisidir. Şirk, Allaha iftira yaxmaq, yalandan peyğəmbərlik iddiası etmək, bidət çıxarmaq, şəxsi rəylə təfsir etmək, haqqı gizlətmək və s. - bütün bunlar zülmün nümunələridir.

AYƏ 22:

﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Yada salsınlar) o gün(ü) ki, onların hamısını (Qiyamət səhnəsində) bir yerə toplayacaq, sonra Allaha şərik qoşmuş kəslərə “haradadır sizin (Bizim şəriklərimiz olmalarını) güman etdiyiniz şərikləriniz?! (Nə üçün sizin dadınıza çatmırlar?!)” deyəcəyik.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayədə qeyd olunurdu ki, haqqa iftira yaxmaq, onu təkzib edib gizlətmək əsasında zülm edərək müəyyən məqamlara çatan zalımlar heç vaxt nicat tapmazlar. Nicat tapanlar yalnız Qiyamət üçün qaneedici cavabları olacaq şəxslərdir. Qiyamətdə müşrikcəsinə olan yanlış xəyalların hamısı məhv olaraq aradan gedəcəkdir.

«Cəmiən» kəlməsindən məqsəd ya insanların hamısıdır, yaxud da müşriklərlə bütldir.

Bu ayə camaatın özü, həyat yoldaşları və məbudlarının dirildilməsi ilə əlaqədardır. Bu ayənin şirkə nəzər yetirdiyinə baxmayaraq, Allah vəlilərindən başqalarının rəhbərliyini qəbul edənlər, Allah övliyalı ilə müxalifətçilik edənlər də bir növ müşrik sayılır. «Cəmiə» ziyarətində deyilir: «(Ey Əhli-beyt!) Sizinlə müxalifət edən müşrikdir.» Əhli-beyt (ə) hədislərində belə qeyd olunur: «Bizim kəlamımızı və yolumuzu rədd edənlər, Allahın kəlamını qəbul etməyənlər kimidir. Belə şəxslər də müşriklərlə bərabərdir.»

AYƏ 23-24:

﴿ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ. انْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Sonra onların (axirətdə) «Rəbbimiz Allaha and olsun ki, biz əsla müşrik deyildik» deməkdən başqa bir bəhanələri olmayacaqdır. Gör özlərinə qarşı necə yalan deyirlər. Və uydurduqları şey onların nəzərlərindən yox oldu (bütllər barəsində güman etdikləri işlər və əzəmət puça çıxdı!)»

TƏFSİR:

Ayədəki «fitnə» sözü ya bütllərə və şirkə məftun olmaq, ya da üzrxahlıq etmək mənasındadır. Yalançılar öz təbiətlərinin tələbinə əsasən Qiyamətdə də yalan danışacaqlar.

Həzrət Əli (ə) bu ayə ilə əlaqədar bir hədisdə buyurur: «**Bu yalandan sonra onların dodaqlarına möhür vurular və onların digər əzaları haqqı aşkar edər.**» Deməli, ilahi ədalət məhkəməsində nə and içməyin, nə də yalan danışmağın faydası vardır. Buna görə də Qiyamətdə müşriklər öz fikir və əqidələrinə nifrət edərlər (halbuki bu bezarlıqların heç bir faydası olmayacaqdır).

AYƏ 25:

﴿وَمِنْهُمْ مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّى إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onların bəzisi sənə qulaq asırlar. Biz (onların küfrlərinin cəzası olaraq eşitdiklərini) başa düşməmələri üçün qəlblərini pərdələrlə örtmüş və (haqq sözü eşitməsinlər deyə) qulaqlarında ağırlıq yaratmışıq. Əgər bütün ayə və nişanələri görsələr belə, yenə də iman gətirməyəcəklər. Hətta sənənin yanına gəldikdə sənənlə mübahisə edəcək və kafirlər “bu, (Quran) keçmişlərin əfsanələrindən başqa bir şey deyildir” deyəcəklər.»

TƏFSİR:

Bu ayədə bəzi müşriklərin psixoloji vəziyyətinə işarə edilir və buyurulur ki, onlar haqqı-həqiqəti eşitmək müqabilində özlərindən azacıq belə reaksiya göstərməməkdən əlavə, onunla düşmənçiliyə qalxır və töhmət vurmaqla, ittiham yağdırmaqla həm özlərini, həm də başqalarını ondan uzaq saxlayırlar. Belələri haqqında buyurulur: Onlardan bəziləri sənə qulaq asır, amma qəlblərinə pərdələr salmışıq ki, onları dərk etməsinlər. Qulaqlarında ağırlıq icad etmişik ki, eşitməsinlər.

Bu kimi məsələlərin Allaha nisbət verilməsi ilə həqiqətdə səbəb-nəticə qanununa və əməlin təsirlərinə işarə edilir. Bəzilərinin əyri yollarını və inadkarlıqlarında davam etmələrinin nəticəsi bu olur ki, ruhlarını da özlərinin yaramaz formalarına salırlar.

Təcrübələr vasitəsilə sübut olunmuşdur ki, bəd əməl sahibləri və günahkarlar işin əvvəlində bu işlərinə görə müəyyən qədər də olsa narahatlıq hissi keçirirlər. Lakin tədricən onunla ünsiyyətdə olur və elə bir həddə çatırlar ki, öz çirkin əməllərini belə vacib hesab edirlər. Buna görə də ayədə deyilir ki, Allahın bütün ayə və nişanələrini görsələr də iman gətirməzlər.

Bundan əlavə, ayədə buyurulur ki, onlar Peyğəmbərin (s) yanına gəldikləri zaman onunla mübahisə aparmaq, kobud danışib irad tutmaqdan başqa bir məqsədləri yoxdur. Onun sözlərinə cani-dildən qulaq asıb heç olmazsa, həqiqəti tapmaq ehtimalı verərək ətrafında düşünmək əvəzinə, onun müqabilində mənfi fikirlə, çirkin niyyətlə zahir olurlar. Onlar vəhy mənbəyindən qaynaqlanan və Peyğəmbərin (s) haqq deyən dilindən sözlər eşitdikdə töhmət vurmağa başlayır və deyirlər: «Bunlar keçmiş insanların quraşdırdıqları dastan və əfsanədən başqa bir şey deyildir!»

AYƏ 26:

﴿وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar (başqalarını) ondan çəkindirir və özləri ondan uzaqlaşır. Onlar özlərindən başqa heç kəsi həlak etmirlər və (bunu) bilmirlər (də).»

TƏFSİR:

«Yənəvnə» uzaqlaşmaq mənasındadır.

Sünni «alim»lərindən bəziləri öz təfsirlərində bu ayənin Əbu Talib (ə) barəsində nazil olduğunu iddia edir və deyirlər ki, o, camaatın Peyğəmbərə (s) əzab-əziyyət verməsinin qarşısını alır, lakin özü iman gətirmir və müsəlman olmaqdan uzaqlaşır.

Lakin şiələrin nəzərinə görə, Həzrət Əbu Talib (ə) ən yaxşı müsəlman olmuşdur və onun İslamı qəbul etməsi öz şerlərindən görünür. Bundan əlavə, Fatimə binti Əsəd kimi müsəlman bir qadının ömrünün axırına qədər onunla yaşaması, ərinin mömin olmasına canlı bir dəlildir. (Çünki əgər Əbu Təlib kafir olsaydı, möminə bir qadın onun əqdində qala bilməzdi).⁹

Ümumiyyətlə, müşriklərin və kafirlərin insanların haqqa yönəlməsinin qarşısını almaq və onlara maneçilik törətməkdə göstərdiyi səylər və özlərinin də haqqı qəbul etməkdən uzaq qalmaları insanın özünü həlakətə atması deməkdir.

Həqiqi şüur haqq yolunu tapmaqdır. Haqq yolunu itirmək, haqq rəhbərdən məhrum olmaq hər kəsdən olsa belə, şüursuzluq əlamətidir.

AYƏ 27:

﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بَيَّاتٍ رَبَّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər onların odun üzərində saxlanılıqları zamanı görsən (qərribə bir mənzərə müşahidə edəcəksən)! (Onlar həmin vaxt) “kaş ki, (dünyaya) qaytarıladydıq, bir daha Rəbbimizin ayələrini təkzib etməyəydik və möminlərdən olaydıq!” deyərlər.»

TƏFSİR:

Quran ayələrində kafirlərin və müşriklərin həm ölüm anlarında, həm qəbirdə, həm də Qiyamətdə dünyaya qayıtmağı arzu etdikləri bəyan olunur.¹⁰

Nə qədər ki, dünyada fürsətiniz vardır, iman gətirin. Çünki axirətdə bu işə heç bir macal və imkan olmayacaqdır. Həkimlərin və filosofların sözü ilə desək, dünya hərəkət aləmi, axirət isə seyr aləmidir. Alma ağacın başında yetişincəyə qədər hərəkətdədir. Lakin dərildikdən sonra onun hərəkət aləmi artıq tamamlanır. Əlavə bir inkişafı gözləmək yersizdir. Buna əsasən, insan behişt əhli olmaq istəyirsə, gərək hərəkət aləmi olan bu dünyada özü üçün lazım olan vasitələri tədarük görsün, əks halda, ilahi əzaba düçar olacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilahi ayələrin təkzib olunmasının nəticəsi axirətdə əbədi peşmançılıq və cəhənnəm oduna düçar olmaqdır.

AYƏ 28:

﴿بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ﴾

⁹ Əlavə mə'lumat almaq üçün «Əl-Qədir»in 7-8-ci cildlərinə baxa bilərsiniz.

¹⁰ «Mu'minun» surəsi, 101-107.

TƏRCÜMƏ:

«(Onlar dünyaya qaytarılmaq arzusunda səmimi deyildirlər,) əksinə, qabaqcadan gizlətdikləri şey onlara aşkar olub. Əgər (dünyaya) qaytarılsalar, mütləq (yenə də) cəkindirildikləri şeyə qayıdalar. Şübhəsiz, onlar yalançıdırlar.»

TƏFSİR:

Qiyamət insanların gizli sirlərinin aşkar olacağı bir gündür və Quran bu həqiqəti dəfələrlə bəyan etmişdir. O cümlədən «Casiyə» surəsinin 32-ci, «Zümər» surəsinin 28-ci ayələri buna misaldır. Qiyamətdə bütün sirlər aşkar olacaqdır və axirətdən dünyaya bir daha qayıdış qeyri-mümkündür.

Bəzilərinin yaxşılaşıb özünü islah etməsinə əsla ümid yoxdur və ona fürsət verilərsə elə əvvəldə olduğu kimi qalacaqlar (halbuki onların özü bunu istəyir). İnsan dəfələrlə acı və müsibətli hadisələrə düşüb özünü islah etmək, pis işlərdən əl çəkmək barədə qəti qərara gəlir, lakin asayişə, firavanlığa çatan kimi hər şeyi unudur.

Əgər yalançılıq insanın zati bir xislətinə çevrilsə, Qiyamətdə də yalan danışacaq və yalan-yalan iddialar edəcəkdir.

AYƏ 29-30:

﴿وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ. وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və (elə onlar) “bizim bu dünyadakı həyatımızdan savayı başqa bir həyat yoxdur və biz (öləndən sonra) əsla dirildilən deyilik” dedilər. Əgər onları Rəblərinin hüzzurunda (hesab vermək üçün) saxlanılan zaman görsən! (Allah) buyuracaq: “Bu, (ölümdən sonra dirilmək) haqq deyilmi?” Deyəcəklər: “Bəli, Rəbbimizə and olsun (ki, haqdır).” Buyuracaq: “Elə isə, etdiyiniz küfrün cəzası olaraq dadın bu əzabı!”»

TƏFSİR:

Bu ayədə inadkar kafir və müşriklərin Qiyamət səhnəsini müşahidə edərkən deyəcəkləri sözlərin davamı bəyan olunur. Onlar bir daha dünyaya qayıdıb öz əməllərini islah etməyi arzu edirlər. Quran buyurur ki, əgər onlar dünyaya qaytarılsalar, nəinki öz əməllərini islah etmək fikrinə düşməyəcəklər, üstəlik öz yaramaz işlərini yenidən davam etdirəcək, Qiyaməti də inkar edərək tam təəccüblə deyəcəklər: «Dünya həyatı yalnız bundan ibarətdir və biz heç vaxt dirildilməyəcəyik!»

Bu ayədə onların Qiyamətdəki sərgüzəştlərinə işarə edilir və buyurulur: Bunları müşahidə edərsən ki, Pərvərdigarının hüzzurunda dayandıqları zaman onlara deyilər: «Bu haqq deyildirmi?» Onlar cavablarında deyirlər: «And olsun öz Pərvərdigarımıza ki, bu haqdır!»

Bir daha onlara deyilər: «Onu inkar və küfr etdiyiniz üçün öz cəzalarınızı dadın!»

Şübhəsiz, «Pərvərdigarın hüzzurunda dayanmaq» dedikdə məqsəd Allahın məkanda olması deyildir, əksinə, burada Allahın yaratdığı cəza səhnələri müqabilində dayanmaq nəzərdə tutulur. Məsələn, insan namaz vaxtı «mən Allahın hüzzurunda dayanmışam» – deyir.

AYƏ 31:

﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Allahla görüş(əcəkləri Qiyamət günün)ü təkzib etmiş kəslər doğrudan da ziyana uğradılar. (Onların bu inkarları) o vaxta kimi (davam edəcək) ki, Qiyamət qəflətən onlara yetişən zaman, «barəsində səhlənkarlıq etdiyimiz şeyə görə vay olsun bizə!» deyəcəklər. Onlar (həmin gün) öz günahlarının ağır yükünü dallarında daşıyacaqlar. Bilin! Onların dallarında daşıyacaqları yük necə də pisdir!»

TƏFSİR:

«Liqaullah» (Allahın görüşü) dedikdə məqsəd Qiyamətdə mənəvi və şühudi görüşdür. Çünki Qiyamətdə mal, mənəb, məqam və qohum-əqrəbaya olan bağlılıqların hamısı kəsiləcək, insan ilahi cəza və ya mükafatla qarşılaşan zaman Allahın mütləq hakimiyyətini dərk edəcəkdir.

Həsərət mənafelərin əldən verilməsi üçün, peşmançılıq isə zərərlərin irəli gəlməsi üçündür.¹¹ Lakin Qiyamətdəki həsrətlərin heç bir faydası yoxdur. Çünki günahlar, xüsusilə, ilahi əzab səhnəsini müşahidə etdikləri zaman öz sahiblərinə yük olar və onların çiyinlərinə ağırlıq edər. Deməli, günahlar insanın özü üçün topladığı ağır yük ehtiyatıdır.

AYƏ 32:

﴿وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Dünya həyatı oyun və əyləncədən başqa bir şey deyildir və şübhəsiz, axirət evi təqvalılar üçün daha yaxşıdır. Heç düşünmürsünüz?»

TƏFSİR:

Əgər dünya axirət üçün «əkin sahəsi» qərar verilməzsə, bu həyat oyun-oyuncağa, insanlar isə uşağa bənzəyər; belə olan halda onlar mal, məqam və sair kimi oyun-oyuncaqlara məşğul olarlar. Bu da teatr səhnəsində birinin şah, digərinin nökrə paltarı geyməsinə, üçüncüsünün özünü vəzirə oxşatmasına bənzəyir. Lakin bir saatdan sonra bütün rollar və paltarlar kənara qoyulduqda xəyaldan başqa bir şey olmayan film olduğu başa düşülür.

Bü dünyanın mataha, oyun-oyuncağa oxşarlığının bir neçə səbəbi var:

1. Dünyanın ömrü oyunun müddəti kimi çox qısadır.
2. Dünya həyatı yorğunluq kimi acılıqlar və əyləncə kimi şirinliklərlə qarışıqdır.
3. Hədəfsiz qafillər oyunu özlərinə məşğuliyyət növü qərar verirlər.

¹¹ Peyğəmbər (s)-dən nəql olunan bir hədisdə buyrulur: «Cəhənnəm əhli öz mənzillərini behiştə görərək «va həsrətə!» deyirlər.» «Nurus-səqəleyn» təfsiri, həmin ayənin təfsirində.

Ümumiyyətlə, Allah-təala axirətdən qafil olmağı və dünyaya məşğul olmağı oyun-oyuncaq hesab edir. Axirətlə yanaşı olmayan dünya çox təhlükəlidir. Axirət əkin məhsullarını əldə etmək, ona bir yol və müqəddimə sayılan dünya isə inkişaf meydanıdır.

Bunu bilməliyik ki, təqva insanların inkişaf etməsi və axirət nemətlərinə çatması amilidir.

AYƏ 33:

﴿قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Şübhəsiz, Biz onların dediklərinin (səni sehrbaz, şair və dəli adlandırmalarının) səni kədərləndirməsini bilirik. Əlbəttə onlar səni təkzib etmirlər, lakin zalımlar Allahın ayə və nişanələrini inkar edirlər.»

TƏFSİR:

Bu ayənin şəni-nüzulunda qeyd olunur ki, Peyğəmbərin (s) düşmənləri onu əmanətdar və sədaqətli hesab edir, amma deyirdilər ki, əgər biz onu təsdiq etsək, qəbilə arasındakı ictimai məqam və mövqeyimiz təhqir olunar. Yaxud deyirdilər ki, o, doğrudur. Amma ona vəhy olunduğunu təsəvvür edir. Beləliklə də, ilahi ayələri təkzib edirdilər.

Peyğəmbərin (s) təkzib olunması Allahın təkzib olunması, eləcə də ona beyət etmək Allahla beyət etməkdir. Peyğəmbərin (s) müxalifləri həqiqətdə Allahla qarşılaşdıqları üçün Peyğəmbərə (s) buyurulur ki, heç vaxt qəmgin olmasın.

Onlar ilahi ayələrin və Allah övliyalarının təkzib edilməsinin acınacaqlı nəticələrinə iman gətirmədiklərinə görə bu əməllər həm onların özlərinə olan zülmür, həm də Peyğəmbəri (s) qəmli etdiklərinə görə ona edilən zülmür; həm məktəbə, həm də bütün insan nəsillərinə olan zülmür.

AYƏ 34:

﴿وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُم نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِن نَّبِيِّ الْمُرْسَلِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Şübhəsiz, səndən qabaq (da bir sıra) peyğəmbərlər təkzib olundular. Beləliklə onlar edilən təkzib və əziyyət müqabilində səbr etdilər (və) nəhayət, Bizim köməyimiz onlara yetişdi. Allahın kəlmələrini (peyğəmbərlərə verdiyi kömək və

qələbə vədəsini) dəyişdirə biləcək bir kəs yoxdur. Şübhəsiz, peyğəmbərlərin (səbr və dözümlülük) xəbərindən (bəziləri) sənə çatmışdır.»

TƏFSİR:

Keçmiş peyğəmbərlər və onların səbrli olmaları bizim üçün nümunə olmalıdır. Hud, Saleh, Nuh və başqa peyğəmbərlərin qövmləri ilahi ayələri təkzib etdiklərinə görə məhv olmuşlar, biz də bu kimi hadisələrdən ibrət almalıyıq. Allahın əbədi və dəyişilməz qanunu insanlara rəsullar göndərməkdir. İnsanlar bunu azad surətdə, tam ixtiyar üzündən seçməlidirlər. Allah kafirləri öz əməllərinin cəzasına çatdırır və rəsullarına haqqa dəvət yolunda kömək edir.

Əlbəttə, düşmənlər haqqın əleyhinə səy etməkdə heç bir şeyi, o cümlədən, təkzib etməyi və əzab-əziyyət verməyi əsirgəmirilər. Lakin haqq həmişə qalibdir.¹²

AYƏ 35:

﴿وَأِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər onların (sənin dəvətindən) üz döndərmələri sənə çətin və ağırdırsa, yerdə bir dəlik açıb, yaxud göyə (daxil ola bilmək üçün) bir nərdivan axtarıb onlar üçün (yerin və göyün dərinliklərindən başqa) bir nişanə və möcüzə gətirə bilsən (et bunu)! Əgər Allah istəsəydi, onların hamısını (məcbur surətdə, hətta iradə məcburiyyəti ilə olsa belə) hidayət yoluna toplayardı (lakin məcburi hidayətin təsiri yoxdur). Odur ki, əsla nadanlardan olma.»

TƏFSİR:

Bu ayənin şəni-nüzulu barəsində qeyd olunur ki, kafirlər Peyğəmbərə (s) deyirdilər: «Biz yalnız o vaxt iman gətirərik ki, yeri deşib oradan bir çeşmə qaynadasan, yaxud asimanlara gedəsən.» Bu sözlər bəlkə də onların yersiz istəklərindən xəbər verir ki, əgər yeri qazsan da, yaxud asimana bir nərdivan qoysan da, bir sözlə, özünü oda-közə vursan da heç bir faydası yoxdur. Sənin dəvətində heç bir nöqsan yoxdur, sadəcə bunlar inadkar adamlardır. Belə isə, onların hidayət olunması üçün bu qədər canfəşanlıq etmə, narahat da olma.

Lakin heç kəs «Allah onları haqqın qarşısında təslim olmağa vadar edə bilməz və buna qadir deyil!» – deyər yanlış güman etməsin deyər, dərhal buyurulur: Əgər Allah istəsəydi, onların hamısını hidayət əsasında bir yerə yığar, sənin dəvətin müqabilində təslim olmağa, haqqı etiraf edib iman gətirməyə vadar edə bilərdi. Məlum olduğu kimi, icbari olan belə bir imanın faydası yoxdur. İnsan övladı tam ixtiyar və azadlıq əsasında təkamülə çatmaq üçün yaradılmışdır. Yalnız iradə azadlığı sayəsində möminlər və yaxşı əməl sahibləri pis insanlardan seçilə bilər. Sonra buyurulur: Bunları ona görə bəyan edirik ki, cahillərdən olmayasan.

¹² Başqa ayələrdə də buyurulur: «İlahi qanunlarda heç bir dəyişiklik olmaz.» «Kəlimat» dedikdə ilahi sünnələr nəzərdə tutulur.

Yəni bu kimi hallarda səbirsizlik etmə, iradə və müqavimətini əldən vermə, onların şirk və küfrlərinə görə həddindən artıq narahat olma və bil ki, düz yol elə sənin getdiyin yoldur.

Şəkk yoxdur ki, Peyğəmbər (s) bu həqiqətlərdən agah idi, lakin Allah Öz Peyğəmbərinə təskinlik vermək üçün bunları xatırladır.

AYƏ 36

﴿إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həqiqətən (sənin dəvətinə) yalnız (kəlamı idrak və düşüncə ilə) eşidənlər (müsbət) cavab verərlər. (Bu üz döndərənlər isə ölüdürlər) və ölüləri Allah (Qiyamətdə) dirildəcək, sonra onlar (hesab aparılmaq üçün) Allah(ın hüzzurun)a tərəf qaytarılacaqlar.»

TƏFSİR:

Quran haqqa inanmayanları dəfələrlə «ölülər» və «karlar» təbiri ilə bəyan edir. O cümlədən «Nəml» surəsinin 80-cı, «Rum» surəsinin 52-ci ayəsində oxuyuruq:

«Həqiqətən, sən dəvəti ölülərə və karlara eşitdirə bilməzsən!»

İnsan öz yolunu – haqqı və ya batili seçməkdə tam azaddır. Haqqı eşidib qəbul etmək, mənəvi həyatı və qəlbin diri olmasını göstərir. Mənəvi həyata malik olmayan və haqqı qəbul etməyən şəxs ölüdür. Çünki yemək və yatmaq mənasında olan həyat heyvanlarda da vardır.

Allah-təala buyurur ki, haqq axtaranların qəblərini hidayət etmək sənin öhdəndə, kafirlərin qəblərində olanlar isə Mənim öhdəmədir ki, Qiyamət zamanı onlardan hesab çəkəcəyəm.

AYƏ 37:

﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Kafirlər) dedilər: “Nə üçün ona (Musanın əsası və Salehin dəvəsi kimi) bir nişanə və möcüzə nazil olmayıb?” De: “Allah (sizin istədiyiniz qəbildən olan) bir nişanə nazil etməyə qadirdir. Lakin onların çoxu bilmirlər (ki, əgər bu nişanalərdən nazil olsa, Allahın ənənəvi qanunlarına əsasən, kafirlər onu inkar edən kimi əzab nazil olacaqdır).”»

TƏFSİR:

Bu ayənin şəni-nüzulunda deyilmişdir ki, Qüreyş başçılarından bəziləri bəhanə üzündən Peyğəmbərə (s) deyirdilər ki, Quran təklikdə bir möcüzə kimi kifayət deyildir. İsa (ə), Musa (ə), Saleh (ə) və başqa peyğəmbərlərin möcüzələri kimi bir möcüzə gətir. («Məcməül-bəyan» təfsiri)

Əlbəttə, özündən əvvəlki peyğəmbərlərin möcüzələrini xatırladan bir peyğəmbər onların oxşarını hökmən gətirə bilər. Əgər buna qadir olmasaydı, həmin möcüzələri camaata xatırlatmazdı ki, oxşarını ondan istəsinlər. Bundan əlavə, şiə-sünni

rəvayətlərinə əsasən, Peyğəmbəri-Əkrəmin (s) Qurandan başqa digər möcüzələri də olmuşdur.

Möcüzə göstərməkdə əsas məqsəd Peyğəmbərlə (s) Allah arasında xüsusi rabitənin bərqərar olduğunu bildirməkdir ki, Allahın sonsuz qüdrətinin nişanəsidir. Bu da heç vaxt inadkarların sonsuz istəklərinə əsasən gətirilməz. Əlbəttə, bəzi hallarda camaatın istəyinə əsasən olur.

Ümumiyyətlə, cürbəcür bəhanələrə əhəmiyyət verməməliyik. Quranda buyurulur ki, **«Əgər Biz camaata mələk nazil etsəydik, yaxud ölümlər onlarla danışsaydı, günah əhli yenə də iman gətirməyəcəkdi.»**¹³

Qeyd etmək lazımdır ki, əgər inadkarlıq üzündən irəli sürülən bu kimi istəklərə reaksiya göstərsə, lakin sonra iman gətirməsələr hamılıqla ilahi cəzalara düçar olub məhv olarlar. Çünki bu kimi işlər Allaha, Onun göndərdiyinə, eləcə də Allahın ayə və möcüzələrinə qarşı son dərəcə hörmətsizlik sayılır. Buna görə də ayənin axırında buyurulur ki, onların əksəriyyəti bunu bilmir.

AYƏ 38:

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Yer (üzün)də elə bir hərəkət edən heyvan və iki qanadı ilə uçan elə bir quş yoxdur ki, (yaradılışının hədəfi, ömür müddətinin müəyyənləşdirilməsi, nəslinin artımı və həyat tərzini baxımından) sizin kimi ümmətlər olmasınlar. Biz Öz kitabımızda (bəyan etmək baxımından Lövhi-Məhfuz kitabında və yaratmaq baxımından Təkvin kitabında) heç nəyi nəzərdən qaçırmamışıq. Sonra onlar (Qiyamət günü) hamılıqla (öldükləri yerlərdən) öz Rəbblərinə tərəf toplanılacaqlar.»

TƏFSİR:

Bu ayə bütün canlıların, bütün heyvan növlərinin ümumi həşrindən söhbət edərək buyurur: Yer üzündə elə bir canlı, iki qanadı ilə uçan elə bir quş yoxdur ki, sizin kimi ümmətlər olmasınlar.

Deməli, heyvanların və quşların hər biri, eynilə insanlar kimi özünəməxsus ümmətə malikdir. Yəni onlar da öz aləmlərində elm, şüur və idraka malikdirlər. Onların fikirlərinin insanların düşüncə və fikrindən çox aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq, Allahı tanıyır, öz qüdrət və bacarıqları dairəsində Ona təsbih və təqdis edirlər.

Sonrakı cümlədə buyurulur: Biz bu kitabda heç nəyi əsirgəməmişik. Ayənin sonunda isə belə buyurulur: Onların hamısı Qiyamət günündə Allaha doğru cəm ediləcəklər.

Buna görə də müşriklərə xəbərdarlıq edilir və buyurulur: «Necə mümkün ola bilər ki, bütün heyvan siniflərini yaradıb onların ehtiyaclarını təmin edən, onların bütün hərəkət və işlərini nəzarət altına alan və hamı üçün bir Qiyamət qərar verən Allah sizin üçün həşr və Qiyamət qərar verməsin, müşriklərin bəzilərinin iddia etdiyinə görə bu dünya həyatı yaşamaq və ölümdən başqa bir şey olmasın?»

¹³ «Ən'am» surəsi, ayə 111

Heyvanların da Qiyamətdə dirilib-dirilməyəcəklərinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, şübhəsiz, hesab-kitab və əməllərə əvəz (savab və ya cəza) verilməsinin ilkin şərti əql və şüura malik olmaqdır ki, bunun da ardınca mükəlləfiyyətlər və məsuliyyətlər gəlir.

Bu əqidə tərəfdarları deyirlər ki, heyvanlardan çoxunun həyatı insanı heyratə gətirən bir nizam əsasında ki, bu da onların yüksək səviyyəli şüur və idraklarının göstəricisidir. Elə bir adam tapmaq olarmı ki, qarışqa, bal arısı və s. kimi həşəratların özlərinə yuva qurmaları zamanı işlətdikləri çox qərribə sənətkarlıqları, son dərəcə heyratləndirici mühəndislik işləri barədə bir şey eşitməmiş olsun? Şübhəsiz, bu kimi işlərin onların qərizələrindən qaynaqlandığını çox asanlıqla demək olmaz. Çünki qərizə, adətən, ardıcıl və daim təkrar olunan eyni işlərdən irəli gəlir. Amma irəlicədən ehtimal verilməsi mümkün olmayan şəraitlərdə reaksiya göstərmə ilə, ünvanı ilə yerinə yetirilən əməllər qərizə ilə deyil, idrak və şüur üzündən yerinə yetirilir.

Məsələn, ömrü boyu canavar görməyən qoyun onu gördüyü ilk dəfədə bu düşmənin təhlükəli olduğunu çox gözəl şəkildə ayırd edir və mümkün olan hər bir vasitə ilə özünü müdafiə etməyə başlayır.

Bunlardan əlavə, Quranda bəzi heyvanların idrak və şüuruna dair nəzərə çarpacaq dərəcədə dəlil olan ayələr gözə çarpır. Qarışqaların Süleymanın (ə) ordusu qarşısından qaçması, hüdhüdün Səba və Yəmənə gəlməsi və Süleyman (ə) üçün həyəcanlı xəbərlər gətirməsi bu müddəanın şahididir.

İslam rəvayətlərində də heyvanların həqir olmasını göstərən çoxlu hədislər gözə dəyir. O cümlədən, Əbuzər belə nəql edir: “Biz Peyğəmbərin (s) hüzurunda idik. Qarşımızda iki keçi bir-biri ilə buynuzlaşırdı. Peyğəmbər (s) buyurdu: «Bilirsinizmi, bunlar bir-birini nə üçün buynuzlayır?»

Orada olanlar: «Xeyr» – deyə cavab verdilər. Peyğəmbər (s) buyurdu: «Lakin Allah nə üçün vuruşduqlarını bilir! Tezliklə onların arasında mühakimə edəcəkdir.»

AYƏ 39:

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ مَن يَشَاءِ اللَّهُ يَضِلُّهُ وَمَن يَشَاءُ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ

مُسْتَقِيمٍ

TƏRCÜMƏ:

«Bizim ayə və nişanələrimizi təkzib edənlər (cəhl və küfr) zülmətlər(in)də olan karlar və lallardır. Allah istədiyini (hidayət olunması üçün kifayət edəcək qədər dəlil və nişanələr təqdim olunduqdan sonra) azgınlıqda boşlayar və istədiyini (dəvəti qəbul etdikdən sonra) doğru yola qoyar.»

TƏFSİR:

Hidayət və zəlalətin Allahın izninə bağlı olmasına baxmayaraq, insanın iradəsi və onun daxilində mövcud olan şəraitlər də bu işdə təsirlidir. Allahın bütün işləri də hikmət üzündəndir: Allah yolunda cihad etmək Onun yoluna hidayət olunmağa zəmin yaradır, insanlara zülm və haqsızlıq etmək isə azgınlığa səbəb olur. Buna əsasən, küfr və inadkarlıq eynilə insanın əbədi qurtuluşdan məhrum olmasına səbəb olan zülmət və qaranlıqdan ibarətdir. Haqqın gizlədilməsi lallıq, haqqın eşidilməməsi karlıq, haqqı təkzib etməyin nəticəsi yoldan azma və ilahi qəzəbdir. Bir sözlə, düz yolda hərəkət etmək eşidən qulağı, haqqı deyən dili və insanın batinində bir aydınlığın olmasını tələb edir.

AYƏ 40:

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Əgər doğrucusunuzsa mənə xəbər verin ki, əgər sizə Allahın əzabı gəlsə, yaxud Qiyamət (qəfildən) sizə yetişsə, Allahdan qeyrisinimi çağıracaqsınız?!”»

TƏFSİR:

Bu ayədə bir daha müşriklərə xitab edilir və başqa bir yolla tövhid və yeganəpərəstliklə əlaqədar dəlil-sübut gətirilir. Belə ki, həyatda qarşılaşdıqları son dərəcə ağır anları onlara xatırladır, onların ümidlərinin Allahdan başqa bütün şeylərdən kəsildiyi bu kimi ağır anlarda kimdən kömək istəmələri ilə əlaqədar yatmış vicdanlarını oyadır və buyurulur ki, ey Peyğəmbər, onlara de: Əgər Allahın dərddəli əzabı sizə doğru gəlsə, yaxud Qiyamət özünün bu qədər həyəcanlı və vəhşətli hadisələri ilə birlikdə bərqərar olsa deyin görək, bu şiddətli hadisələri aradan qaldırmaq üçün Allahdan başqa bir kəsi çağırırsınızmı?

Şoşagəlməz və acı hadisələr baş verdikdə bu ayənin mənəvi ruhu təkə müşriklər üçün deyil, hər bir şəxs üçün asanlıqla dərk olunur. İnsanın adi və əhəmiyyətsiz hadisələrdə Allahdan başqasına pənah aparması mümkündür. Amma son dərəcə şiddətli hadisələr baş verdikdə hər bir şeyi unudur, elə həmin halda öz qəlbinin dərinliklərində naməlum və sirli bir mənbədən qaynaqlanan nicata bir növ ümidvarlıq hissi keçirir. Bu da məhz Allaha və tövhidin həqiqətinə diqqət yetirməkdən ibarətdir.

AYƏ 41:

﴿بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əksinə, yalnız Onu çağıracaqsınız - O da əgər istəsə, aradan qaldırılması üçün dua etdiyiniz şeyi aradan qaldıracaqdır - və (Ona) qoşduğunuz şərikləri unudacaqsınız.»

TƏFSİR:

FİTRƏT HƏMİŞƏ ALLAH TANIMAĞA DOĞRU BİR YOLDUR.

Xalis niyyətlə edilən dua dünyadakı təhlükələrdən və ağır hadisələrdən nicat tapmaq üçün yoldur. Amma Qiyamətdə kafirin istək və duasına cavab verilmir. Buna əsasən, nə üçün yalnız təhlükə hiss etdikdə Allah dərgahına gedib özünüzün puç məbudlarınızı unudursunuz? Amma adi hallarda Allahı yad etmirsiniz?¹⁴

¹⁴ İkinci dünya müharibəsində hətta Stalin də qələbə çalmaq üçün kilsəyə, keşişlərə üz gətirirdi.

AYƏ 42:

﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَالَهُمْ يَتَضَرَّعُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Şübhəsiz, Biz səndən əvvəlki ümmətlərə (də peyğəmbərlər) göndərdik. Beləliklə onları yoxsulluq və kasıblığa, xəstəlik və cismani əziyyətlərə düçar etdik (ki,) bəlkə (Bizim dərgahımıza) boyun əyələr və yalvarıb-yaxaralar.»

TƏFSİR:

«Bəsə» kəlməsi müharibə çətinlikləri, yoxsulluq, qəhətlik, sel, zəlzələ və batini xəstəliklər, «zərrə» isə qəm-qüssəyə düçar olmaq, abır-heysiyyətin aradan getməsi, cəhalət, nadanlıq və müflisləşmə mənasına gəlmişdir.

Əlbəttə, tarix boyu bütün peyğəmbərlərin və ilahi höccətlərin göndərilməsi Allahın qoyduğu qanunlardan biridir. Keçmiş ümmətlərin tarixi gələcək nəsillər üçün ibrət dərslidir. Qeyd etmək lazımdır ki, çətinliklər insanların Allaha təvəssül etmələri, zorluların ram olması üçün bir yoldur. Buna görə də hər rifahda lütf, hər əzab-əziyyətdə qəhr və qəzəb yoxdur.

Çətinliklərə düşən zaman bəndələrin ehtiyac əlləri Allah dərgahına qaldırılır.¹⁵

AYƏ 43:

﴿فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bəs nə üçün Bizim əzabımız onlara yetişəndə boyun əymədilər və yalvarıb-yaxarmadılar? Əksinə, onların qəlbləri daşlaşdı və Şeytan etdiklərini (günahları) bəzəyərək onlara gözəl göstərdi.»

TƏFSİR:

Təhlükələrə və xəbərdarlıqlara laqeyd yanaşmaq qəlbin daşlaşaraq qəsavət bağlamasının nişanəsidir. Buna görə də buyurulur: Nə üçün onlar bu dərddə və insanı ayıldan hadisələrdən ibrət dərsləri almır, qəflət yuxusundan oyanmır və Allaha doğru qayıtmırlar?!

Həqiqətdə insanların qəflət yuxusundan oyana bilməməsinin iki amili vardır: Birincisi bundan ibarətdir ki, günaha qurşandıqlarına və şirkdə inadkarlıq etdiklərinə görə onların qəlbləri qaralmış, bərkimişdir və ruqları heç nədən təsirlənmir.

¹⁵ Həzrət Əli (ə) buyurur: «Əgər xoşagəlməz hadisələr zamanı insanlar sədaqətlə Allah dərgahına üz gətirib nalə etsələr, Allah tərəfindən onlara lütf və mərhəmət gələr.» («Safi» və «Nurus-səqəleyn» təfsirləri).

Digəri isə bundan ibarətdir ki, şeytan onların həvayi-nəfsə pərəstiş etmək ruhiyyəsiindən istifadə edərək onların yaramaz əməllərini nəzərlərində gözəl və zinətli göstərmişdir. Gördükləri hər cür pis iş onların nəzərində gözəl, hər bir qanunsuz iş isə qanuni iş kimi göstərilir.

AYƏ 44:

﴿ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً ۖ فِإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləliklə, elə ki, yadlarına salınmış şeyi unutdular, (imtahanın sona çatdırılması və nəzərdə tutulan şeylərin tədricən həyata keçirilməsi məqsədi ilə dünya nemətlərindən) hər şeyin qapılarını onların üzünə açdıq. Onlara verilən şeyə xoşhal olaraq ürək bağladıqları zaman, (günahlarının cəzası olaraq) onları qəflətən yaxaladıq. Beləliklə, birdəfəlik aciz və naümid oldular.»

TƏFSİR:

«İblas» ümitsizliklə yanaşı olan qəm-qüssəyə deyilir. Bu da müqəssirlərin və günahkarların məhkəmədə heç bir cavab tapmadıqları zaman keçirdikləri ruhi vəziyyətdir.

Həyatda həmişə firavan yaşamaq rəhmət əlaməti deyildir. Hətta, bəzi vaxtlar cəzaya belə şərait yaradır. Günahkarlara möhlət vermək onları tədricən ilahi əzaba sürükləmək və qanun pozanların rifah vasitələrini tadarük görmək Allahın həmişəki qanunlarından biridir. Dünya və ondan əldə edilən bəhrələr hansı şəxsə verilməsindən asılı olaraq həm nemət ola bilər, həm də əzab. «Əraf» surəsinin 194-cü ayəsində buyrulur ki, iman və təqva ilahi bərəkət amilidir. Bu ayədə isə dünya kafirlər üçün əzab-əziyyət səbəbi kimi qeyd olunur.¹⁶

Ölüm və ilahi qəzəb gözlənilmədən gəldiyi üçün həmişə hazır olmaq lazımdır. Əyyaşların, eyş-işrətlə məşğul olanların sevincli fəryadları gözlənilmədən ümitsizliklə yanaşı olan nalələrə çevriləcəkdir.

AYƏ 45:

﴿ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾

¹⁶ İman və təqva öz ardınca yer və səma bərəkətlərini gətirir. Amma Allahdan qafil olmaq insanın üzünə bütün xeyir qapılarını bağlayır.

TƏFSİR:

«Beləliklə, zülm etmiş dəstənin kökü və nəslə kəsildi. Həmd və şükr aləmin və aləmdəkilərin Rəbbi olan tək Allaha məxsusdur.»

TƏFSİR:

-Zalımların kökünün kəsilməsi və məhv edilməsi labüd və qaçılmaz bir işdir.
-Zülm yerdə qalmaz.
-Zülm insanın nəsində də təsir qoyur.
-Ayədə qeyd olunduğu kimi, zalımların məhv olunması zamanı Allaha şükr etmək lazımdır.

Bu ayə göstərir ki, zülmün və fəsadın kökünün kəsilməsi və bu işləri davam etdirəcək nəslin məhv edilməsi elə bir əhəmiyyət kəsb edir ki, hətta bu işə şükr etmək də layiqlidir. İmam Sadiqdən (ə) nəql olunan bir hədisdə deyilir: «**Hər kəs zalımların (sağ) qalmasını istəsə, bu o deməkdir ki, Allah qarşısında günah və zülm edilməsinə razı olsun. Halbuki, (zülm məsələsinə çox diqqət yetirilməlidir, çünki) hətta mütəal Allah da zalımları məhv etmək müqabilində Özünü tərifləyir və buyurur ki, zalım qövmlərin nəslə kəsildi və həmd-səna və şükr aləmlərin Rəbbi olan Allaha məxsusdur.**»

AYƏ 46:

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهَ غَيْرِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمْ بِهِ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْذِفُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Mənə xəbər verin, əgər Allah sizin qulaq və gözlərinizi(n gücünü) alsə və qəlblərinizə (anlamazlıq və bədbəxtlik) möhürü vursa, onları sizə Allahdan başqa hansı məbud gətirəcək?” Gör Biz Öz ayələrimizi necə müxtəlif (surətdə) gətiririk, sonra onlar (yenə də) üz döndərlər.»

NEMƏT VERƏNİ TANIYIN!

Bu ayədə müşriklərə xitab olunaraq əvvəlcə buyurulur: Əgər Allah qulaq və göz kimi qiymətli nemətləri sizdən alsə, qəlblərinizə möhür vursa və nəticədə yaxşı ilə pis, haqq ilə batıl arasında fərq qoya bilməsəniz, Allahdan başqa bu məbudlardan hansı biri bu nemətləri sizə qaytara bilər?

Həqiqətdə müşriklər də xəlq edən və ruzi verənin Allah olduğunu qəbul edirdilər. Amma bütlərə, sadəcə olaraq onlara Allah dərğahında şəfaət etməkdən ötrü pərəstiş edirdilər.

Sonra buyurulur: «Gör ayə və dəlilləri onlar üçün müxtəlif yollarla necə şərh edirik. Lakin onlar yenə də haqdan üz döndərlər.»

AYƏ 47:

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Mənə xəbər verin, Allahın əzabı (zəlzələ və sel kimi) qəflətən, yaxud (tədricən ölüm ilə nəticələnən vəba və buna bənzər xəstəliklər kimi) aşkar halda sizə gəlsə, zalımların dəstəsindən başqası həlak olarmı?! (Şübhəsiz, bədbəxtcəsinə ölüm zalımlara məxsusdur və yaxşıların onların arasında həlak olmaları şəhadətdir.)”»

TƏFSİR:

Yuxarıdakı ayədə bütün dünya və axirət nemətlərinin başı olan üç böyük ilahi nemət – qulaq, göz və idrak qüvvəsi qeyd olunduqdan sonra, ayə bu nemətlərin bütünlüklə onlardan alınmasının mümkünlüyünə işarə edərək buyurur: «Əgər Allahın əzabı gözlənilmədən, heç bir müqəddimə olmadan, yaxud aşkar şəkildə və müqəddiməli olaraq sizə doğru gəlsə, zalımlardan başqası məhv olarmı?»

Məqsəd bundan ibarətdir ki, bəndələri müxtəlif cəzalara düşər etməyə və bütün nemətləri onlardan almağa qadir olan yalnız Allahdır və bütələr bu məsələ ilə əlaqədar heç bir rol oynamırlar. Buna əsasən, sizin bütələrə sığınmağınızın heç bir əsası yoxdur.

AYƏ 48-49:

﴿وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

48. «Biz Öz peyğəmbərlərimizi yalnız müjdə verən və qorxudan olaraq göndəririk. Beləliklə iman gətirib ləyaqətli olaraq (özlərini) düzəltməklə məşğul olanlar üçün (axirət aləmində) əsla qorxu yoxdur və onlar əsla qəmgin olmayacaqlar.»

49. «Bizim ayə və nişanələrimizi təkzib edənlərə itaətsizliklərinin cəzası olaraq əzab yetişəcəkdir.»

TƏFSİR:

48. Bu ayədə ilahi peyğəmbərlərin göndərilməsi ilə əlaqədar buyurulur: «Nəinki cansız bütələrin əlindən bir iş gəlmir, üstəlik böyük peyğəmbərlər və ilahi rəhbərlərin də risalətin təbliğ olunmasından, müjdə vermək və qorxutmaqdan, təşviq və təhdiddən başqa bir işləri yoxdur. Hər bir nemət Allahın əmri ilə və məhz Onun tərəfindəndir, onlar da hər şeyi yalnız Allahdan istəyirlər.»

Daha sonra buyurulur: «Nicat və qurtuluş yolu yalnız iki şeydən ibarətdir: İman gətirin və özünüzlə islah edin (və yaxşı əməllər yerinə yetirin). Bu kimi şəxslər nə qorxurlar, nə də keçmiş əməlləri ilə əlaqədar qəm-qüssələri vardır.»

49. Bunun əvəzində Bizim ayələrimizi təkzib edənlər öz itaətsizlikləri və günahları müqabilində ilahi əzablara düşər olacaqlar.

AYƏ 50:

﴿قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنِّي أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Mən sizə Allahın xəzinələri mənim yanımdadır demirəm (şeyləri «ol» deməklə yaratmaq və bir şey istəyənlərin ehtiyacını əldəki miqdar azalmadan təmin etmək qüdrətim yoxdur), qeyb elmini də bilmirəm və (həmçinin) sizə «mən mələyəm» demirəm. Mən yalnız mənə edilən vəhyə tabe oluram. (Buna görə də mən vəhyə tabe olduğum üçün gözüaçıq və hər şeyi görənəm, vəhydən üz döndərən hər bir kəs isə kordur.)” De: “Korla görən birdirlərmə? Bəs niyə fikirləşmirsiniz?”»

TƏFSİR:

QEYBDƏN AGAHLIQ

Bu ayə müşriklərin və kafirlərin üç etirazına qısa şəkildə cavab verir. Əvvəldə onlar Peyğəmbərə (s) təklif edirdilər ki, çox qərribə möcüzələr göstərsin. Hər birinin də öz meylinə uyğun təklifi var idi. Hətta başqalarının istədikləri möcüzələri müşahidə etməklə də qane olurdular. Bəzən qızıldan olan evlər istəyir, bəzən mələklərin nazil olmasını tələb edirdilər. Bəzi vaxtlarda Məkkənin quraqlıq və yandırıcı səhrasının tərəvətli, sulu-meyvəli bir bağa dönməsini tələb edirdilər.

Onlar özlərinin bu qərribə istəkləri ilə sanki Peyğəmbərin (s) yerə-göyə malik olmasını və ilahiyyat məqamına çatmasını təvəqqe edirdilər. Buna görə də Allah-təala onların cavabında Peyğəmbərə (s) göstəriş verir ki, belə desin: Mən heç vaxt iddia etmirəm ki, Allahın xəzinələri mənim əlimdədir.

«Xəzain» kəlməsi hər bir şeyin mərkəzi və mənbəyi mənasına olan «xəzinə»nin cəm formasıdır. Beləliklə «xəzainullah» kəlməsi (Allahın xəzinələri) bütün qüdrət və kamalların mənbəyi olan Allahın sonsuz zatından qaynaqlanan bütün xeyirlərə şamildir.

Onlar, həmçinin, Peyğəmbərin (s) onları gələcək və keçmiş sirlərdən agah etməsini, hətta onların şəxsi həyatlarında gələcəkdə nə kimi hadisələrin baş verəcəyini deməsini istəyirdilər ki, nəticədə baş verəcək zərərləri dəf etmək, mənfəət qazanmaq üçün çalışsınlar. Ayədə deyilir: «Mən heç vaxt iddia etmirəm ki, qeybin gizlin sirlərindən agaham.»

Üçüncü cümlədə Peyğəmbərin (s) özünün mələk olmasını, yaxud onunla yanaşı bir mələyin gəlməsini və yaxud insana xas olan, yemək və küçə-bazarda yol getmək kimi xüsusiyyətlərin onda olmamasını istəyirdilər! Ayədə buyurulur: Mən heç vaxt mələk olduğumu iddia etmirəm. Sadəcə olaraq vəhy yolu ilə Pərvərdigarımın tərəfindən mənə nazil olan göstərişlərə və təlimatlara tabeyəm.

Ayənin axırında Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, onlara belə desin: «Görənlə görməyən adam birdirmi? Əql və düşüncəsinin gözləri, bəsirəti bağlananlar həqiqətləri gözəl şəkildə görüb dərk edənlərlə bərabərdirmi? Bu barədə fikirləşməzsizmi?»

AYƏ 51:

﴿وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bununla (bu Quran vasitəsilə) özlərinin Rəbbinə tərəf toplanacaqlarından qorxan kəsləri qorxut – (çün)ki, (həmin gün) onların Allahdan başqa heç bir başçı, yardımçı və şafaətçiləri olmayacaqdır – bəlkə çəkildilər.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayənin sonunda buyurulmuşdu ki, görünlə görməyənlər bir deyil. Bu ayədə isə Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, Quran vasitəsilə Qiyamət gününə inananları qorxudub onları qəflətdən oyatsın. Çünki onların qəlb gözləri və bəsirətləri o qədər açılmışdır ki, hesab-kitabın olacağına ehtimal verir və bu ehtimal sayəsində məsuliyyətdən qorxmaqla haqqı qəbul etmək üçün hazırlıqlı olurlar. Sonra buyurulur: Qəlbləri ayıq olan bu cür bəsirətlilər elə bir gündən qorxurlar ki, o gündə Allahdan başqa heç bir sığınacaq yeri və şafaət edən olmayacaqdır.

İmam Sadiq (ə) bu ayənin təfsirində buyurur: «(Ayənin mənası budur ki,) Quran vasitəsilə o kəsləri qorxut ki, Pərvərdigarın hüzuruna çatmağa ümidləri vardır. Onları Pərvərdigarın yanında olanlara təşviq et. Çünki Quran şafaəti qəbul olunan bir şafaətçidir.»¹⁷

AYƏ 52:

﴿وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِّنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Rəbblərinin razılığını qazanmaq və Ona yaxınlaşmaq istəyərək səhər-axşam Onu çağıranları öz yanından qovma! Nə onların hesabından (etiqadi və əməli vəzifələrindən və savablarından) bir şey sənə öhdənədir və nə də sənə hesabından bir şey onların öhdəsinə ki, (bu səbəbdən) onları qovasan və (nəticədə) zalımlardan olasan.»

TƏFSİR:

Ayənin şəni-nüzulunda qeyd olunur ki, var-dövlətli kafirlərdən bir dəstəsi Əmmar, Bilal, Xəbbab kimi fəqir möminlərin Peyğəmbərin (s) ətrafına yığıldığını gördükdə belə təklif irəli sürdülər ki, o Həzrət (s) bunları öz yanından qovsun, həmin kafirlər də Peyğəmbərin (s) ətrafına yığılsınlar. «Əl-mənar»ın nəql etdiyinə görə ikinci xəlifə dedi ki, bunların sözünün düz olmasını yoxlamaq üçün fəqirləri qovmaq. Bu zaman yuxarıdakı ayə nazil oldu. Bu məsələnin oxşarı «Kəhf» surəsinin 28-ci ayəsində də gəlmişdir.

Təbəri nəql edir ki, bu ayə nazil olduqdan sonra Peyğəmbər (s) kasıblarla olan yığıncağından fəqirlər qalxmayınca durub getməzdi.

¹⁷ «Cəvamiul-came» və «Məcməül-bəyan» təfsirləri.

«Allahı sübh və axşam çağırmaq» deməkdə məqsəd gündəlik beş namaz ola bilər.¹⁸

İslam dini (yuxarıdakı ayənin şəni-nüzuluna əsasən) irqçilik, ayrışçılıq, tayfabazlıq, üstünlük tələb etmək və bac-xərac istəməklə qəti şəkildə mübarizə aparır. Buna görə də ixlaslı fəqir və mücahidlərin qorunub saxlanması kafir sərmayədarların ehtimal üzrə İslama cəzb olunmasından daha mühümdür. Deməli, imanla müqayisə oluna biləcək heç bir imtiyaz yoxdur. Peyğəmbərlərin tərəfdarlarının əksəriyyəti də mömin fəqirlər olmuşlar.

Kafir başçıların İslama cəlb olunması bəhanəsilə mövcud müsəlmanlara həqarətlə yanaşmaq olmaz.

Bəhanə axtaranlar (ayənin şəni-nüzuluna diqqət yetirməklə) əgər bir məktəb və ideologiyanın rəhbərinə eyb və irad tuta bilməsələr, onların iqtisadi vəziyyətinə və ardıcılıqlarına eyb tuturlar.

Ümumiyyətlə, ixlaslı məhrumları və kasıbları qovmaq zülmüdür və hər şeyin hesabı Allahın öhdəsinədir, hətta Rəsuli-Əkrəm (s) belə, günahkarların əfv olunmasında, yaxud cəzalandırılmasında məsuliyyət daşımır. (Amma məsihi aləmində keşislər günahları «bağışlayırlar!»)

AYƏ 53:

﴿وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Biz onların bəzilərini digər bəziləri ilə bu cür imtahan etdik ki, nəhayət (onların əyanları yoxsul möminlər barəsində) “Allahın bizim aramızda boyunlarına haqq qoyduğu şəxslər bunlardır?” desinlər. Məgər Allah şükr edənləri daha yaxşı tanımır?»

TƏFSİR:

Bu ayədə imansız varlılara xəbərdarlıq edilir ki, bu hadisələrin onlar üçün bir sınaq və imtahan vasitəsi olduğunu bilsinlər; əgər bu imtahanlardan üzüqara çıxsaqlar çox dərddli cəzalara dözməli olacaqlar. Ayədə buyrulur: Biz camaatdan bəzilərinin vasitəsilə onları belə imtahana çekərik. Bu ayədə «fitnə» («fətənnə» kəlməsinin köküdür) imtahan mənasına gəlmişdir.

Sonra əlavə edilir: Bu varlıların işi elə bir həddə çatmışdır ki, həqiqi möminlərə təhqirlə yanaşır və deyirlər: Allahın bizim aramızdan seçib iman və İslam nemətini onlara verdiyi adamlar bunlardırmı? Onların belə sözlər deməyə haqları varmı?

Sonra onlara cavab olaraq buyrulur ki, bu imanlı şəxslər elm və ayırdetmə nemətinin şükrünü yerinə yetirib ondan istifadə etmiş və həmçinin Peyğəmbəri-Əkrəmin (s) dəvətinə müsbət cavab verərək canı-dildən qəbul etmişlər. Bundan da böyük bir nemət, ondan da böyük bir şükür ola bilərmi?! Buna görə də mütəal Allah onların qəlblərinin qapısını iman qərar vermişdir: Məgər Allah şükr edənləri daha yaxşı tanımırmı?

Bir nəfər İmam Sadiqin (ə) hüsurunda kasıbçılıqdan şikayət etdikdə Həzrət (ə) buyurdu: «Sənin nəzərində ən varlı adam kimdir?» Dedi: «Harun ər-Rəşid.» İmam (ə)

¹⁸ «Əl-mizan» təfsiri.

soruşdu: «Öz imanını verib onun mal-dövlətini almağa razısanmı?» Dedi: «Xeyr.» Buyurdu: «(Deməli,) sən daha varlısan. Çünki elə bir şeyə malıksən ki, onu mal-dövlət və sərvətlə dəyişməyə razı deyilsən.»¹⁹

AYƏ 54-55:

﴿وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَن عَمِلَ مِنكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِن بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ. وَكَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَسِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

54. «Bizim ayələrimizə iman gətirənlər sənin yanına gələndə onlara “salam olsun sizə! Rəbbiniz Özünə (bəndələrə qarşı) rəhmli olmaq qərarını vermişdir ki, sizdən kim nadanlıq üzündən pis bir iş görsə, ondan sonra tövbə edib (öz işini) düzəltməklə məşğul olsa, şübhəsiz, Allah çox bağışlayan və mehribandır” de.»

55. «Biz Öz ayələrimizi (elmi və əməli maariflər üzərindən pərdələri götürən sözləri ali məqsədlər) və günahkarların yollarının aydınlaşması üçün bu cür müxtəlif (hərtərəfli) gətiririk.»

TƏFSİR:

Bu ayənin şəni-nüzulunda qeyd olunur ki, günahkarlardan bir dəstəsi Peyğəmbərin (s) hüzuruna gəlib dedi: «Biz çoxlu günah işlər görmüşük (bizim üçün bir çıxış yolu varmı?) Həzrət (s) sakit oldu. Sonra bu ayə nazil oldu.

TƏFSİR:

Bu surədə Allah-təala «**kətəbə əla nəfsihir-rəhmətə**» (Özünə rəhimli olmağı vacib etmişdir) cümləsini iki dəfə təkrar etmişdir. Bunların biri dünyada, digəri isə axirətdə insanlara təskinlik vermək üçündür.

Bu ayədən aydın olur ki, əgər günahın mənşəyi inadkarlıq və zülm olmazsa (tövbə etmək şərti ilə) bağışlana bilər. Ümumiyyətlə, cəmiyyətin rəhbəri ilə camaatın əlaqəsi ünsiyyət, mehr-məhəbbət əsasında olmalıdır. Allah-təala rəhməti Özünə vacib etmişdir. Lakin rəhmətin şamil olduğu şəxslər məhz tövbə edənlərdir. 55-ci ayənin təfsirində buyurulur: Biz Öz ayə, nişanə və göstərişlərimizi beləcə bəyan edirik ki,

---

¹⁹ «Ətyəbül-bəyan» təfsiri

həm haqq axtaranların və mütilərin, həm də haqla düşmən olan inadkar günahkarların yolu aşkar olsun.

«Mücrim» dedikdə haqq qarşısında əsla təslim olmayan inadkar günahkarlar nəzərdə tutulur. Yəni haqqa doğru olan bu ümumi dövətdən sonra, hətta öz işlərindən pəşman olan günahkarların, eləcə də haqqın qarşısında heç vaxt əyilməyən inadkar mücrimlərin və müqəssirlərin yolu tamamilə aydın olacaqdır.

AYƏ 56:

﴿قُلْ إِنِّي نُهَيْتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Sizin Allahın əvəzinə çağırdıqlarınıza ibadət etmək mənə qadağan olunmuşdur.” De: “Mən əsla sizin nəfsi istəklərinizə tabe olmaram ki, onda azmış olar və doğru yolu tapanlardan olmaram.”»

TƏFSİR:

Yersiz təmayüllərin, istəklərin cavabında aşkar şəkildə inkar cavabı vermək lazımdır.

Peyğəmbərin (s) seçdiyi mövqelər məhz ilahi vəhyə əsaslanır.

Şirkə nifrət etmək İslam əqidəsinin ayrılmaz bir hissəsidir. Şirkin kökü də həvayi-nəfsə pərəstiş etməkdir. Buna görə də İslam mübəlligi camaatın həvayi-nəfsini razı salmaq fikrində olmamalı, Allahın razılığını nəzərdə tutmalıdır.

AYƏ 57:

﴿قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْصُ الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Mən öz Rəbbim tərəfindən (Quran və vəhy kimi) aşkar bir dəlilə əsaslanıram və siz onu təkzib etdiniz. Sizin tələsdiyiniz şey (səməvi əzab) mənim yanımda (əlimdə) deyildir. (Varlıq aləmində mütləq) hökm yalnız Allaha məxsusdur ki, haqqı bəyan edir və (onu nahaqdan) ayırır. O, (haqla batil arasında) hökm edənlərin və (onları bir-birindən) ayıranların ən yaxşısıdır.”»

TƏFSİR:

«Bəyyinə» kəlməsi «bəynunət» kökündə olub haqla batili bir-birindən aşkar və kamil şəkildə ayıran dəlilə deyilir.

Kafirələr deyirdilər ki, əgər doğru deyirsənsə, onda nə üçün Allahın qəzəbi bizə nazil olmur? Bu eynilə «Ənfal» surəsinin 32-ci ayəsində deyilən mətləbə bənzəyir. Onlar deyirdilər ki, əgər bu iddia düzgündürsə onda Allah bizə daş yağdırsın!

Peyğəmbərlərin möcüzə və dəlillərində nə başa düşüləsi ağır olan bir mətləb var idi, nə də müəmmalı bir şey. Camaat onların hamısını başa düşürdü. Əgər inadkar

olmasaydılar cani-dildən qəbul edərdilər. Buna görə də peyğəmbərlər özlərini «bəyyinə sahibi» kimi təqdim edirdilər.

Allahdan əzabın təcili şəkildə, yubanmadan göndərməsini istəmək başqa qövmlərdə də olmuşdur. Həzrət Saleh (ə) , Hud (ə), Nuh (ə) kimi peyğəmbərlərə də deyirdilər ki, «əgər düz deyirsənsə, vədəsi verilən əzabı gətir!»²⁰

Peyğəmbərlərin dəvət və çağırışları kor-koranə təqlid və xəyali qüvvələr əsasında deyil, aşkar “bəyyinə” əsasında. Peyğəmbərlər ilahi “bəyyinəyə” malik olmalıdırlar. Nəinki camaatın gündəlik tələbatları əsasında əməl etməlidirlər.

Kafirlər hansı əsasa görə Peyğəmbərin “bəyyinə”sini təkzib edərək onların həvayi-nəfsinə tabe olmasını təvəqqe edirlər? Bunlar inadkarlıq, kobudluq və həyasızlıqdan başqa bir şey ola bilərmi? Peyğəmbər həmişə məntiq və qəti dəlillər ilə yanaşı olan bir elçidir. Varlıq aləmi də Allahın əlindədir. (Belə isə, Peyğəmbərdən varlıqlarda dəyişiklik etməsini istəməyin.)

AYƏ 58:

﴿قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفُضِّي الْأَمْرَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Əgər tələsdiyiniz şey mənim ixtiyarında olsaydı (bütün lazımı dəlillər sizə təqdim edilib qurtardığı və mənim insani səbrim tükəndiyi üçün əzab göndərərdim və) mənimlə sizin aranızdakı iş mütləq (çoxdan) sona çatmışdı. Lakin Allah zalımları daha yaxşı tanıyandır (və kimi, harada və necə həlak etməli olduğunu bilir).”»

TƏFSİR:

Cəzalar Allahın əlindədir. Lakin O, Özünün yetərli hikmət və daimi sünnəsinə uyğun olaraq zalımlara möhlət verir. Camaatın bu işdə tələsməsi Allahın hikmətini dəyişdirə bilməz. Buna görə də ilahi əzabın təxirə düşməsi ilə kafirlər öz küfrlərini yaddan çıxarmamalıdır. Allah-təala zalımların halına daha agahdır və onların məsləhətinin nədə olduğunu – ilahi əzabın indimi, yoxsa sonradan nazil etməyi lazım olduğunu daha yaxşı bilir.

AYƏ 59:

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Qeyb xəzinələrinin (“ol!” kəlməsinin altında olan) açarı (və onların həqiqətləri) Onun yanındadır. Onları Ondən başqa heç kəs bilmir. (Varlıq aləminə qədəm qoyanlardan) quruda və dəryada olanı bilir. Yerə elə bir yarpaq düşmür ki, O, onu bilməsin. Həmçinin (Onun əzəli elmində və) aydın olan kitabda mövcud olmadan yerin qaranlıqlarında (altında) bir toxum və (meyvə və dənli bitkilərdən) heç bir quru və yaş yerə düşmür.»

²⁰ «Ə'raf» surəsi, ayə 77, «Hud» surəsi, ayə 32.

TƏFSİR:

QEYB SİRLƏRİ

Keçən ayələrdə Allahın elm və qüdrətinin, eləcə də Onun hökm və fərmanlarının dairəsinin genişliyi barəsində söhbət olunurdu. Bundan sonra isə əvvəlki ayələrdə qısa şəkildə bəyan olunan mətləblər nisbətən geniş surətdə izah olunur. Əvvəlcə Allah-təalanın elmi barəsində buyurulur: Qeybin açarları (yaxud qeyb xəzinələri) bütünlüklə Allahın yanındadır və Allahdan başqa bir kəs onları bilmir.

Sonra daha artıq izah üçün buyurulur: Allah quruda və deryada olanların hamısını bilir. Bu ayədəki «bərr» kəlməsi geniş məkan mənasına olub adətən quraqlıq yerlərə deyilir. «Bərr» kəlməsi də əslində çox su toplanan geniş bir yerə və adətən deryalara, bəzən də böyük çaylara deyilir.

Hər bir halda, Allah-təalanın dənizlərdə, deryalarda və quraqlıqlarda olan bütün şeylərə agahlığı Onun elminin hər bir şeyə əhatəli olması mənasıdır. Yəni O, milyardlarla böyüklü-kiçikli varlıqlardan, dənizlərin dərinliklərində olan varlıqlardan, hər bir insanın bədənindəki hüceyrələrin sayından, atomların içində yerləşən bütün elektronların sirli hərəkətlərindən, nəhayət, bizim beynimizin müxtəlif yerlərindən keçən bütün düşüncələrdən və ruhumuza nüfuz edən bütün fikirlərdən agahdır. Bəli! O bunların hamısından eyni səviyyədə agah və xəbərdardır.

Sonrakı cümlədə Allah-təalanın elmi əhatəsinə dair mətləbi təkidləndirmək üçün bu mətləbi xüsusilə qeyd edərək buyurur: Ağacdən ayrılan elə bir yarpaq yoxdur ki, Allah onu bilməsin.

Həqiqətdə burada iki mühüm məsələyə toxunulmuşdur ki, insan ömründən milyonlarla il keçsə və çox dəqiq texnologiya vücuda gəlsə belə, onların varlığına əhatə tapmaq qeyri-mümkündür.

Gecə-gündüzdə yer kürəsinin hər yerində əsən küləklərin nə qədər toxumu ağaclardan ayırıb hansı nöqtələrə apardığını kim bilir? Hansı beyin bir gecə-gündüz ərzində ağaclardan ayrılan yarpaqların sayını hesablaya bilər?

Xüsusilə, payız fəslində meşədə ağacların yarpaqlarının ardıcıl qopub yerə düşməsindən yaranan təbii mənzərələrə baxmaqla bu həqiqət sübut olunur ki, insan üçün bu cür elmlər heç vaxt müyəssər ola bilməz.

Həqiqətdə yarpaqların ağacdən ayrılıb yerə düşməsi onların ölüm anları, dənələrin ağacdən yerə düşüb yerin dərinliklərində gizlənməsi isə onların həyat və yaşayışının ilk mərhələsidir. Bu ölüm və həyat sistemindən yalnız Allah xəbərdardır.

Bu məsələnin bəyanında bir fəlsəfi və bir də tərbiyəvi əsər gizlənməmişdir. Fəlsəfi əsər bundan ibarətdir ki, bu ayə Allahın elminin külliyyatda məhdud olunduğunu fikirləşərək Onun bu dünyanın cüzi məsələlərindən agah olmadığını güman edənlərin təsəvvürlərini inkar edir və aşkar şəkildə buyurur ki, Allah bütün külli və cüzi məsələlərdən tam agahdır.

Onun tərbiyəvi əsərinə gəldikdə isə, tamamilə aydındır. Çünki Allahın bu sonsuz elminə qəlbən iman gətirmək insana anladır ki, onun varlığındakı bütün sirlər, əməl və rəftarlar, niyyət və fikirlər bütünlüklə Allahın pak zəti üçün aşkardır. Belə bir imana malik olan insanın öz əməllərini nəzarət altına almaması, əməl, rəftar və niyyətində ehtiyatlı olmaması necə təsəvvür oluna bilər?

Ayənin axırında buyurulur: Elə bir quru və su yoxdur ki, açıq-aşkar kitabda (Pərvərdigarın elm məqamında) qeydə alınmasın.

AYƏ 60:

﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«*Odur gecə sizin ruhunuzu alan, gündüz kəsb etdiyinizi bilən, sonra müəyyən (edilmiş) müddətin (ömrü müddətinizin) başa çatması üçün sizi gündüz qaldıran! Sonra sizin qayıdışınız Ona tərəfdir. Həmin vaxt O, sizi əməllərinizdən xəbərdar edəcəkdir.*»

TƏFSİR:

«Sonra sizin qayıdışınız Ona tərəfdir» - deməkdə məqsəd Qiyamətdə haqq üçün bir yerə yığışmaqdır. Sonra Allah sizi dünyadakı gecə-gündüzlərdə gördüyünüz işlərdən agah edəcəkdir.

Bəziləri demişlər ki, yəni sizi gündüz yuxudan oyadır ki, ömrünüzdən kifayət qədər bəhrələnsiniz. Bu ayədə Allah-təala insanları yuxudan oyatmağı «bəş» kimi təbir etmişdir.

AYƏ 61:

﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«*Odur bəndələri üzərində qalib və hakim! Sizin (cism və ruhunuzu qorumaq üçün) üzərinizə gözətçilər göndərir, nəhayət sizdən birinizin ölümü yetişəndə, Bizim elçilərimiz (Əzrail və köməkçiləri) onun canını alırlar. Onlar (həmin can alan mələklər öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə) əsla səhlənkarlıq etməzlər.*»

TƏFSİR:

Bu ayədə Allah-təalanın bəndələrin əməllərinə elmi cəhətdən tam əhatəli olması bir daha xatırladılır və onların dəqiq şəkildə saxlanıb Qiyamət günündə hesab çəkilməsi barədə belə buyurulur: O Öz bəndələrinə kamil şəkildə hakimdir və sizə mühafizəçilər göndərir ki, əməllərinizin hesabını dəqiq şəkildə yazıb saxlasınlar.

Sonra buyurulur: Bu hesabın yazılması həyatın sonuna və əcəlin gəlib çatdığı vaxta qədər davam edir. Bu zaman Bizim göndərdiklərimiz və ruhu almağa məmur olan mələklər onun ruhunu alır.

Ayənin axırında buyurulur ki, göndərilən bu mələklər onlar üçün təyin olunan vəzifələri yerinə yetirməkdə qətiyyənlə səhlənkarlığa, qüsura və təfritə yol vermirlər, onlar ruhun qəbz olunmasını nə bir an irəli salırlar, nə də bir an gecikdirirlər.

AYƏ 62:

﴿ثُمَّ رُدُّوْا۟ اِلَى اللّٰهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقُّۚ اَلَا لَهٗ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَا۟سِبِیۡنَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Sonra onların hamısı Allaha – onların həqiqi və əsl ixtiyar sahibinə tərəf qaytarılacaqlar. Bilin ki, (o gün, barəsində heç bir mübahisə olmayan və mütləq) hakimiyyət (və varlıq aləmində ən təsirli hökm) Ona məxsusdur və O, hesab çəkənlərin ən sürətlisidir.»

TƏFSİR:

Sonra ilahi hökmə, cəza və mükafata doğru aparılacaqsınız. Sizin işlərinizi Öz öhdəsinə alan Malik haqdan başqa bir şey əsasında hökm etməyən ədalətli qazidir. O gündə hökm yalnız Ona məxsusdur. Ondən başqa heç kəsin göstəriş verməyə haqqı yoxdur.

Allah bütün insanların əməllərini qısa müddət ərzində araşdıracaq. Onlardan heç birinin mühasibəsi başqalarının mühasibə olunmasına mane olmayacaqdır.

Həzrət Əmirəl-möminin Əlidən (ə) soruşurlar: «Allah gözə görünmədiyi halda, camaatın hesabını necə aparacaqdır?» Buyurdu: «**Onu görmədiyiniz halda sizə ruzi verdiyi kimi.**»²¹

Bu mətləb göstərir ki, onlardan birinin mühasibə edilməsi digərlərinin mühasibəsinə mane olmur. Həm də bu mühasibə dildə bir söz danışılmadan olur. Əks halda, bütün insanlardan eyni zamanda mühasibə aparmaq mümkün olmazdı.

Ümumiyyətlə, hamının qayıdışı Allaha doğrudur və Qiyamətin yeganə qazisi də Odur. O, həqiqi mövladır. Xəlv etmək və nəzarət etmək, yatırmaq və oyatmaq, öldürmək və diriltmək, mühakimə və hesab çəkmək Onun əlindədir və O yeganə Allahdır.

İnsanların Qiyamətdən qorxması da onların öz yaramaz əməllərindən irəli gəlir. Çünki Allah həm mövladır, həm haqdır, həm də fəzl və mərhəmət əta edəndir.

AYƏ 63-64:

﴿قُلْ مَنْ يُنَجِّكُمْ مِّنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. قُلِ اللَّهُ يُنَجِّكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

63. «De: “Yalvarışla (aşkar şəkildə) və gizlincə Onu çağırır “əgər bizə bu həlakətdən nicat versə, mütləq şükr edənlərdən olacağıq” (deyərkən) quru və dənizin qaranlıqlarından sizə kim nicat verir?”»

64. «De: “Allah sizi ondan (düçar olduğunuz həmin həlakətdən) və hər bir qəm-kədərdən qurtarır, siz isə yenə də (Ona) şərikin qoşursunuz!”»

TƏFSİR:

QARANLIQLARDA PARLAYAN BİR NUR

Quran bəhanə yollarını bir daha müşriklərin üzünə bağlayır, onları öz fitrətlərinə doğru hidayət edir və o sirli yerdə tövhid və yeganəpərəstliyin hidayət nurunu onlara göstərərək Peyğəmbərə (s) göstəriş verir ki, onlara belə desin: Sizi qurudakı və dənizdəki qaranlıqlardan kim xilas edir?

Zülmət və qaranlıq bəzən hiss olunəsi, bəzən isə mənəvi olur. Hiss olunan nur odur ki, ya ümumiyyətlə kəsilsin, ya da insanın bir yeri görməyəcəyi, yaxud çox

²¹ «Məcməül-bəyan»

çətinliklə görəcəyi qədər zəif olsun. Mənəvi zülmət də axır-aqibəti qaranlıq və görünməz olan çətinliklər, pərişanlıqlar, ruhi çirkinliklərdən ibarətdir.

Əgər bu qaranlıqlar insanı dəhşətə gətirən digər hadisələrlə qarışsa və misal üçün, insan dəniz səfərində ikən həm gecə qaranlığında, həm də təlatümlü dalğaların arasında mühasirəyə düşsə onda bunlar gündüzdə baş verən çətinliklərdən qat-qat dəhşətli və vahiməli olar. Məhz belə olan hallarda insan hər bir şeyi unudur, yalnız öz ruhunun ənginliklərində parlayan bir nuru yada salır ki, bu da onu hər növ çətinlikləri həll edəcək bir mənbəyə – əbədi varlığa doğru hidayət edir. Bu kimi vəziyyətlər Allahı tanımaq və tövhid aləminə açılan bir qapı və ya bir bacadır. Buna görə də sonrakı ayədə buyrulur: Belə bir halda siz Allahın sonsuz mərhəmətindən kömək diləyirsiniz, bəzən aşkarda xüzu-xüsu ilə, bəzən də gizləndə və öz qəlbinizin dərinliklərində Onu çağırırsınız. Məhz belə bir vəziyyətdə dərhal o Böyük Yaradanla əhd-peyman bağlayıb deyirsiniz ki, əgər bizi bu təhlükələrdən xilas edərsə, şübhəsiz, Onun nemətlərinin şükrünü yerinə yetirəcək və Ondan başqasına ürək bağlamayacağıq.

64-cü ayədə deyilir: Lakin, ey Peyğəmbər, onlara de: “Allah sizi bu qaranlıqlardan və sair qəm-qüssələrdən xilas edir (dəfələrlə də xilas etmişdir). Lakin siz xilas olduqdan sonra yenə də şirk və küfr yolunu tutursunuz.”

AYƏ 65-66:

﴿قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا وَيُذِيقَ بَعْضُكُم بَأْسَ بَعْضٍ انْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ. وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَّسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

65. «De: “O sizə başınızın üstündən (daş, ildırım və Cəhənnəm çınqılı), ya ayaqlarınızın altından (zəlzələ və yerə batırmaq kimi) əzab göndərməyə (yaxud yuxarı zalım təbəqədə olanları aşağıdakılara hakim etməyə və ya aşağı təbəqəni yuxarı təbəqənin əleyhinə qaldırmağa) yaxud sizi dəstə-dəstə (edib) bir-birinizin canına salmağa və bəzinizin əzabınızı bəzinizə daddırmağa qadirdir.” Gör Biz (Öz tovhid və əzəmətimizin) müxtəlif ayə və nişanələri(ni) necə gətiririk (ki), bəlkə başa düşdülər.»

66. «Sənin qövmün onu (Qurani) haqq olmasına baxmayaraq təkzib etdi. De: “Mən sizin üzərinizdə vəkil və nəzarətçi deyiləm (ki, sizləri nəyəsə məcbur edəm, əmrdən çıxanı cəzalandıram və itaət edənlərə müəfəf verəm. Mənim vəzifəm buyurulanları çatdırmaqdır).”»

TƏFSİR:

NÖVBƏNÖV ƏZABLAR

Bu ayədə Allah-təala müxtəlif tərbiyəvi yolların təkamil olunması üçün ilahi əzab və cəzalandırma ilə təhdid edir. Yəni Allah-təala rəhm edənlərin ən mərhəmətlisi olmaqla, pənahsızlara sığınacaq verməklə yanaşı, həm də inadkarlardan və tüğyançılardan şiddətlə intiqam alan və qəhhardır.

Bu ayədə Peyğəmbərə (s) buyrulur ki, günahkarları və cinayətkarları üç növ əzabla təhdid etsin: Yuxarıdan gələn əzablar, aşağıdan gələn əzablar və onların arasında müharibə və qan axıdılmasının yaradılması. Buna görə də buyrulur: De:

“Allah yuxarıdan əzab göndərməyə qadirdir. Belə ki, Lut qövmünə asimandan əzab göndərmiş, fil səhabələrinin başına daş yağdırmış, Nuhun qövmünə tufan göndərmiş, Səməd səhabələrinə asimani qulaqbatırıcı (tükürpədic) səs nazil etmiş, Ad qövmünə külək göndərmişdir. Eləcə də hal-hazırda asimani bəla kimi atom bombasını, uzaq mənzilli raketləri, kimyəvi bombaları, aşağı tərəfdən isə zəlzələ, yerin parçalanıb batması, eləcə də fironçuların qərq olması, Qarunun yerə batması, vəba, taun xəstəlikləri, qıtlıq, aclıq və s. kimi bəlaları sizə göndərməyə, yaxud sizi pərakəndə dəstələr şəklində bir-birinizin canına salmağa, bəzilərinin vasitəsilə başqalarına müharibə və qan axıdılmasını dadızdırmağa qadirdir.

Cəmiyyətdə ixtilaf, ikitirəlik və pərakəndəlik o qədər təhlükəli məsələdir ki, asimani əzablar, ildırımlar və zəlzələlərlə eyni səviyyədə tutulur. Doğrudan da belədir. Hətta ictimai ixtilaf və pərakəndəliklərdən yaranan bəzi dağıntılar ildırım və zəlzələlərdən yaranan dağıntılardan qat-qat güclüdür. Çox görünmüşdür ki, abad ölkələr nifaq və təfriqə sayəsində mütləq məhvə doğru sürüklənmişdir və bu da bütün dünya müsəlmanlarına ciddi xəbərdarlıqdır!

Ayənin axırında buyrulur: Gör müxtəlif dəlil və nişanələri dərk edib haqqa doğru qayıtmaqlarından ötrü onlar üçün necə xatırladırlıq!

66-cı ayə və ondan sonrakı ayə həqiqətdə Allaha, məada, İslam həqiqətlərinə dəvət və ilahi cəzalarla qorxudulma ilə əlaqədar nazil olmuş əvvəlki ayələrdəki bəhlələri təkmilləşdirir.

Əvvəlcə buyrulur: Sənin qövmün, yəni Qüreyş qəbiləsi və Məkkə əhalisi sənin gətirdiyin təlimləri təkzib edirlər. Halbuki bu təlimlərin hamısı haqdır; əql, fitrət və hiss yolları ilə olan müxtəlif dəlillər də onları təsdiqləyir. Buna əsasən, müxaliflərin və inkarçıların çoxluğuna baxmayaraq, bu həqiqətlərin təkzib və inkar edilməsi onların əhəmiyyətini əsla azaltmır.

Sonra göstəriş verilir ki, onlara belə desin: Mənim yeganə vəzifəm ilahi risaləti çatdırmaqdır və sizin qəbul edib-etməməyinizə vəkil deyiləm. Burada vəkil dedikdə məqsəd başqalarının zəmini və əməli hidayətlərinin məsuliyyətini daşması nəzərdə tutulur.²²

AYƏ 67:

﴿لَكُلِّ نَبِيٍّ مُّسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Allahın verdiyi) hər bir xəbərin (cəza və ya mükafatlandırma vədinin zaman və məkan baxımından) gerçəkləşməsi üçün qərara alınmış bir vaxt vardır və tezliklə biləcəksiniz.»

TƏFSİR:

Bu ayədə qısa, lakin dolğun mənalı cümlə ilə onlara xəbərdarlıq verilir ki, Allahın və Onun Peyğəmbərinin (s) sizə verdiyi hər bir xəbərin bu dünyada müəyyən edilmiş vaxtı vardır və vədəsi verilən gündə yerinə yetiriləcəkdir. Siz də tezliklə bundan xəbərdar olacaqsınız.

²² Peyğəmbərə (s) xitab olunan başqa tə'birlər də bunu bəyan edir.

AYƏ 68:

﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bizim ayə və nişanələrimiz barəsində boşboğazlıq edənləri görən zaman (İslamın ilk çağlarındakı şəraitin tələbinə əsasən sən də həmin məclislərdə iştirak edirsənsə) onlardan üz döndər ki, başqa söhbətə başlasınlar. Əgər Şeytan (bunu) sənin yadından çıxarsa, yadına düşəndən sonra zalımların dəstəsi ilə oturma.»

TƏFSİR:

İmam Baqirdən (ə) nəql olunur ki, bu ayə nazil olduqda və müsəlmanların kafirlərlə və ilahi ayələri istehzaya tutanlarla bir yerdə oturması qadağan olunduqda müsəlmanlardan bir dəstəsi dedi: «Əgər hər yerdə bu göstərişə əməl etməli olsaq, onda heç vaxt Məscidül-Hərama getməməli, Allah evini təvaf etməməliyik. Çünki onlar məscidin hər bir tərəfində yayılaşaraq ilahi ayələr barədə batil sözlər danışirlar. Biz Məscidül-Həramın hər hansı yerində azacıq da dayansa onların sözlərini eşidəcəyik.» Bu zaman 69-cu ayə nazil olub müsəlmanlara göstəriş verdi ki, bu kimi hallarda onlara mümkün qədər nəsihət edin və onları düz yola çağırın.

Ümumiyyətlə, bu surədə əsas etibarlı ilə müşriklərin və bütperəstlərin ruhi vəziyyətləri bəyan edildiyindən bu ayədə və sonrakı ayədə onlarla əlaqədar məsələlərə toxunulur. Əvvəlcə Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, inadkar və məntiqsiz müxaliflərin Allahın ayələrini istehza etdiyini müşahidə etdikdə onlardan üz çevirsin ki, mövzunu dəyişərək başqa işlə məşğul olsunlar.

Sonra əlavə edilir: «Bu məsələ o qədər əhəmiyyət daşıyır ki, əgər şeytan bu işi sənə unutdursa və nəticədə səhvən bu kimi şəxslərlə bir yerdə otursan, xatırlayan kimi dərhal onların məclisindən qalx və bu zalımlarla bir yerdə oturma.»

Burada belə bir sual yaranır: Məgər şeytanın Peyğəmbərə hakim kəsilib bəzi şeyləri ona unutdurması mümkündürmü?

Cavabda demək lazımdır ki, bu ayədə sözün Peyğəmbərə (s) xitab olunmasına baxmayaraq, onun ardıcılıqları nəzərdə tutulur. Yəni əgər onlar unutqanlıqda düşsələr, xatırlayan kimi dərhal o yerdən qalxaraq çölə çıxmalıdırlar. Bunun oxşarı olan bəhs bizim müxtəlif xalqların ədəbiyyatında mövcud olan söhbətlərə oxşayır ki, insan sözü bir şəxsə deyir, amma məqsədi onu başqalarına eşitdirməkdir.

AYƏ 69:

﴿وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنْ ذِكْرِى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onların (əməl və cəza) hesabından təqvalıların öhdəsinə bir şey düşmür, lakin (bunları deməkdən məqsəd) yada salmaq və nəsihətdir (ki), bəlkə çəkindilər.»

TƏFSİR:

İlahi ayələri məsxərəyə qoyanlarla bir yerdə oturmağı qadağan edən ayə nazil olduqda bəziləri dedilər ki, biz Məscidül-Hərama getməməli, oranı təvaf etməməliyik. Çünki onlar həmin yerlərdə də istehza edirlər.

Günah əhlinin məclisində onlara nəhy əz münkər edib camaatı düz yola istiqamətləndirmək məqsədilə iştirak etməyin eybi yoxdur. Əlbəttə, bu iş təqvalı və nüfuz sahibi olan möminlər üçün caizdir. Əks halda, çoxları qərq olanı xilas etməyə gedir, lakin özləri də qərq olurlar.

Əlbəttə, hansı məsələnin daha mühüm olmasını nəzərə almaq əqli və İslami prinsiplərdəndir. Yolunu azanların cavabını vermək, yaxud onları xilas etmək məqsədilə müvəqqəti olaraq onların sözlərinə qulaq asmaq caizdir.

Təqva günah qarşısında insana zəmanət verən bir vasitədir. Bu eynilə yanğın qarşısında müqavimətli olan bir paltara bənzəyir. İnsan özü təqvalı olmaqdan əlavə, başqalarını da təqvalı etmək fikrində olmalıdır.

Peyğəmbərdən (s) və məsum imamlardan (ə) nəql olunan çoxlu rəvayətlərdə qarşısını almağa qadir olmadığı halda insanın günah əhli ilə bir yerdə oturması, günah edilən yığıncaqlarda iştirak etməsi, hətta şəxsın qohumlarından olsa da, qadağan edilmişdir. Həzrət Əli (ə) öz oğluna vəsiyyət edərək buyurur: **«Allah qulağa vacib etmişdir ki, günah və qeybət eşitməyə razı olmasın.»**²³

Həmçinin buyurur: **«Pis əməl sahibləri ilə oturub-durmaq yaxşı insanlar barəsində sui-zənn (bədgüman) edilməsinə səbəb olur.»**

Bəlkə də insanı düzgün əqidədən yayındıran azğın kitablar da bu ayəyə istinadən qadağan olunmuşdur.

AYƏ 70:

﴿وَدَّرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهُوًّا وَعَرَّتَهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Öz dinlərini oyun-oyuncaq və əyləncə sayanları və dünya həyatının aldatdığı şəxsləri boşla. Bu Quran vasitəsilə öyüd ver ki, məbada (axirət günü) kimsə Allahdan başqa bir başçı, yardımçı və şafaətçisi olmayan halda kəsb etdiyi cəzası olaraq həlakətə təslim və (ilahi) rəhmətdən naümid olsun. O, (günahlarının müqabilində) hər nə fidyə və əvəz versə, ondan qəbul olunmaz. Onlardır kəsb etdiklərinin müqabilində həlakətə təslim və (ilahi) rəhmətdən naümid olanlar! Onlar üçün küfrlərinin (və nemətlərə nankor olmalarının) cəzası olaraq qaynar sudan içki və ağırılı bir əzab vardır.»

²³ «Nurus-səqəleyn» təfsiri, həmin ayə barəsində nəql olunan hədis.

TƏFSİR:

Bu ayədə buyurulan «boşla» kəlməsindən məqsəd cihadın tərk olunması deyil, nifrət izhar edərək əlaqələrin kəsilməsidir ki, bəzən onlarla müharibəyə gətirib çıxarırdı.

Dinin oyun-oyuncaq edilməsi hər zamanda bir şəkildə olur: ya xurafatçı əqidələr şəkliindədir, ya «İslam hökumətinin cəmiyyəti idarə etməyə qabiliyyəti olmadığını» deməklədir, ya günahlara bəraət qazandırmaqla, yaxud bidət və şəxsi rəy əsasında təfsir edib mütəşabih ayələrə tabe olmaqla.

Ümumiyyətlə, həqiqi mənada dindar olmaq insanın öz ideologiyasında süstlüyə və səhlənkarlığa yol verməsi ilə uyğun gəlmir.

Xəbərdarlıq etmək, öyüd-nəsihət vermək, mövizə eləmək ilahi əzabdan xilas olma səbəbidir.

İnsan dünya ilə məğrur olmamalıdır. Çünki Qiyamətdə Allahdan başqa heç kim insanın köməyinə gəlməz.

İnsan bilməlidir ki, bədbəxtliklərinin amili onun özü və əməlləridir. Buna görə də onların dərddli cəzalarının bəzilərinə işarə olaraq buyurulur: Haqq-həqiqətə arxa çevirdiklərinə görə dərddli əzabla yanaşı, qaynar sudan (çirkab) olan içkiləri dadacaqlar...

Onlar daxildən qaynar su ilə, xaricdən isə cəhənnəm odu ilə yanacaqlar.

AYƏ 71-72:

﴿قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ انْتَبِهْ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ فَهُوَ الْهُدَىٰ وَأَمْرًا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ. وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا زَكَاةَ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

71. «De: "Allahı qoyub bizə nə bir xeyir verən və nə də bir ziyan vuran qeyrisinimi çağırmaq (başqasına ibadət edək) və Allahın bizi hidayət etməsindən sonra (cahiliyyət dövrünə) qayıdaq?! (Cin) şeytanların(ın) yer üzündə avara-sərgərdan qoyduqları şəxs kimi (olaq)? Halbuki onun «bizə tərəf gəl!» (deyib) hidayətə doğru çağıran dostları vardır (lakin o, sərgərdanlıq və çaşqınlığın çoxluğundan həmin dəvəti qəbul etmir)." De: "Şübhəsiz, (həqiqi) hidayət Allahın hidayətidir. Bizə aləmlərin Rəbbinə təslim olmaq əmr olunmuşdur."»

72. «"Və (həmçinin bizə əmr olunmuşdur ki,) namaz qılın və Ondan qorxun! (Qiyamət günü) Ona tərəf toplanılacaqsınız."»

TƏFSİR:

71. Peyğəmbərə (s) buyurulur ki, insanları bütperəstliyə tərəf səsləyən kafirlərə belə desin: Bizim üçün nə faydası, nə də ziyanı olmayan şeylərə pərəstiş edərək nəticədə cəhənnəmə tərəf sürüklənəkmi? Ən yaxşı dindən əl çəkəkmi? Halbuki, Allah bizi hidayət etmiş və bizə düz yolu göstərmişdir!

Əgər büt-pərəstliyə meyl etsək, yer üzündə şeytanlar tərəfindən azdırılaraq məəttəl və sərgərdan salınan bir şəxs kimi olacağıq. Halbuki onun hidayətə dəvət edən dostları vardır ki, ona «bizim yanımıza gəl» – deyirlər. Lakin o bu dəvəti qəbul etmir, onların yanına getmir. Çünki şeytan tam mənada hakim kəsilərək onu öz mənafeyini ayırd etməkdən belə məhrum etmişdir.

Ey Peyğəmbər, onlara de: “Nicata, əbədi qurtuluşa və asayişə aparan yeganə yol Allahın göstərdiyi yoldur. Bu yol insanı yeganəpərəstliyə çağırır. Biz həmin hidayətə tabeyik və ona itaət etməkdən boyun qaçırmırıq. Sizin dəvətinizə də əhəmiyyət vermirik. Biz o dəvətləri qəbul edirik ki, bizi İslama tərəf çağırmış olsun və o bizə yol göstərir ki, öz işlərimizi aləmlərin Rəbbi olan Allaha həvalə edək.

72. Bu ayə mənə cəhətdən əvvəlki ayənin davamıdır. Yəni bizə göstəriş verilir ki, xaredici cəzalara düşər olmamaq üçün namaz qılmaq və Allah qarşısında günah etməkdən uzaq olaq. Həmin Allah ki, Qiyamət günündə bütün insanları Öz hüzuruna toplayacaq, hər kəsə öz əməlinə görə müvafiq cəza, yaxud mükafat verəcəkdir.

AYƏ 73:

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Göyləri və yeri haqq olaraq (ali və ağılın qəbul etdiyi bir məqsəd üçün) yaradan Odur. «Ol» deyəcəyi gün (və varlıq aləminin bir hissəsini və ya hamısını yaxud onun yox olmasını, yaxud da Qiyamətin bərpa olmasını istəsə) dərhal olar. Onun sözü haqdır! Sur çalınacağı gün (hər bir şeyin mütləq) malikiyyət və hakimiyyəti Ona məxsusdur. (O) gizlini və aşkarı biləndir və Odur hikmətli və xəbərdar!»

TƏFSİR:

Bu ayədə surun bir dəfə çalınmasından, «Zümər» surəsinin 68-ci ayəsində isə iki dəfə çalınmasından söhbət açılır ki, onlardan biri dağıdıcıdır, digəri isə insanların Qiyamətdə hesab üçün dirildilməsindən ötrü çalınacaqdır.

Əvvəlki ayələrdə Allah qarşısında təslim olub namazı bərqərar etməkdən söhbət gedirdi. Burada isə onun səbəbi qeyd olunur və buyurulur ki, yaradılış Onun əli ilədir, O hikmətlidir, hər şeydən də agahdır. Hər bir şey hikmət və müəyyən hədəf əsasında yaradılmışdır.²⁴ Buna əsasən, Allahın iradəsi qarşısında heç bir maneə ola bilməz. Qeyb və şühud aləmi, aşkar və gizlin şeylər Onun üçün bərabərdir.

İlahi hökumətin əsası hikmət və elm əsasında olduğuna görə, Qiyamətdə ilahi qüdrətin cümlələri hamı üçün aşkar olacaqdır. Çünki orada səbəb və vasitələrin hamısı öz təsirini itirəcək, Allahın qüdrəti hər şeydən artıq zahir olacaqdır.

Varlıq aləminin xalığı və idarəedicisi hikmətli və hər şeydən xəbərdar olduğundan insan özünü (əməl, söz, rəftar və davranışını) daim nəzarət altında saxlamalıdır. Bunu da qeyd edək ki, surun üfürülməsi ilə aləmə hakim olan sistem tamamilə dəyişəcəkdir. Amma haqq-hesab yenə də dəqiq və əbədidir.

²⁴ «Bu məsələyə çoxlu ayələrdə, o cümlədən «Sad» surəsinin 27-ci ayəsində işarə olunur.

AYƏ 74:

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Yada sal) o zaman(ı) ki, İbrahim (atalığı və ya qayınatası, yaxud əmisi, ya da müəllimi olan) atası Azərə dedi: “Bütləri (özünə) məbudlar götürürsən? Doğrudan da mən səni və sənin qövmünü aşkar bir azgınlıq içərisində görürəm.”»

TƏFSİR:

«Əb» kəlməsi adi halda ata mənasına işlənir. Lakin ana tərəfdən olan babaya, əmiyə və insanın tərbiyəçisinə də «əb» deyilir. Peyğəmbəri-Əkrəm (s) buyurur ki, «**mən və Əli bu ümmətin atasıyıq**». Azər İbrahimin (ə) atası deyil, əmisi idi və o Həzrətin (ə) ata-babalarının hamısı tövhid dininə sitayiş edirdilər. Sünni alimlərindən Təbəri, Alusi və Süyuti də demişlər ki, Azər İbrahimin (s) atası deyildi. Bundan əlavə, İbrahim (ə) öz ata-anası üçün dua etmişdir («İbrahim» surəsi, 41). Halbuki, bir müsəlmanın müşrik üçün, hətta onun qohumlarından olsa belə, dua etməyə haqqı yoxdur. İbrahimin (ə) öz əmisi Azər üçün istiğfar etməsi də onun küftlə dolu ruhiyyəsinin aşkar olmasından qabaq idi. Amma haqqı qəbul etmədiyini başa düşdükdə ona nifrət etdi və ondan ayrıldı («Tövbə» surəsi, 114). Bunlardan aydın olur ki, bu ayədəki «əb» kəlməsi «ata» mənasına deyildir. Bundan əlavə İbrahimin (ə) atasının adı tarixdə Azər deyil, Tarux kimi qeyd olunur.²⁵

Peyğəmbəri-Əkrəmdən (s) rəvayət olunur ki, o Həzrətin Adəmə (ə) qədər olan ata-babalarının hamısı tövhid dininə sitayiş edənlərdən imiş. Həzət (s) buyurur: «**Mütəal Allah məni pak kişilərin sülbündən pak anaların bətninə nəql etdirirdi və O məni heç vaxt cahiliyyətin çirkinliklərinə bulaşmağa qoymadı.**»²⁶

Bu hədisi sünni və şiə müfəssirlərindən çoxu, o cümlədən, mərhum Təbərsi «Məcməül-bəyan», Nişapuri «Ğərabətül-Quran», Fəxr Razi «Təfsiri Kəbir» və Alusi «Ruhul-bəyan» təfsirində qeyd etmişlər.

Bu ayədə bir neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır:

1. İnsan haqqa dəvətdə özünün yaxın qohum-əqrəbalarından başlamalıdır.
2. Qarşılaşmada əsas meyar yaş, keçmiş və cəmiyyət deyil, haqq olmalıdır. Buna görə də İbrahim (ə) yaşı çox olan əmisi ilə rəftarda haqqı aşkar şəkildə bəyan edərək ona xəbərdarlıq edir.
3. Bütperəstlik sağlam vicdan və əqlin ciddi şəkildə tənqid etdiyi bir azgınlıqdır.

AYƏ 75:

﴿وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləcə İbrahimə (atasının və qövmünün azgınlıqda olmasını öyrətdiyimiz kimi Özümüzün) göylərə və yerə olan tam malikiyyət və rübubiyyətimizi (də) göstərirdik (ki, dəlilgətirmə məqamında elmi və bacarıqlı olsun) və (həmçinin) inananlardan olması üçün.»

²⁵ «Əl-mizan», «Məcməül-bəyan», «Cəvamiül-came» təfsirləri.

²⁶ «Cəvamiül-came» təfsiri

TƏFSİR:

«Mələkut» kəlməsi «milk» sözündən alınmışdır və ondakı «vav» və «ta» hərfləri də təkid və mübaliğə üçün artırılmışdır. «Asimanların mələkutu» dedikdə onların həqiqi və mütləq malikiyyəti nəzərdə tutulur.

Aləmlər dörd qismə bölünür: Lahut (Allahdan başqasının agah olmadığı üluhiyyət aləmi), Cəbərut (mücərrədlər aləmi), Mələkut (cismlər aləmi), Nasut (dəyişikliklərin baş verdiyi kovn-fəsad aləmi).²⁷

Mələkut – qeyb aləmi, qəribəliklər, nizam-intizam və sirlər aləmidir («Qamus», «Möcəmul-bəsit»).

Asimanların mələkutu – onlarda mövcud olan qəribəliklərdir (Alusin təfsiri).

İbrahim (ə) asimanların və yerin mələkutunu görməklə Allahın yaradılış qanunu, xilqət, hikmət və rübubiyyəti ilə daha artıq tanış oldu. İmam Baqirin (ə) sözü ilə desək, **Allah-təala İbrahimin gözlərinə elə bir nur və qüdrət bağışladı ki, asimanların və yerin ənginliklərini müşahidə etdi** («Nurus-səqəleyn» təfsiri).

Əlbəttə, Allah haqqı tanıyıb ona dəvət edən və bu yolda heç bir şeydən qorxmayanlara (bu ayənin buyurduğu kimi İbrahim (ə) kimilərə) mələkutu gözlər əta edər.

AYƏ 76:

﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləliklə, gecə onun üzərinə qaranlıq pərdə çəkən zaman o, bir ulduz gördü (və müşriklərlə mübahisə etmək üçün) dedi: “Bu mənim Rəbbimdir.” Elə ki, (həmin ulduz) batdı (İbrahim) dedi: “Mən batanları sevmirəm.”»

TƏFSİR:

İbrahim (ə) müşriklərlə mübahisə edərkən onların əqidəsinin batıl olduğunu isbat etmək məqsədi ilə özündən bir qədər yumşaqlıq göstərirdi. Amma onun dediyi bu kimi sözlər onun qəlbi və batini əqidəsi deyildi ki, onun ismətinə zidd olsun. Sonrakı iki ayədə «*ya qəum*» və «*haza rəbbi*» deməklə onlarla bir növ mülayim rəftar etmək istəyir. Buna görə də ay və günəş qüruba endikdə heç də «şirkə nifrət edirəm» deyil, «sizin şirkinizə nifrət edirəm» deyir.

Müəyyən vaxtda çıxıb daha sonra qüruba enən varlıqlar təbiətdəki mövcud qanunlara tabedir. Hərəkətdə olan hər bir varlıq hadisdir (sonradan yaranmış). Hadis də Allah ola bilməz. İbrahim (ə) ilk əvvəldə müvəqqəti olaraq zahirdə onların əqidəsini qəbul edir ki, daha sonra dəlil əsasında onu rədd edə bilsin.

Bu cür dəlil-sübut gətirmək fitrətin oyadılmasında, təfəkkür qüvvəsinin işə düşməsində, insani duyğulara diqqət yetirilməsində ən gözəl təbliğ üslublarından biridir. Həm də bunu çatdırır ki, həqiqi məbud yalnız o kəs ola bilər ki, müvəqqəti, məhdud, çoxsaylı və dəyişən zaman-məkanın təsiri altında olmasın.

---

²⁷ «Ətyəbul-bəyan» təfsiri

AYƏ 77-79:

﴿ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ. فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ. إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾

TƏRCÜMƏ:

77. «Beləliklə, ayı doğan və üfüqü yaran halda görəndə dedi: “Bu mənim Rəbbimdir.” Elə ki, (ay) batdı, dedi: “Doğrudan da əgər Rəbbim məni hidayət etməsə, mən mütləq azmış dəstələrdən olaram.”»²⁸

78. «Elə ki, günəşi çıxan və (üfüqlərə) işıq saçan halda gördü, dedi: “Bu mənim Rəbbimdir, bu daha böyükdür!” (Günəş) batanda isə dedi: “Ey mənim qövmüm, həqiqətən mən sizin (Allaha) şəriq qoşduqlarınızdan uzağam.”»

79. «Həqiqətən, mən səmimi qəlb və haqqa meylliliklə üzümü (qəlbimi) göyləri və yeri yaradana tutmuşam. Və mən müşriklərdən deyiləm.»²⁹

TƏFSİR:

İbrahim (ə) camaatın bütə, günəşə, aya, ulduza ibadət etdiyini gördükdə onları bu yanlış işdən agah etmək qərarına gəldi. Onların bəsirət gözünü açmaq, düzgün təfəkkür və istidlal yolunu göstərməklə pərəstiş etdikləri cansız əşyalardan heç birinin ibadətə layiq olmadığını isbat etmək istədi. Çünki bunların hamısı sonradan vücuda gələn hadis varlıqlardır.

İbrahimin (ə) dediyi «bu mənim Pərvərdigarımdır!» sözü münaqişədə qarşı tərəflə mülayim rəftar edən, özü də onun batil əqidədə olduğuna əmin olan bir şəxsin sözüdür ki, öz dinində təəssübə yol vermədən onun əqidəsindən danışır ki, onu haqqı qəbul etməyə daha yaxşı şəkildə təşviq etsin və batili onun qəlbindən çıxartsın. Nəhayət sonrakı cümlədəki istidlal ilə qarşı tərəfin əqidəsinin puç və batil olmasını isbat etsin.

İbrahim (ə) buyurur ki, mən pərdələrlə örtülən, itib-batan bu məbudlara sitayiş etməyi sevmirəm. Çünki bu sifətlər onun cismi xassələrə malik olduğunu göstərir və hadis olduğunu sübut edir. Əgər Allah məni hidayət etməsəydi, mən də yolunu azanlardan olardım.

O həzrət (ə) sonuncu cümlədə öz qövmünə xəbərdarlıq edərək demək istəyir ki, hər kəs ay, ulduz, eləcə də digər göy cisimləri kimi qürub edənlərə sitayiş edib onu özünə Pərvərdigar və məbud seçsə, şübhəsiz, yolunu azmışdır və onu həqiqətə çatdıracaq heç bir yol yoxdur, yalnız Allahın köməyi sayəsində düz yola hidayət oluna bilər.

İbrahim (ə) «**bu (günəş) daha böyükdür!**» cümləsini də qarşı tərəflə mülayim rəftar etmək məqsədilə demiş, daha sonra buyurmuşdu: Mənim sizin yaradana şəriq qoşduğunuz bu cisimlərdən acığım gəlir! Mən üzümü O kəsə doğru çevirirəm ki, asimanları və yeri yaratmışdır. Bu varlıqlar göstərir ki, onları yaradan, vücuda gətirən məhz Allah olub onları müxtəlif şəraitlərdə idarə edir, yollarını, hərəkətlərini, çıxıb-

²⁸ «Baziğ» kəlməsi bir şeyi yırtıb qan axıtmaq mə'nasındadır. Günəş çıxdığı və ay ilk dəfə şəfəq saçdığı zaman sanki qara bir pərdəni – qaranlıq pərdəsini yarıb və öz ətrafında qırmızımtıl bir rəng əmələ gətirir.

²⁹ İbrahim (ə) həm ulduzpərəstlərlə, həm də aya və günəşə sitayiş edənlərlə qarşılaşmışdı.

batmalarını təyin edir. Buna əsasən, mən belə Allaha üz gətirib Onun qarşısında ixlashlı oluram və müşriklərdən də deyiləm.

«**Hənif**» kəlməsi «**hə-nə-fə**» kökündən alınaraq heç bir ayrılığı olmayan xalislik mənasındadır.

«**Fə-tə-rə**» həm yaradan, həm də xəlf edən mənasındadır. Onun kökündə «yarmaq» mənası da gizlənmişdir. Bəlkə də bu, müasir dövrdə irəli sürülən elmi nəzəriyyələrə nəzər yetirir. Belə ki, bu nəzəriyyəyə görə kainat ilk əvvəldə vahid kütlə şəklində olmuş, daha sonra parçalanmış və göy cisimləri biri digərindən sonra yaranmışdır.

AYƏ 80:

﴿وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا
وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«*Qövmü onunla (tövhid barəsində) mübahisə və qalmaqala başladı. O dedi: "Allah məni (həm elm, həm də göz yəqinliyinə) hidayət etdiyi halda, siz Mənimlə Onun barəsində mübahisə edirsiniz? Mən Rəbbimin (mənim haqqımda) istəyəcəyi şeydən başqa (heç şeydən, o cümlədən) sizin Ona qoşduğunuz şəriklərdən qorxmuram. Allahın elmi hər bir şeyi əhatə etmişdir. Məgər öyüd-nəsihət almırsınız?"*»

TƏFSİR:

İbrahimin (ə) bütperəstlərdən ibarət olan qövmü ilə söhbətinin davamında buyurulur: İbrahimin (ə) qövmü onunla höcətləşməyə başladıqda İbrahim (ə) onların cavabında dedi: "Nə üçün yeganə Allah barəsində mənimlə müxalifətçilik edib mübahisəyə qalxırsınız? halbuki, O məni aydın və məntiqi dəlillər sayəsində tövhid yoluna hidayət etmişdir."

Bu ayədən aydın olur ki, İbrahimin (ə) qövmünün bütperəstləri çalışdılar ki, nəyin bahasına olursa-olsun onu öz əqidəsindən döndərsinlər. Buna görə də onu, bütlərin və puç məbudların qəzəblənərək cəzalandıracağı ilə təhdid etdilər ki, bütllərlə müxalifətdən çəkinsin. Ayənin davamında İbrahimin (ə) dilindən belə deyilir: "Mən əsla sizin bütllərinizdən qorxmuram. Çünki onların kiməsə zərər yetirməyə qüdrəti yoxdur. Yalnız Allah bir şey iradə edərsə onda zərər dəyə bilər."

O bu cümlə ilə sanki ehtimal olunan bir hadisənin qarşısını almaq və demək istəyir ki, əgər bu mübarizələrdə mənim üçün hər hansı xoşagəlməz bir hadisə qarşıya çıxsın belə, bunların bütllərə daxil yoxdur. Əksinə, Allahın iradə və istəyinə bağlıdır. Sonra deyir: "Mənim Pərvərdigarımın elmi o qədər genişdir ki, hər bir şeyi əhatə edir. Daha sonra onların təfəkkür qüvvəsini təhrik etmək və işə salmaq üçün deyir: "Bütün bunlarla belə, yenə də qəflətdən oyanmırsınızmı?!"

AYƏ 81-83:

﴿وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ

وَهُمْ مُّهْتَدُونَ. وَلَئِكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَاءِ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨١﴾

TƏRCÜMƏ:

81. «Siz Allahın, barəsində sizə heç bir dəlil-sübut nazil etmədiyi şeyi Allaha şərik qoşmağınızdan qorxmadığınız halda mən sizin Allaha qoşduğunuz şərikdən necə qorxum? Bəs əgər bilirsinizsə bu iki dəstədən (təkaləhlilərdən və müşriklərdən) hansı (biri) amanda qalmağa daha layiqdir?! (Təkaləhlilər özlərini xeyir və zərəri olmayan cansızlardan, yəni bütldən, müşriklər isə bütün xeyir və ziyanların sahibindən yəni Allahdan amanda bilirlər).»

82. «İman gətirib imanlarını zülmə qarışdırmayanlar (yaradılışın başlanğıcına olan etiqadı dualizm və ya üç üqnuma əqidəsi, yaxud çoxallahlıqla, yaxud da qəlbi etiqadları əməli itaətsizliklə qarışdırmayanlar) üçün əmin-amanlıq vardır və onlar hidayət olunmuşlardır.»

83. «O (tovhid barəsindəki dəlillər), Bizim dəlil-sübutumuz idi ki, qövmünün müqabilində İbrahimə əta etdik. İstədiyimiz şəxsi dərəcə-dərəcə ucaldırıq (və İbrahimi peyğəmbərlik, imamət və dostluq dərəcələri ilə ucaltdıq). Doğrudan da sənin Rəbbin xilqət və şəriətdə möhkəm yaradılış sahibi və (hər şeyi) biləndir.»

TƏFSİR:

81. İbrahimin (ə) qövmü haqq din və tövhid barəsində mübahisəyə qalxdı, İbrahim (ə) onları bütə ibadət etməkdən nə qədər çəkindirdisə, onlar yenə də İbrahimin (ə) sözünü inkar etdilər. Nəhayət onlara dedi: «Yeganə Allah barəsində mənimlə mübahisə edirsinizmi? Halbuki, Allah məni Onun barəsində mərifət kəsb etməyə müvəffəq və Öz mərhəmətini mənə şamil etmişdir ki, tövhidi dərk edib şirki tərk etmə və ibadətimi Allah üçün xalisləşdirəm. Sizin bütlərin mənə hər hansı bir zərər çatdıracağılarından qorxmuram, bir xeyir verəcəklərinə də ümidim yoxdur. Buna əsasən, onları inkar etməyimin heç bir təhlükə və qorxusu, onlara pərəstiş etməyimin də heç bir xeyri yoxdur. Çünki sizin məbudlardan bəziləri sındırılır və özünü müdafiə edə bilmir, bəziləri də qüruba enir ki, bunlar da özləri özlərinin məxluq olmasına şahidlik edən ulduzlardır. Bu halda necə olur ki, məni təhdid edərək zərərlərindən qorxu olmayan, xeyir çatdıracağıları gözlənilməyən varlıqlara pərəstiş etməyə dəvət edirsiniz? Yalnız Allah istədiyi təqdirdə mənə bir zərər dəyə bilər.» O demək istəyirdi ki, onların bütlərindən əsla qorxmur. Yalnız Allah ona ziyan çatdırmaq istəsə, onda ziyan dəyə bilər.

Burada İbrahim (ə) Pərvərdigari-ələmə həmd-səna edərək deyir: “Mənim Allahım hər şeyi bilir. Siz də dərinlən fikirləşməlisiniz ki, bu həqiqəti dərk edə bilərsiniz.” Sonra onların yanlış əqidə və rəftarlarını məzəmmət edərək buyurur: “Siz hansı dəlilə əsasən məni öz əlinizlə düzəltdiyiniz bütldən qorxmağa vadar edə bilərsiniz? Halbuki onlar heç bir ziyan və zərər çatdırmağa qadir deyillər. Siz isə insana hər növ fayda və ya zərər verməyə qadir olan bir Allahdan qorxmur, Onun hüsurunda cürətlənir və çox alçaq səviyyəli varlıqları Ona şərik qoşaraq onlara pərəstiş edirsiniz! Mən sizin şirkinizdən necə qorxa bilərəm? Mən sizin qoşduğunuz şəriklərə nifrət edirəm. Buna görə də bu barədə heç bir qorxum yoxdur. Allah da sizin çirkin əməllərinizə görə məni cəzalandırmaz. Şirkə düçar olan sizsiniz, buna görə də məhz siz qorxmalısınız.”

Onlar Allaha elə şeyləri şəriq qoşurdular ki, onların düzgün olmasına dair Allah tərəfindən heç bir dəlil nazil olmamışdır. Buradan aydın olur ki, hər kəs bir söz desə, yaxud bir məzhəbə tabe olsa, lakin onun düzgünlüyünə dəlil-sübutu olmasa, batil əhli sayılır.

Allahı dəlil-sübut üzündən tanıyıb Ona ibadət etdiyimiz halda əmin-amanlıqda olmağa biz daha layiqik, yoxsa bütlərin qarşısında səcdə edib başdan-ayağa inadkarlıqda olduğunuz halda onlar? Əgər öz ağıllarını işə salsalar bu həqiqət onlar üçün aşkar olar və batili haqdan ayırd edə bilirlər!

82. Əvvəlki ayələrdən belə bir sual yaranırdı: Allahın əzabından Ona pərəstiş edənlər amandadır, yoxsa müşriklər? Bu ayədə isə həmin suala cavab olaraq buyrulur: «Allahın əzabından yalnız o kəslər amandadırlar ki, Onu tanıyıb təsdiq etsinlər, öz vəzifələrini dərk etsinlər və öz imanlarını şirklə qarışdırmasınlar. Məhz onlar Allah tərəfindən əmin-amanlıqdadırlar. Onların hidayət olunması hökmü Allah tərəfindən verilmişdir.»

Bir çox müfəssirlərin nəzərinə görə, eləcə də çoxlu rəvayətlərdən anlaşıldığı kimi, bu ayədə «zülm» dedikdə məqsəd şirkdir. Çünki «Loğman» surəsinin 13-cü ayəsində **«həqiqətən, şirk böyük bir zülmdür»** – deyə buyrulur. Bəzi rəvayətlərdə ilahi rəhbərlərin haqq olmasına iman gətirdikdən sonra onlara tabe olmaqdan imtina edib başqalarının ardınca düşmək zülmün bariz nümunəsi hesab edilmişdir.³⁰

83. Bu ayədə İbrahimin (ə) tövhidi yaymaq və şirklə mübarizə aparmaqla əlaqədar bəhslərinin hamısına işarə edilərək ümumi şəkildə buyrulur: «Bütün bunlar Bizim İbrahimə, onun öz qövmü qarşısında verdiyimiz dəlillər idi.» Daha sonra bu mövzunun təkmilləşdirilməsi üçün deyilir: «Biz istədiyimiz hər kəsin dərəcəsini yüksəldərik.»

Amma bu dərəcələri yüksəltməkdə Allahın ayrışeçkilik salması düşünülməsin deyə, dərhal buyrulur: «Sənin Pərvərdigarın hikmət və elm sahibidir.» Yəni Allahın verdiyi dərəcələr bəndələrin ləyaqətinə olan agahlıq və hikmət meyarlarına əsasəndir və bir şəxsin ləyaqəti olmadığı müddətdə həmin dərəcələrdən bəhrələnməyəcəkdir.

AYƏ 84:

﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və ona İshaqı və (nəvəsi) Yəqubu əta etdik. (Onların) hər birini (dinin əsasları və maarifinə) hidayət etdik. Nuhu da onlardan öncə hidayət etdik və onun övladlarından Davudu, Süleymanı, Əyyubu, Yusufu, Musanı, Harunu (hidayət etdik). Biz yaxşılıq və yaxşılıq edənləri bu cür mükafatlandırırıq.»

TƏFSİR:

Bu ayədən başlayaraq Allah-təalanın İbrahimə (ə) əta etdiyi nemətlərdən bir qismi bəyan olunur. Bu nemətlər saleh övlad, ləyaqətli və abır-heysiyyətli nəsiləndən ibarətdir ki, bu da ilahi nemətlərdən ən böyüyü hesab olunur.

Əvvəlcə buyrulur: «Biz İbrahimə İshaq və Yəqubu (İshaqın övladlarını) əta etdik.» Daha sonra bu iftixarların təkcə peyğəmbər övladı olmaqla xülasələnmədiyini,

³⁰ «Nurus-səqəleyn» təfsiri

əksinə onların düzgün fikir və saleh əməl sayəsində hidayət nurunu öz qəlblərində əks etdirdiklərini göstərmək üçün buyurulur: «Onlardan hər birini hidayət etmişdik.»

Bunun ardınca İbrahimdən (ə) əvvəlki dövrlərdə tövhid çağırışçılarının olmadığı və bu çağırışın yalnız onun dövründən başladığı təsəvvür olunmasın deyə, əlavə edilir: «Nuhu da ondan qabaq hidayət etmişdik.»

Həqiqətdə İbrahimin (ə) əcdadlarından olan peyğəmbərlərin bəzilərinin məqam və mövqeyinə işarə edilməklə İbrahimin (ə) irsiyyət, eləcə də vücut və səmərə baxımından parlaq şəxsiyyəti bəyan edilir. Bunun ardınca bu sülalədən olan ilahi peyğəmbərlərin bir neçəsinin adı qeyd edilir. Əvvəldə deyilir: «İbrahimin sülaləsindən Davudu, Yəqubu, Əyyubu, Yusifi, Musanı və Harunu hidayət etdik.» Ayənin axırında buyurulur: «Biz yaxşı əməl sahiblərinə belə mükafat verərik.» Buradan aydın olur ki, onların yüksək məqam və mövqeləri yaxşı əməl sayəsində kəsb olunmuşdur.

AYƏ 85-87:

﴿وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِيلَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ. وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَىٰ الْعَالَمِينَ. وَمِنَ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

85. «Həmçinin Zəkəriyyə, Yəhya, İsa və İlyası (da hidayət etdik). Onların hamısı salehlərdən idilər.»

86. «Və İsmail, Yəsə, Yunus və Lutu (da hidayət etdik). Onların hamısını (öz zamanlarında) aləmdəkilərdən üstün etdik.»

87. «Və həmçinin onların ataları, övladları və qardaşlarının bəzilərini (üstün etdik), onları seçdik və düz yola hidayət etdik.»

85. Bu ayədə əlavə olunaraq buyurulur: Həmçinin Zəkəriyyəni, Yəhyanı, İsanı və İlyası da peyğəmbər qərar verdik ki, onların hər biri saleh şəxsiyyət idi. Yəni onların yüksək məqamları icbari və zahiri bir məqam deyildi. Əksinə, onlar yaxşı əməl sayəsində Allah dərgahında əzəmət və şəxsiyyət əldə etmişdilər.

86. Bu ayədə də ilahi peyğəmbərlərdən və rəhbərlərdən dördünün adı qeyd olunur və buyurulur: İsmail, Yəsə, Yunus və Lutu. Hər birini öz dövrünün insanlarından üstün etmişdik.

87. Bu ayədə, adları çəkilən peyğəmbərlərin saleh, səlahiyyətli, ləyaqətli qardaş və övladlarına ümumi şəkildə işarə edilir və deyilir: «Onların ata-babalarının, övladlarının və qardaşlarının arasında müəyyən şəxslərə fəzilət verdik, onları seçib düzgün yola hidayət etdik.»

AYƏ 88:

﴿ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ مِّنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحِطَّ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bu, Allahın hidayətidir ki, bəndələrindən istədiyini onunla hidayət edir. Əgər onlar (o uca məqamlarına baxmayaraq Allaha) şərik qoşsaydılar, şübhəsiz, etdikləri bütün xeyir əməllər aradan gedər və puç olardı.»

TƏFSİR:

ÜÇ MÜHÜM İMTİYAZ

İlahi peyğəmbərlərin bəzilərinin adını qeyd etdikdən sonra bu ayədə onların həyatındakı ümdə və ümumi məramlara işarə edilir və əvvəldə buyurulur: Bu, Allahın hidayətidir ki, onun vasitəsi ilə bəndələrindən hər kəsi istəsə, düz yola hidayət edər.

Bəziləri tərəfindən onların bu yola məcburiyyət əsasında qədəm qoymaları, eləcə də Allahın onların barəsində heç bir əsas olmadan müstəsna və xüsusi nəzər yetirməsi təsəvvür olunmasın deyər, buyurulur: Əgər bu peyğəmbərlər, malik olduqları belə yüksək məqam və mövqe ilə yanaşı, Ona şərik qoşaraq müşrik olsaydılar, onların bütün yaxşı əməlləri puç olardı. Yəni onlar da başqalarının barəsində mövcud olan ilahi qanunlara tabedirlər və bu barədə heç bir ayrışdıqçılıq yoxdur.

AYƏ 89:

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar kitab (şəriət), hökm (rəhbərlik və hakimlik) və peyğəmbərlik verdiyimiz kəslərdi. Beləliklə, əgər bunlar (Qüreyş kafirləri, səma dinlərinin əsası olan) bu işlərə kafir olsalar, şübhəsiz, Biz (Öz qəti təqdirimizdə gələcək zamanlarda olacaq nəsilərdən onu yerinə yetirən və) ona əsla kafir olmayan bir dəstəni təyin edərək.»

TƏFSİR:

Bu ayədə bütün peyğəmbərlərin imtiyazlarının əsası və kökü olan üç məziyyətə işarə edilir və deyilir: «Bunlar həmin şəxslərdir ki, həm onlara səmavi kitab vermişdik, həm də hökm və nübüvvət məqamı əta etmişdik.»

«Hökm» lüğətdə bir şeyin qarşısını almaq deməkdir. Əql qüvvəsi insanın səhvlərinin və qanuna zidd hərəkətlərinin, düzgün yürüdülmən mühakimə zülmün, həmçinin adil hökumət də başqalarının yaramaz hərəkətlərinin qarşısını aldığına görə «hökm» kəlməsi bunların hər üçündə işlədilir.

Sonra buyurulur: Məkkə əhlindən olan müşriklər və digərləri bu həqiqətləri qəbul etməsələr, sənin dəvətin cavabsız qalmayacaqdır. Çünki Biz bir cəmiyyətə əmr etmişik ki, nəinki onu qəbul etsinlər, üstəlik onu qoruyub saxlasınlar da. Onlar elə bir cəmiyyətdir ki, heç vaxt küfr yolunda qədəm götürməzlər və haqq qarşısında qeydsiz-şərtsiz təslimdirlər.

AYƏ 90:

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ افْتَدَاهُ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar (peyğəmbərlər) Allahın hidayət etdiyi kəslərdir. Odur ki, onların hidayət, yol və üslublarına tabe ol. (Və camaata) de: “Mən bunun (ilahi peyğəmbərlik vəzifəsinin təbliği) müqabilində sizdən heç bir mizd (əvəz) istəmirəm (tələb etmirəm). Bu (Quran) aləmdəkilər üçün öyüd-nəsihətdən başqa bir şey deyil.”»

TƏFSİR:

Bu ayədə yuxarıda adları qeyd olunan böyük peyğəmbərlərin məramları hidayət məşqi ünvanı ilə İslam Peyğəmbərinə (s) təqdim olunur və buyurulur: «Onlar elə şəxslər idi ki, ilahi rəhmətə nail olmuşdular. Belə isə onların hidayətini qəbul et.»

Bu ayədə isə bir daha təkid edilir ki, bütün ilahi peyğəmbərlərin əsas prinsipləri vahid olmuş, sonradan gələn dinlər sadəcə olaraq əvvəlki dinləri daha da kamilləşdirmişlər.

«Hidayət» kəlməsinin geniş məfhumu vardır ki, həm tövhidə, həm də sair əqidə üsullarına şamil olur. Eləcə də səbr, müqavimət və s. kimi əxlaqi prinsiplərə, təlim-tərbiyəyə aid edilir.

Sonra Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, camaata belə desin: «Mən öz risalətim müqabilində sizdən heç bir əcr və mükafat istəmirəm. Məndən qabaqkı peyğəmbərlər də belə bir şey istəməmişlər. Mən də onların həmişəki adətinə tabe olur, onları qəbul edirəm.»

Bundan əlavə, bu Quran bütün insanlar üçün risalət, hidayət və bir növ xəbərdarlıqdır. Belə bir nemət günəşin nuru, hava dalğaları və yağışa bənzəyir ki, ümumi şəkildə bütün insanlara aiddir. Bunlar heç vaxt alınıb-satılmır, heç kəs də onların müqabilində mükafat almır.

AYƏ 91:

﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاء بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Allah heç bir bəşərə bir şey (nə bir mələk, nə vəhy, nə kitab və nə də din) nazil etməmişdir» dedikləri zaman Allahı Ona layiq olan tərzdə tanımadılar və vəsf etmədilər. De: “Musanın nur və insanlar üçün hidayət kimi gətirdiyi kitabı kim nazil etmişdir? (Həmin kitab ki,) siz onu (ayrı-ayrı) kağızlarda yerləşdirərək (bir hissəsini camaata) aşkar edir, çoxusunu isə gizlədirsiz. Sizə sizin və atalarınızın bilmədiyiniz şeylər öyrədildi.” De: “(Hamısını) Allah (nazil etmişdir)!” Sonra onları boşla ki, öz puç və batil (fikir)lərinə dalmaqda oynasınlar.»

TƏFSİR:

Onlar Allahı layiq olduğu şəkildə tanımadılar. Onun əzəmətinə layiq olduğu səviyyədə riayət etmədilər. Onun Öz bəndələrinə qarşı göstərdiyi mərhəmət və lütfələri lazımınca qiymətləndirə bilmədilər. Buna görə də hər şeyi inkar edərək «Allah heç bir insana heç bir şey nazil etməmişdir» dedilər, hətta ən böyük ilahi rəhmət, bəndələrə ən yüksək mərhəmət olan Peyğəmbər (s) və vəhyi də inkar etdilər.

Yəhudilər Quranın Peyğəmbərə (s) nazil olmasını inkar etməkdə mübaliğəyə yol verib hər şeyi inkar etdikləri zaman Allah onlara müəyyən mətləbləri xatırlatdı ki, həmin şeyləri etiraf etməkdən başqa bir çıxış yolları olmadı. Bu da hamının agah olduğu kimi, Tövrətin Musaya (ə) nazil olması idi. Allah-təala bu barədə iqrar almaqla onları məzəmmət etdi və buyurdu: «Siz Tövrəti təhrif etdiniz. Onun mətləblərinin bir qismini aşkar edib, digər qismini isə gizlətdiniz.» Sonra buyurulur: «Musa (ə) dinə aydınlıq gətirən və insanların hidayət səbəbi olan Tövrəti gətirdi. Siz

isə onu pərakəndə vərəqlər şəklinə saldınız ki, öz məqsədinizə çatıb bəzilərini aşkar edəsiniz, bəzilərini isə gizlədəsiniz.»

Yəhudilərə kitab olunaraq deyilir: «Siz Peyğəmbərə (s) vəhy olunanlar vasitəsi ilə nə özünüzdən, nə də ata-babalarınızın xəbərdar olmadığı şeyləri öyrənmisiniz. Halbuki, siz Tövrənin daşıyıcıları idiniz və sizdən əvvəlki ata-babalarınız özünüzdən də artıq bilikli idilər.»

«Nəml» surəsinin 76-cı ayəsi də həmin məzmunu bəyan edir: «Bu Quran, Bəni-İsrailin ixtilafı olduğu şeylərin əksəriyyətini onlar üçün bəyan edir.»

Ayənin sonunda buyrulur: De: “Onu Allah nazil etmişdir.” Sonra onları batdıqları şeylərdə boşla.

AYƏ 92:

﴿وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bu, Bizim nazil etdiyimiz mübarək, özündən əvvəlkiləri (peyğəmbərləri və səma kitablarını) təsdiq edən bir kitabdır. (Onun nazil olması bir sıra məsləhətlərə əsaslanır.) Və (onu həm də) ona görə (nazil etmişik) ki, (vəhy mərkəzi olan) Ümmül-Qura(nın əhalisini) və onun ətrafındakıları (və bütün aləmdəkiləri) qorxudasan. (Keçmiş səma kitablarının və sağlam ağılın köməyi ilə) axirətə iman olanlar ona iman gətirərlər. Onlar öz namazlarını qoruyarlar (ibadətlərində özlərini Allah qarşısında daxilən alçalırlar).»

TƏFSİR:

«**Haza kitabun**» cümləsində kitab dedikdə məqsəd Qurani-Kərim, «**mübarəkun**» dedikdə isə məqsəd onun malik olduğu çoxlu faydalardır. O cümlədən, onun qiraət olunması xeyirdir. Ona əməl edilməsi bütün dünya və axirət xeyirlərinin mənşəyidir. Onda əvvəldəkilərin və axırdakıların elmi, halal-haramın hökmləri vardır. Dünya durduqca və təklif mövcud olduqca Quran da qalacaq və heç vaxt qüvvədən düşməyəcəkdir.

Buyrulur: Bu Bizim nazil etdiyimiz çox bərəkətli kitabdır. Çünki müxtəlif xeyir-bərəkətin, yaxşılıq və qələbələrin mənşəyidir. Bundan əlavə, özündən əvvəl nazil olmuş səmavi kitabların hamısını təsdiq edir.

Quranın özündən əvvəlki müqəddəs kitabları təsdiq etməsi dedikdə məqsəd budur ki, onlarda mövcud olan nişanələrin hamısı ilə uyğun gəlir. Buna əsasən, həm məzmun, həm də tarixi sənəd baxımından haqq olma nişanələri onda mövcuddur.

Sonra Quranın nazil edilməsindəki hədəf belə izah edilir: «Onu göndərdik ki, Ümmül-Qura (Məkkə) əhalisini və onun ətrafında yaşayanların hamısını ilahi əzabdan qorxudub, onları öz vəzifə və məsuliyyətləri ilə agah edəsən.»

Məkkəyə ona görə “Ümmül-Qura” deyilir ki, o yer üzündə vücuda gələn quru yerlərin əsli və başlanğıcıdır. Rəvayətlərdə qeyd olunur ki, yerin quru hissələri Kəbə evinin olduğu yerdən açılıb yayılmağa başlamış və «Dəhvul-ərz» (yerin genişlənməsi) adlandırılmışdır. Buna görə də «onun ətrafında yaşayanlar» dedikdə yer kürəsində yaşayan bütün insanlar nəzərdə tutulur.

Ayənin davamında deyilir: Qiyamət gününə, əməllərin mükafatına, haqq-hesaba imanlı olanlar bu kitaba da iman gətirər, öz namazlarını da vaxtlı-vaxtında yerinə yetirərlər.

NAMAZIN ƏHƏMİYYƏTİ

Yuxarıdakı ayədə bütün dini göstərişlərdən yalnız namazın adı çəkilmişdir. Bildiyimiz kimi, namaz insanın Allahla olan rabitəsi olduğuna görə bütün ibadətlərdən yüksəkdir. Bəzi təfsirçilər inanırlar ki, bu ayə nazil olduğu zaman İslamda vacib olan yeganə şey namaz idi.

AYƏ 93:

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Kim Allaha yalan nisbət verən kəsdən, yaxud ona heç bir vəhy edilmədiyi halda “mənə vəhy olunmuşdur» deyən şəxsdən və «mən də tezliklə Allahın nazil etdiyi kimi nazil edəcəyəm!» deyən kəsdən daha zalım ola bilər? Kaş zalımları ölüm burulğanında olduqları zaman görəydin ki, mələklər də əllərini (onlara tərəf) açıblar (və onların üstünə qışqırırlar) ki: “canlarınızı bədəndən özünü çıxarın, (yaxud) canlarınızı bizim çəngimizdən qurtarın! (Bərzəx aləminə daxil olmaq günü olan) bu gün Allah barəsində haqsız dediklərinizin və Onun ayə və nişanələrinə (onları qəbul etmək və təslim olmaq müqabilində) təkəbbür göstərməyinizin cəzası olaraq alçaldıcı bir əzabla cəzalandırılacaqsınız.”»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə aydın oldu ki, nübüvvət məqamı Peyğəmbərə (s) yalnız Allah tərəfindən verilir və bu səmavi kitab da ona nazil olur. Bu ayədə isə Quranı təkzib edən və onun kimi bir kitab gətirəcəklərini iddia edən kafirlər məzəmmət edilir.

Bu ayədəki sual inkar sualıdır. Mənası budur ki, Allaha yalan nisbəti verərək özünü peyğəmbər adlandıran, həqiqətdə isə belə bir məqama malik olmayan şəxsdən də zalım bir şəxs yoxdur. Yaxud belə şəxs iddia edə bilər ki, ona vəhy olunur. Halbuki ona heç bir şey vəhy olunmur. Yalançı bir şəxsi peyğəmbər seçmək Allahın hikmətinə yaraşmaz. Bu iddia da bir növ iftira olduğuna görə əvvəlki cümlənin tərkibinə daxildir. Lakin çox əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə ayrıca şəkildə qeyd olunmuşdur.

Zəccacın dediyinə görə, bu cümlə «Allahın nazil etdiyi şeyləri nazil edərəm» – deyə iddia edənlərin cavabında nazil olub. Onlar belə böyük iddialar etdilər. Allahın nurunu söndürmək üçün nə qədər çalışıb xərc çəksələr və məkrli tədbirlər töksələr belə bu işin öhdəsindən gələ bilmədilər və Allah Öz nurunu tamamladı.

Müfəssirlərdən bəziləri demişlər ki, məqsəd Əbdüllah ibn Səd ibn Əbi Sərəhdir. Bir gün Peyğəmbəri-Əkrəm (s) ona göstəriş vermişdi ki, belə yazsın: «**Vələqəd xələqnəl-insanə min sulalətin min tinin...summə ənşənahu xələqən axiri**» («Möminun» surəsi, 12-ci ayədən sonra) Bu zaman Əbdüllah özündən asılı olmayaraq «**Fətəbarəkəllahu əhsənul-xaliqin**» cümləsini dedi. Peyğəmbər (s) göstəriş verdi ki, bu cümləni də yazsın və əlavə etdi ki, Allah tərəfindən ona bu cür nazil olmuşdur.

Əbdüllah ibn Səd bu hadisədən sonra mürtəd olub dedi: «Əgər Məhəmməd düz deyirsə, onda ona nazil olan hər şey mənə də nazil olur. Əgər yalançıdırsa mən də elə onun kimi söz deyirəm!» Peyğəmbəri-Əkrəm (s) onun qanını mübah etdi.

Peyğəmbərə (s) buyurulur: Kaş zalımları can verdiyi, yaxud cəhənnəm əzabında ən ağır işgəncələrə düşər olduğu halda görəsən. Ruhu alan, yaxud əzab mələkləri öz əllərini uzatmışlar ki, onların ruhunu alsınlar, yaxud onlara əzab versinlər. Bu zaman mələklər onların üzlərinə və alınlarına vuraraq deyirlər: “Əgər bacarırsınızsa və düz deyirsinizsə özünüzü bu çətinlikdən xilas edin!” Bu zaman onların çox dərddli əzaba düşər olduqlarını görəsən.

Müfəssirlərin bəzisi demişdir: «Məqsəd budur ki, ruhu alan mələklər onları təhdid edərkən “Ruhunuzu bədəninizdən çıxardın!” deyirlər. Halbuki, ruhu bədənəndən çıxartmaq onların öz işi deyil, mələklərin işidir.»

Bəziləri demişlər: “Ayənin axirət əzabı barəsində nazil olduğunu əsas tutsaq məqsəd bu olar ki, Qiyamət günündə mələklər onlara belə deyər: “Əgər bacarırsınızsa, özünüzü əzabdan xilas edin! Siz bu gün xarlıqla yanaşı olan bir əzaba düşər olmusunuz. Çünki dünyada Allah barəsində nahaq sözlər deyir və Onun ayələri qarşısında təkəbbür edirdiniz.”

İNCƏ MƏTLƏBLƏR

1. Mədəni zülm və ləyaqətsizlər tərəfindən ümmətə rəhbərlik iddiası etmək ən böyük zülmüdür.

2. Bəzi xəlifələrin işi olan dində bidətçilik Allah barəsində iftira və yalanın ən böyük nümunələrindən biridir.

AYƏ 94:

﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرْكُتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنتُمْ تَزْعُمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Müşriklər Bərzəx aləminə daxil olan kimi, həmçinin onlar Qiyamət səhnəsinə ilk dəfə qədəm qoyan zaman onlara belə xitab ediləcək:) Həqiqətən Bizim yanımıza sizi yaradılışın əvvəlində (dünyada) yaratdığımız kimi tək gəldiniz və sizə ata etdiklərimizi arxada qoydunuz. (Bizim rübubiyyətimizdə və) özünüz(ün ibadətiniz)də şəriklər güman etdiyiniz şafaətciləri sizinlə görmürük! Şübhəsiz, aranızdakı bağlılıqlar qırılmış və (Bizim şəriklərimiz olmalarını) güman etdiyiniz şey nəzərinizdən itmişdir.»

TƏFSİR:

Bu cümlə insanların öldüyü, yaxud Qiyamətdə dirildiyi zaman Allah-təalanın onlara dediyi sözlərdir. Bəziləri də demişlər ki, bu, mələklərin insanların ruhunu qəbz etdikləri vaxt onlara dediyi sözlərdir. Hər bir halda onlara deyilir ki, sizi ana bətnində tək-tənha yaratdığımız kimi indi də Bizim yanımıza əliboş halda, tək-tənha gəlmisiniz. Heç bir köməkçiniz yoxdur; nə mal-dövlətiniz vardır, nə də sərvətiniz, nə qulam və kəniniz vardır, nə də bir xidmətçiniz. Bir sözlə, Qiyamətdə yenidən dirilmək sizin ilk yaradılışınız kimidir.

Dünyada sizə verdiyimiz mal-dövlətlə iftixar edib öyünürdünüz. Amma indi onları arxada qoyub Bizim hüzurumuza günah yükü ilə gəlmisiniz. İndi o mal-

dövlətdən başqaları istifadə edir, siz isə cəza çəkirsiniz. Nə qədər böyük bədbəxtçilik və həsrətdir!

Sizin öz işlərinizdə və taleyinizdə Bizimlə şərik olduğunu, Qiyamət günündə də Bizim dərgahımızda şəfaət edəcəyini güman etdiyiniz bütələr artıq sizinlə yanaşı deyildir. İndi görürsünüz ki, bütələrə pərəstiş etməyin sizin üçün heç bir faydası yox imiş. Səylərinizin hamısı puça çıxmış, dediklərinizin hamısı səhv olmuşdur.

Bu ayə təkcə şirk əhlinə məxsus deyil, ümumiyyətlə, Allahdan başqasına pərəstiş edən, Ondan başqasına ümid və etimad bəsləyən, Ondan başqasının ziyanından qorxan hər bir şəxsə aiddir.

Sonra buyrulur: «İndi sizin aranızda olan bağlılıq telləri büt-bütün qırılmış, nəsəb və əlaqələr kəsilmişdir və hər kəs öz işlə məşğuldur. Sizin təsəvvürləriniz də puça çıxdı. İndi Allahın hüsurunda özünü şəfaətçi hesab etdiyiniz bütələrin harada olduğunu bilmirsiniz və onların sizə heç bir faydası yoxdur.»

Bəzi təfsirçilər demişlər ki, məqsəd budur ki, «sizin Qiyamətdə olacaq haqq-hesab barəsindəki sözləriniz puça çıxmışdır».

Bu ayə insanları ötəri, əldən gedən və ölümündən sonra insana heç bir faydası olmayan mal-dövlət dalınca getməyə deyil, nicat və qurtuluşuna səbəb olan işlərin ardınca getməyə təşviq edir.

AYƏ 95-96:

﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ. فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həqiqətən, Allah toxum və çərdəyi yaradır. O, ölüdən diri çıxarır (toxumları otlardan, heyvanları nütflərdən, insanların ruhlarını bədənlərdən, mömin övladları kafirlərdən yaradır) və diridən ölü (yaşıl otdan dənli bitki və quru meyvələr, diridən ölü cəsəd, möminlərin nəslindən kafir övladlar) çıxarandır. Budur (bilən və qüdrətli) Allah! Belə isə (haqdan) haraya və necə döndərilirsiniz?! Sübhü yaran (da Allah)dır. O, gecəni rahatlanma mənbəyi, günəş və ayı (düzgün və dəqiq) hesablama üçün vasitə etmişdir (ki, yerin öz oxu və günəş ətrafında fırlanmasından günəş ili və ayı, ayın yer kürəsi ətrafında fırlanmasından isə qəməri ili və ayı yaranır). Budur O qüdrətli və bilənin ölçü və miqyası!»

TƏFSİR:

95. Bu ayədə müşriklər üçün yaradılış aləmində mövcud olan əsrarəngiz qəribəliklər və insanı heyretə gətirən tədbirlərlə əlaqədar dəlil-sübut ünvanı ilə buyrulur: «Həqiqətən Allah quru və cansız dəni yarıb ondan bitki budaqları yaradır, həmçinin ondan xurma və başqa ağaclar çıxardır. Yaxud (məqsəd budur ki), Allah-təala dən və çərdəkdə bir yarıq icad edərək onu iki bərabər hissəyə bölür ki, bu da xilqətin qəribəliklərindəndir.»

Hər bir halda, Allah dənənin və çərdəyin xalığıdır. O, yaşıl və canlı bitkini quru və cansız dənədən xaric edir, quru dəni də canlı bitkidən çıxarır. Bu məna Zəccacdan nəql olunmuşdur. Ərəblər yaşıl bitkiyə «canlı», o kəsildikdə, yaxud quruduqda isə ona «ölü» deyirlər. Həsən, Qütadə, İbn Zeyd və başqa müfəssirlər demişlər: “**Məqsəd**

budur ki, Allah canlı varlıqları cansız nütfədən, cansız nütfəni də canlı varlıqlardan xaric edir.”³¹

Bütün bu işlərin hamısını Allah edirsə, bəs nə üçün haqdan üz döndərirsiniz? Nə üçün bu aydın dəlilləri boşlayıb batilin ardınca gedirsiniz? Nə üçün dərindən diqqət yetirmirsiniz ki, ibadətdə başqasını Allaha şərik qoşmaq əvəzinə, sizə nemət verən, dəni yararaq əkin sahələrini yaradan bir Allaha pərəstiş edəsiniz?!

96. O Allah ki, zülməti, gecə qaranlığını yarıb sübhün işıqlığını ondan çıxarır. Bu mənəni müfəssirlərin çoxu, o cümlədən, İbn Abbas qeyd edərək əlavə etmişdi ki, Allahın gecəni sizin asayış və istirahətiniz, gündüzü isə iş və fəaliyyətiniz üçün xəlp etməsi Onun böyük nemətlərindən biridir. Gecə və gündüzü bir-birinin ardınca gətirməsi də Onun sonsuz qüdrətinin nişanələrindəndir.

«Günəşi və ayı öz hərəkət yollarında (orbitlərində) hərəkətə gətirir.»

Günəş 365,25 gün ərzində 12 bürcü qət edir. Ay da öz hərəkətində qəməri aylarını və illərini vücuda gətirir. İnsanların həyatında gecə, gündüz, ay və ilin hesabı (təqvim) ayın və günəşin hərəkəti əsasında tənzim olunmuşdur. Belə ki buyrulur: **«Günəş və ay dəqiq hesab üzrə hərəkətdədirlər»³²**

Başqa bir yerdə isə buyrulur: **«Bu ay və günəşin hamısı müəyyən orbit üzrə hərəkətdədirlər.»³³**

Bu, İbn Abbas, Sədi, Qutadə və Mücahidin təfsirləridir.

Cümlə bu məsələni bəyan etmək istəyir ki, günəş və ayın hərəkəti insanların müamilələrində, tarix və ibadət vaxtlarında lazımdır.

Bütün bunlar, yəni sübhün vasitəsilə gecə zülmətinin yarılması, gecənin insanların istirahət etməsi, ay və günəşin insanların vaxt cəhətindən mühasibə aparması üçün qərar verilməsi və s. qüdrəti sonsuz olan Allahın təqdiridir və heç kəsin Ona itaət etməkdən boyun qaçıрмаğa haqqı yoxdur. Çünki Allah insanların mənafə və tədbirinə hamıdan artıq ağıldır.

AYƏ 97-98:

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

97. *«Həmçinin quru və dənizin qaranlıqlarında doğru yolu tapmağınız üçün ulduzları sizin üçün yaradan Odur. Həqiqətən, Biz (Öz tövhid, qüdrət və hikmət) ayələri(mizi) bilən dəstə üçün ətraflı açıqladıq.»*

98. *«Sizi bir nəfisdən (möcüzəvi yolla gildən yaradılmış Adəm adlı ilk insandan və Adəmin, yaradılışı ona oxşar olan Həvva adlı bir fərdlə evlənməsindən və bu ikisinin nəslinin törəyərək artmasından) yaradan Odur. Beləliklə, sizdən bəzisi (dünyada) yerləşib və bəzisi (hələlik ataların belləri və anaların bətnində) əmanət qoyulmuşdur. Biz (Öz qüdrət və hikmət) nişanələri(mizi) dərindən düşünən (başla düşən) dəstə üçün ətraflı açıqladıq.»*

³¹ Rəvayətlərə əsasən bə'zən imansız insanlardan mö'min, bə'zən də mö'minlərdən kafir övladlar dünyaya gəlir.

³² «Ərrəhman» surəsi, ayə 5

³³ «Ənbiya» surəsi, ayə 33

TƏFSİR:

97. Mütəal Allah əvvəlki mətləblərin davamı olan bu ayədə Özünün qüdrət və yeganəliyinə dair bir dəlil olan mətləbləri bəyan edir. Əvvəlcə buyurur: Allah o kəsdir ki, ulduzları sizin mənafeyiniz üçün yaratdı ki, onun işığından, çıxdığı yerdən və səmadakı mövqeyindən istifadə edərək səhralarda yolunuzu tapasınız. Çünki onların bəzisi insanın qarşısında, bəzisi arxasında, bəzisi sağ tərəfində, bəzisi isə sol tərəfində qərarlaşır. Ulduzlar səfərdə qibləni tapmaq, gecənin hansı saatının olmasını ayırd etmək, səhralarda və dənizlərdə yolu tapmaqda camaata yol göstərir.

Bəlxı deyir: «**Litəhdədu biha**» cümləsi ulduzların yalnız camaata yol göstərilməsi üçün yaradıldığına dəlalət etmir. Əksinə, Allah-təala ulduzları, onların malik olduqları sonsuz mühüm mənfəətlər üçün xəlq etmişdir. Əgər bir şəxs böyüklü-küçüklü bütün ulduzlar, onların yerləri, orbit və hərəkətlərinin müxtəlifliyi barəsində tədqiqat aparsa, günəşin və ayın faydaları, onların bitki və heyvanların inkişaf etməsindəki mühüm təsirlərinə diqqət yetirsə, bu müddəanın düzgünlüyünü dərk edər. Əgər onlar yalnız insanlara yol göstərmək üçün yaradılmış olsaydı, bəzilərinin böyük, bəzilərinin kiçik və onların hərəkət orbitlərinin müxtəlif olmasının mənası olmazdı.

Əli ibn İbrahimin təfsirində qeyd olunur ki, «**nücum**» dedikdə məqsəd Ali-Məhəmməddir (s).

Axırda buyrulur: Biz Öz dəlil və ayələrimizi camaat üçün bəyan edirik ki, təfəkkür yolu ilə elm əldə etsinlər.

98. Bu ayədə belə buyrulur: Allah sizi bir nəfərin sülbündən – Həzrət Adəmdən (ə) yaratmışdır. Çünki bizim hamımız Adəmdən (ə) yaradılmışıq. Bu özü də Allahın insanlara qoyduğu minnətlərdən biridir. Çünki insanların hamısının bir atadan dünyaya gəldiyi üçün onların arasında qarşılıqlı həmkarlığa, dostluğa, ülfətə münasib şərait yaranır.

Sizin ana bətnində bir yeriniz, qəbirdə, oradan qalxdığınız vaxta qədər isə digər bir mənziliniz vardır. Başqa sözlə desək, sizin yer üzündə də, Allah dərğahında da mənziliniz vardır. Biz Öz ayələrimizi düşüncəyə malik olub ibrət alanlar üçün müfəssəl şəkildə bəyan edirik.

«Düşüncə qüdrətinə malik olanlar üçün bəyan edirik» buyurulmasının səbəbi bundan ibarətdir ki, Qurandakı dəlillərdən yalnız onlar istifadə edirlər. Eləcə də Quranın hidayətindən yalnız müttəqilər bəhrələnirlər. Bu cümlə həm əvvəlki ayədə, həm də bu ayədə təkrar olunur ki, bu mətləblərdən hər birinin diqqət yetirilməsi olduğu aydınlaşsın, Allahın yeganə və əzəmətli olmasını göstərsin.

AYƏ 99:

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və göydən (yağış, qar və dolu şəklində) su nazil edən Odur. Beləliklə onun vasitəsilə (torpağın altından) bütün bitki növlərini (bütün toxumların bitkisini) çıxartdıq. Sonra ondan tumurcuq və yamyaşıl bir gövdə yetişdirdik ki, ondan (da dənli bitkilərin) üst-üstə yığılmış dənləri(ni) çıxardırıq. Xurma ağacının tumurcuğunun bir-birinə yaxın salxımları vardır. Həmçinin üzüm ağaclarından

bağlar, (eləcə də) bir-birinə oxşayan və oxşamayan zeytun və nar (ağacları yetişdiririk). Bar verərkən onun meyvəsinə və necə yetişməsinə baxın. Şübhəsiz onlarda iman gətirən dəstə üçün (Allahın tovhid, qüdrət və hikmətini göstərən) nişanələr vardır.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə Allahın vəhdət və əzəmətinin isbat olunması ilə əlaqədar qeyd olunan mətləblərin ardınca bu ayədə buyrulur: Biz buluddan sizin üçün yağış göndərdik və onun vasitəsilə hər şeyi inkişaf etdirdik. Yəni heyvanların, quşların və insanların qidası onun vasitəsilə vücuda gəlir. Deməli, «**nəbatə kulli şeyin**» dedikdə, məqsəd cücərib inkişaf edən hər bir şeydir.

Ayənin mənasının belə də olması mümkündür: «yağışın vasitəsilə hər növ bitkiləri yaşıllaşdırdıq». Buna əsasən, «**nəbatə kulli şey**» dedikdə məqsəd müxtəlif növ bitkilərdir. Çünki su bitkilərin yaranıb inkişaf etməsinə səbəb olur.

Biz sudan (yaxud bitkidən) yaşıllıqlar, onlardan dən və budaq, o cümlədən küncüt, buğda və s. kimi sünbüllər çıxarıq. Xurma ağacından müxtəlif salxımlar çıxardırıq ki, bəzən əlçatmaz yerlərdə olur və meyvəsinə əl çatmır. Bəzi hallarda alçaqda olur və meyvəsinə asanlıqla əldə etmək olur. Bu şərəf ayədə yalnız ikinci qism bəyan olunmuş və birinin qeyd olunması ilə kifayətlənmişdir. Çünki digər qismi mövcud əlamətlərlə dərk edilə bilər.

Bəzi təfsirçilər demişlər ki, «**daniyə**» kəlməsindən məqsəd barının ağırlığına və çoxluğuna görə əyilib yerə yaxınlaşan bəzi xurma ağaclarıdır.

Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, təkcə xurma ağacında deyil, başqa ağaclarda da dəri və qılaq vardır. Buna baxmayaraq, mütəal Allah yalnız xurma ağacının adını qeyd edir. Çünki, onun çoxlu faydaları, tərkibində çoxlu qida maddələri və vitaminlər vardır.³⁴

«**Suyun vasitəsilə üzüm bağlarını, zeytun və nar ağacı vücuda gətiririk**» cümləsində zeytunla narın birlikdə qeyd edilməsinin səbəbi ərəblərin nəzərində onların şaxələrinin hər yerinin yarpaqla örtülməsidir.

Bu ağacların özləri bir-birinə oxşardır. Amma meyvələri tamamilə fərqlidir. Bəziləri deyirlər ki, məqsəd onların yarpaqlarının bir-birinə oxşar, meyvələrinin isə fərqli olmasıdır. Daha üstün nəzər isə budur ki, onların hamısı müəyyən cəhətlərdən bir-birinə oxşar, digər cəhətlərdən isə fərqlidir.

Ağacların necə meyvə verməsinə ibrət nəzəri ilə baxın, görün ki, onların meyvəsi necə də yetişərək sizin istifadənizə verilir. Yəni bu mərhələlərdə – meyvənin budaq üstündə (tumurcuq şəklində) yarandığı ilk gündən yetişdiyi vaxta qədər onun dadı, rəngi, iyi, böyük və kiçikliyinə baş verən müxtəlif dəyişikliklər barədə axtarış aparın ki, Yaradanın xilqət və tədbirindəki gözəllikləri görə bilərsiniz.

Bəli, meyvələrin və bitkilərin yaradılışı barədə fikirləşməkdə, onların arasında mövcud fərqlərdə, quruluşlarındakı çox dəqiq və məharətli işlərə diqqət yetirməkdə imanlılar üçün aydın və qanəedici dəlillər vardır və onların xilqət aləmini elm və hikmət əsasında zinətləndirən bir Xaliqi olduğunu isbat edir.

---

³⁴ Xurmada çoxlu A, B, D və S vitamini vardır. A vitamini heyvanların inkişafında və görmə qabiliyyətində mühüm rol oynayır. Hüceyrələri və toxumaları iltihaba qarşı müqavimətli edir. B vitamini gözdə və dəridə yaranan nasazlıqları dəf edir, iflicin və iştahsızlığın qarşısını alır. S vitamini az olan hallarda müxtəlif qanaxmalar, halsızlıq, yorğunluq (xüsusən, bahar fəslində), ürəkdə və qandamar sistemində nasazlıqlar, tənəffüs üzvlərində müəyyən ağırlıq və s. yaranır. Bəzi xurma növlərində «D» vitamini də vardır.

Müasir dövrdə meyvələrin necə əmələ gəlib yetişməsi barəsində oxuduqlarımıza diqqət yetirməklə Quranın meyvələr haqqında verdiyi xüsusi əhəmiyyət və incəlik aydın olur. Çünki meyvələrin yaranması eynilə heyvanlar arasındakı nəsil artımına bənzəyir: nütfələr müxtəlif vasitələrlə (külək, həşərat və s.) xüsusi kisələrdən ayrılaraq bitkinin dişi hüceyrələrinə düşür və tozlanma baş verdikdən, bir-biri ilə birləşdikdən sonra toxum əmələ gəlir. Onun ətrafını örtən müxtəlif qida maddələri eynilə heyvanlardakı ətə oxşayır. Bu qida maddələri quruluşca növbənövdür. Qida maddələri dad, tərkib xüsusiyyətləri və müalicəvi əhəmiyyət baxımından bir-biri ilə son dərəcə fərqlənirlər. Bəzən bir meyvənin (misal üçün, üzüm və narın) yüzrlə dənəsi var. Onların hər bir dənəsi də öz növbəsində bir ağacın toxumu hesab olunur və çox mürəkkəb bir tərkibi təşkil edirlər.

Digər tərəfdən, meyvənin kal olduğu vaxtdan tamamilə yetişdiyi vaxta qədər ötüb keçdiyi müxtəlif mərhələlər çox maraqlıdır. Çünki meyvənin daxilində olan «laboratoriyalar» daim işlə məşğuldur və onun kimyəvi tərkibi mütəmadi olaraq dəyişir. Nəhayət, axırncı mərhələyə çatdıqda, kimyəvi tərkibi sabit qalır.

Bu mərhələlərin hər biri Yaradanın qüdrət nişanələrini və əzəmətini göstərir. Lakin Quranın öz təbiri ilə desək, bunları yalnız imanlılar, yəni haqqı görən, həqiqəti axtaranlar görüb dərk edirlər. Amma inadkar, yaxud etinasız və şəxsiyyətsiz adamlar bu həqiqətlərdən heç birini görmürlər.

AYƏ 100:

﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Müşriklər) cindən Allaha şəriklər qoşdular, halbuki onları Allah yaratmışdır (və yaradılmışın rübubiyyətdə yarananın şəriki olması qeyri-mümkündür). Nadanlıqdan Onun üçün oğul və qızlar uydurdular. Allah onların vəsf etdiklərindən pak və ucadır.»

TƏFSİR:

BÜTÜN ƏŞYALARIN XALIQI ODUR.

Bu ayədə və sonrakı ayələrdə müşriklərin və batil din sahiblərinin düzgün olmayan əqidələrindən bir qismi onların məntiqi cavabı ilə birlikdə qeyd edilir. Əvvəlcə buyrulur: «Onlar Allah üçün cinlərdən şərik qərar verirlər.»

Sonra bu xurafətçi təsəvvürə cavab olaraq buyrulur: «Halbuki, onları (cinləri) Allah yaratmışdır.» Necə ola bilər ki, bir kəsin yaratdığı şey onunla şərik olsun? Çünki şəriklik eyni qəbildən olmaq əlamətidir. Halbuki məxluq Xalqlə əsla müqayisə oluna bilməz.

Digər bir xurafat bu idi ki, onlar nadanlıq üzündən Allahın qızları və oğlanları olduğuna inanırdılar. Həqiqətdə bu cür xurafatların batil olmasına dair ən yaxşı dəlil «**biğəyri elmin**» kəlməsindən əldə olunur. Yəni onların bu mövhumatçı əqidələr barəsində heç bir elmi, nişanə və dəlilləri yoxdur.

Amma kimlərin Allah üçün oğlanlar qərar verdiyinə gəldikdə, başqa ayələrdə onların ikisinin adı qeyd edilmişdir. Onlardan biri İsanın Allahın oğlu olduğuna inanan məsihilər, digəri isə Üzeyiri Allahın övladı hesab edən yəhudilər idi. Lakin

«Tövbə» surəsinin 30-cu ayəsindən məlum olur ki, Allahın övladı olduğuna inam təkcə məsihi və yəhudilərin deyil, əvvəlki xurafatçı dinlər arasında da olmuşdur.

Allahın qızları olduğuna inananların barəsində isə «Zuxruf» surəsinin 19-cu ayəsində belə buyrulur: **«Onlar (müşriklər) Allahın bəndələri olan mələkləri Onun qızları bilirlər.»**

Ayənin axırında bütün bu xurafatçı mətləblər, mövhumatçı təsəvvürlər və əsassız fikirlər batil hesab edilərək buyrulur: Allah-təala, Onun üçün qərar verilən bu (cür yaramaz) xüsusiyyətlərdən çox-çox yüksək və pakdır.

AYƏ 101-102:

﴿بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. ذَلِكَُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

101. «Göyləri və yeri misilsiz və nümunəsiz yaradandır. Onun zövcəsi olmaya-olmaya övladı necə və haradan ola bilər? Hər şeyi O yaratmışdır və O hər şeyi biləndir.»

102. «Budur sizin Rəbbiniz olan Allah! Ondan başqa bir məbud yoxdur. Hər bir şeyin yaradanıdır. Buna görə də yalnız Ona ibadət edin. O hər bir şeyin qoruyanı, tədbirini tökən və ixtiyar sahibidir.»

TƏFSİR:

101. Ayədə bu kimi xurafatçı əqidələrə cavab olaraq əvvəlcə buyrulur: Allah o kəsdir ki, asimanları və yeri icad etmişdir.

«**Bədi**» hər hansı bir şeyi, heç bir nümunə olmadan icad etmək mənasınıdır. Yəni Allah asimanları və yeri heç bir maddə, yaxud ilkin layihə olmadan icad etmişdir. Bundan əlavə, Onun necə övladı ola bilər? Halbuki Onun həyat yoldaşı yoxdur.

Ümumiyyətlə, Onun həyat yoldaşına nə ehtiyacı ola bilər? Bundan əlavə, kim Onun həyat yoldaşı ola bilər? Halbuki bütün varlıqlar Onun məxluqudur.

Bir daha Allahın bütün əşyalara və varlıqlara olan xaliqiyyət məqamına, bütün əşyalar barəsində elmi əhatəsinə təkid edərək buyrulur: O hər şeyi yaratdı və hər şeydən xəbərdardır.

102. Bu ayədə xaliqiyyət məsələsi irəli çəkildikdən sonra asimanların və yerin icad olunması, cism, cismaniyyət, övlada sahib olmaq və s. kimi hər növ naqis xüsusiyyətlərdən pak, elmi cəhətdən hər şeyə, hər işə əhatəli olması buyrulur və belə nəticə alınır: Sizin Pərvərdigarınız belə bir kəsdir ki, (Ondan başqa heç kəs belə sifətlərə malik olmadığından,) Ondan başqasının bir şeyi vücuda gətirməyə ləyaqəti olmayacaqdır. Pərvərdigar da, yaradan da Odur (yalnız O məbud ola bilər). Belə isə yalnız Ona pərəstiş edin.

Ayənin axırında Allahdan başqasına olan hər növ ümidin kəsilməsi və ümumiyyətlə hər növ şirkin aradan qaldırılması üçün buyrulur: Hər şeyin qoruyucusu, hifz edəni və idarə edəni Odur.

AYƏ 103:

﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Gözlər və onların görmə qabiliyyəti Onu dərk etməz və O, gözləri və görmələri dərk edir. O, lətif və xəbərdardır.»

TƏFSİR:

Bu ayədə Allahın hər bir şeyin mütləq hakimi və qoruyucusu olması, həmçinin bütün varlıqlar vasitəsilə hakimiyyətinin isbat olunması üçün buyurulur: Gözlər Onu görə bilməz, amma O bütün gözləri görür, müxtəlif nemətlər əta edir. Bütün incə məsələlərdən agahdır və hər şeydən məlumatı var. Bəndələrinin mənafeyini bilir. Onların ehtiyaclarından agahdır və onlarla Öz mərhəməti əsasında rəftar edir.

Həqiqətdə hər şeyin keşikçisi, mürəbbisi və sığınacaq yeri olmaq istəyən şəxs bu sifətlərə malik olmalıdır.

GÖZLƏR ALLAHI GÖRƏ BİLMƏZ

Əqli dəlillərlə isbat olunur ki, mütəal Allah zahiri gözlərlə heç vaxt görünə bilməz. Çünki göz yalnız cisimləri və ya onların bəzi keyfiyyətlərini görə bilər. Cism olmayan, cismi keyfiyyətlərə malik olmayan bir şey də gözlə müşahidə oluna bilməz.

Başqa sözlə desək, əgər bir şey gözlə görünsə, hökmən məkan, cəhət və maddəyə malik olmalıdır. Halbuki Allah bunların hamısının fəvqündə dayanır. Maddi aləmdə hər şeyin məhdud, Allah isə qeyri-maddi bir varlıq olduğuna görə O, maddi aləmin fəvqündədir.

İmam Rzadan (ə) nəql olunur ki, «əbsar» dedikdə məqsəd başda yerləşən gözlər deyil, qəlbin gözləridir. Yəni Allah xəyal, güman və fəhmədən də yüksəkdədir, heç kəsin fəhm qüvvəsinə sığmaz. Heç kəs Onun varlığının necəliyini dərk edə bilməz.³⁵

AYƏ 104:

﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَآئِرٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَمَن أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَن عَمِيَٰ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həqiqətən, Rəbbiniz tərəfindən sizə düşündürən (Quran və vəhy) gəlmişdir. Beləliklə, kim görsə öz xeyrinədir və kim kor olsa öz ziyanınadır. Mən sizə gözətçi deyiləm (xilqətin əvvəlindən sizi ayrılıklardan qoruyan deyiləm, yalnız çatdıran və qorxudanam).»

TƏFSİR:

«Bəsair» kəlməsi «bəsirət» sözünün cəm forması olub elə dəlalətə və yol göstərmələrə deyilir ki, onların vasitəsi ilə bir şeyin həqiqəti aşkar olsun. «Bəsirət» qəlbin abadlığı, «bəser» də gözün aydınlığıdır. Deməli, ayənin mənası belə olur: Hansı şeyin Allaha rəva olduğu, hansı şeyin isə rəva olmadığı məlum olsun deyə, vəhy yolu ilə qəlbləriniz üçün işıqlıq və gözünüz üçün qüvvə hesab olunan agahlıqlar gəlmişdir. Belə isə, hər kəs haqqı görsə və ona iman gətirsə, öz xeyrinə iş görmüş olur. Hər kəs də ondan üz çevirsə öz zərərinə tamam olur.

³⁵ «Təfsiri burhan», səh. 547-548, «Təfsiri Safi», səh. 145, «Təfsiri cəvamiül-cami», səh. 230 və «Nurus-səqəleyn»

Bu ayədən məlum olur ki, insanlar öz işlərində məcbur deyillər. Əksinə, tam ixtiyar sahibidirlər. Sonra Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, onlara belə desin: Mən sizin keşikçiniz deyiləm ki, əməllərinizi qoruyub saxlayam, sonra sizə əcr və savab verəm. Mən yalnız ilahi əzabla qorxudanam, sizin keşikçiniz və qoruqçunuz Allahdır.

AYƏ 105:

﴿وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Biz ayə və nişanələri (uca və ali məqsədlər üçün) bu cür müxtəlif (şəkillərdə) gətiririk. Və ona görə (belə gətiririk) ki, (qəlbləri kor insanlar) desinlər: “Sən (kitab əhlinin yanında) dərs oxumusan.” Və (həm də) ona görə ki, onu, bilən dəstə üçün açıqlayaq.»

TƏFSİR:

Bu ayədə istər haqq, istərsə də batil yolun seçilməsinə dair yekun qərarın insanın öz öhdəsinə olmasına təkid etmək üçün buyrulur: Biz ayə və dəlilləri müxtəlif şəkillərdə bəyan edirik. Lakin bəziləri müxalifətə qalxır və heç bir dəlil tapmadan, araşdırma aparmadan deyirlər: Bu dərsləri başqalarından (yəhudilərdən, məsihilərdən və onların dini kitablarından) öyrənmisən. Lakin Bizim məqsədimiz budur ki, onu elm və ağıllığı olan şəxslər üçün bəyan edək.

AYƏ 106:

﴿اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Rəbbin tərəfindən Sənə edilmiş vəhyə tabe ol. Ondan başqa heç bir məbud yoxdur. Və müşriklərdən üz döndər.»

TƏFSİR:

Burada Peyğəmbəri-Əkrəmin (s) müxalifətlərin, kin-küdurətlərin və təhmətlərin qarşısındakı vəzifəsi bəyan edilir və buyrulur: Sənin vəzifən bundan ibarətdir ki, Pərvərdigarın tərəfindən sənə vəhy olunanlara tabe olasan. Elə bir Allah ki, Ondan başqa heç bir məbud yoxdur. Həm də vəzifən budur ki, müşriklərin özlərinə, onların yersiz nisbətlərinə və əsassız sözlərinə etina etməyəsən.

Həqiqətdə bu ayə Peyğəmbəri-Əkrəmə (s) təskinlik və ruhiyyə verir ki, bu cür müxalifətlər qarşısında özünün güclü əzm və polad kimi sarsılmaz iradəsində azacıq belə süstlüyə yol verməsin.

AYƏ 107:

﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər Allah (məcburiyyətlə vadar etmək) istəsəydi, onlar (Ona) şəriklə qoşmazdılar (lakin iman və əməl sahəsində Allahın adəti bəndəyə ixtiyar verməkdir). Səni də (xilqətin əvvəlindən) onların gözetçi və qoruyucuları etməmişik və sən onların vəkili deyilsən (ki, onları zorla iman gətirməyə məcbur edəsən).»

TƏFSİR:

Bu ayədə bir daha təkid olunur ki, Allah onları icbari olaraq imana vadar etmək istəmir. Əgər istəsəydi hamılıqla iman gətirər və heç kəs müşrik olmazdı. Həmçinin təkidlə buyurulur ki, Biz səni onlara (onların əməllərinə) məsul qərar verməmişik, eləcə də sənin vəzifən onları iman gətirməyə məcbur etmək deyildir.

Bu ayələrin bəyan tərzində çox diqqətə layiqdir və göstərir ki, Allaha və İslamın əsaslarına iman gətirməkdə heç bir məcburiyyət yoxdur. Əksinə, bu məqsədlər məntiq və istidlal yolu ilə, eləcə də şəxslərin ruhuna və təfəkkürünə nüfuz etməklə irəli aparılmalıdır. Çünki məcburi iman heç bir dəyəri yoxdur. Əsas məsələ budur ki, insanlar bunları dərk edib iradə və ixiyar üzündən iman gətirsinlər.

AYƏ 108:

﴿وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Kafirlərin Allahın əvəzinə çağırdıqlarını (bütələr və cinləri) söyməyin ki, onlar da ədavət və nadanlıq üzündən Allahı söyərək. Biz hər bir ümmət üçün əməllərini beləcə zinetləndirdik. Sonra onların dönüşü Rəbblərinə tərəfdir. Beləliklə (Allah) onları (dünyada) etdikləri əməllərdən xəbərdar edəcəkdir.»

TƏFSİR:

Mütəal Allah bu ayədə təkidlə buyurur ki, müşriklərin məbud və bütələrindən heç birini söyməyin. Çünki bu iş onların da zülm, cəhalət və nadanlıq üzündən həmin işləri Allahın müqəddəs hüzuruna rəva görmələrinə səbəb ola bilər.

Bəzi rəvayətlərdə deyilir ki, möminlərdən bir dəstəsi bütperəstliyə qarşı keçirdikləri ciddi narahatlığa görə bəzən müşriklərin bütələrini təhqir edərək söyürdülər. Quran bu məsələni aşkar şəkildə qadağan edərək, hətta ən xurafətçi və ən pis din sahibi olan müşriklərlə rəftar edərkən ədəb qaydalarına, iffətə və nəzakətə riayət olunmasını lazım hesab edir. Çünki söyüş söyməklə, yaramaz və nalayiq sözlər danışmaqla heç kəsi yanlış və batil yoldan qaytarmaq olmaz. Çünki hər bir qrup və millət haqq və ya batil olmasından asılı olmayaraq, özünün əqidə və əməllərinə qarşı xüsusi təəssübə malikdir.

Sonra buyurulur ki, hər bir qövmin əməlini onların nəzərində zinetləndiririk. Çünki onların meyl və təbiətlərinə uyğundur. Lakin eyni halda, haqqı da onlar üçün tanıtdırıq ki, onun göstərişlərinə əməl edib batildən uzaqlaşsınlar.

AYƏ 109:

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar möhkəm andları ilə Allaha and içdilər ki, əgər onlara (mələyin nazil olması, Salehin dəvəsi, Musanın əsası və İsanın süfrəsi kimi dedikləri möcüzələrdən) bir nişanə və möcüzə gəlsə, ona mütləq iman gətirəcəklər. De: “Həqiqətən möcüzələr yalnız Allahın ixtiyarındadır (möcüzə peyğəmbərlik iddiasının dəlilidir və dəlilin seçilməsi iddiaçının öhdəsinədir).” (Axı) siz nə bilirsiniz ki, əgər o da gəlsə onlar (yenə də) iman gətirməyəcəklər?»

TƏFSİR:

Qüreyş kafirlərindən bir neçəsi Peyğəmbərin (s) yanına gəlib dedi: «Sən də Musa və İsa kimi bizim üçün möcüzələr göstər, iman gətirək.» Həzrət (ə) soruşdu: «Nə edim?» Dedilər: «Səfa dağı (Məkkədə yerləşir) qızıla çevir, ölürlərimizi dirilt, Allahı və mələkləri bizə göstər və s...» Sonra and içib dedilər ki, bu halda mütləq iman gətirəcəyik.

Cəbrail (ə) nazil olub dedi ki, möcüzə yalnız Allahın əlindədir, onların nəfsani istəklərinə təbə deyil. Bundan əlavə, onların təkliflərindən bəziləri əql ilə ziddiyyət təşkil edir, dünya teatr salonu, varlıq sistemi də müşriklərin həvəsləri üçün oyun-oyuncaq deyildir.

Sonra Cəbrail (ə) belə bir xəbər gətirdi ki, ey Peyğəmbər, sən bu möcüzələri göstərmək istəsən (Allah tərəfindən) sənin istəyinə cavab veriləcək. Lakin onlar iman gətirməsələr çox şiddətli cəzalara düçar olacaqlar (və məhv olunacaqlar). Amma onların istəklərinə əhəmiyyət verməyib öz halına buraxsan, bəzilərinin gələcəkdə tövbə edib haqq yoluna gəlməsi mümkündür.

Peyğəmbər (s) bu təklifi qəbul etdi və yuxarıdakı ayə nazil oldu.

AYƏ 110:

﴿وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onların qəlb və gözlərini ilk dəfə ona iman gətirmədikləri kimi (əvvəllər olmuş itaətsizliklərinin cəzası olaraq onu qəbul etməkdən) döndərər və onları öz azğınlıq və itaətsizliklərində boşlayaraq ki, sərgərdan qalsınlar.»

TƏFSİR:

Bu ayədə Allah-təala elan edərək bildirir ki, küfr və günahlarının cəzası olaraq onların qəlblərini və gözlərini dəyişdirmişik. Yəni Biz onların qəlblərinin zatına, gözlərinin xəyanətinə agahıq, onların batinlərinin zahirlərinin əksinə olduğunu görürük.

Mütəal Allah bilirdi ki, onların qəlblərində və gözlərində zahirdə iddia etdiklərinin əksi gizlənmişdir. Buna görə də istədikləri möcüzələr yerinə yetirilsəydi

yenə də iman gətirməyəcəkdilər. Belə ki, əvvəllər onların ata-babaları da Allahın nazil etdiyi ayələrə iman gətirməmişdilər. Deməli, onları öz hallarına buraxmaq lazımdır ki, günahlarının və inadkarlıqlarının cəzasını alıb sərgərdan qalsınlar, insaniyyətə yaraşmayan alçaq həyatda itib-batsınlar və nəticədə axirətdə əzab əhlindən olsunlar.

AYƏ 111:

﴿وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ يَجْهَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər Biz onlara mələkləri nazil etsəydik, ölümlər onlarla danışsaydılar və (istədikləri) bütün şeyləri qarşılarında dəstə-dəstə toplusaydıq, onlar Allahın (mütləq və məcburi iradə ilə) istəməsi istisna olmaqla, yenə də iman gətirməyəcəkdilər. Lakin onların çoxu (özlərinin bu inadkarlıq ruhiyyələri ilə) nadanlıq edirlər.»

TƏFSİR:

Bu bir neçə ayədə əsas məqsəd möcüzə istəyənlərin, ağıla sığmayan qəribə istəklərində belə, sadıq olmadıqlarını, əsas hədəflərinin haqqı qəbul etmək deyil, tam başqa bir şey olduğunu çatdırmaqdır. Çünki onların istəklərinin bəziləri, ümumiyyətlə, qeyri-mümkün bir işdir (məsələn, Allahın onların hüzuruna gəlib yol getməsi kimi!)

Quran bu ayədə aşkar şəkildə buyurur: Əgər Biz onların istəklərinə uyğun olaraq mələkləri onlara nazil etsəydik, ölümlər dirilib gəlsəydi və onlarla danışsaydı, bir sözlə, istədikləri hər bir şeyi onların önünə gətirsəydik, yenə də iman gətirməyəcəkdilər. Sonra təkidləndirmək üçün buyurulur: Onların iman gətirməsi yalnız bir halda mümkündür. O da budur ki, Allah Öz iradəsi ilə onları iman gətirməyə vadar etsin.

Aydındır ki, təkamül nəzərindən bu cür imanın heç bir tərbiyəvi faydası və müsbət nəticəsi olmayacaqdır. Ayənin axırında əlavə edilir ki, onların əksəriyyəti cahil və xəbərsizdirlər.

AYƏ 112:

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləcə (sənin kimi) hər bir peyğəmbər üçün insan və cin şeytanlarından (vücudlarında müxtəlif şəhvət meyillərini yaratmaq vasitəsilə) düşmənlər qoyduq. Onların bəzisi digər bəzisinə (o peyğəmbərin əleyhinə) sirli (gizlin) şəkildə bəzədilmiş puç və aldadıcı sözlər ötürürdülər ki, (başqalarını) aldatsınlar və əgər Allah (əzəli iradəsi ilə) istəsəydi, onlar bu cür etməzdilər. Buna görə də (sənə döyüş əmr olunana kimi) onları və iftiralarını boşla.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə qeyd olundu ki, İslamın ən qatı və tərs düşmənlərinin Peyğəmbəri-Əkrəmin (s) müqabilində göstərdikləri inadkarlıqlar təkcə onlara məxsus deyildi. Bu ayədə əlavə olaraq buyurulur: Hər bir peyğəmbərin müqabilində insanlardan və cinlərdən olan şeytanlar qərar verdik. Onların işi bu idi ki, bir-birini aldatmaq üçün sirli şəkildə aldadıcı sözlər deyir, bəzən isə bir-birinə pıçıldaıyırdılar.

Amma heç vaxt səhv düşünülməməlidir: Əgər Allah istəsəydi, onların hamısının qarşısını zorla alardı. Lakin Allah bu işi etməmişdir. Çünki O bütün insanların azad və ixtiyar sahibi olmasını istəmişdir ki, onların imtahana çəkilməsi və nəticədə təkamülə yetməsi üçün meydan geniş və azad olsun.

Buna görə də ayənin axırında Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, bu cür şeytanlara qətiyyənlə etimad etməsin. Onların özlərini və vurduqları təhmətləri öz ixtiyarlarına buraxsın.

AYƏ 113:

﴿وَلْتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلَيَرَّضُوهُ وَلَيُفْتَرُوا مَا هُمْ مُقْتَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(İns və cin şeytanlarının arasındakı söz mübadiləsini imtahan üçün azad qoyduq) ki, axirət gününə inanmayanların ürəkləri ona meyl etsin, onlar onu bəyənsinlər və (həm də) ona görə ki, mürtəkib olmaq istədikləri hər bir günaha mürtəkib olsunlar.»

TƏFSİR:

Bu ayədə şeytanların aldadıcı təbliğat və təlqinlərinin nəticəsi belə bəyan olunur: Onların işlərinin nəticəsi belə olacaqdır ki, imansız şəxslər–Qiyamətə imanı olmayanlar onların sözlərinə qulaq asacaq, qəlbləri də onlara meyl edəcəkdir. Sonra buyurulur: Bu meyletmənin nəticəsi şeytani proqramlara kamil surətdə razılıqdan ibarət olacaqdır.

Onların hamısının axırı çirkin əməllərə, günahlara və yaramaz işlərə mürtəkib olmaqdan ibarətdir ki, istədikləri hər günahı yerinə yetirsinlər.

AYƏ 114:

﴿أَفْغَيِّرَ اللَّهُ أَبْغْيَ حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Kafirlərə de:) Sizə (başar cəmiyyətinə dini maarif və haqq ilə nahaqqın bir-birindən seçilməsi yolu) geniş şəkildə açıqlanmış bu kitabı nazil edən Allah olduğu halda, mən Ondan başqa ayrı bir hakim arayım?! (Səməvi) kitab verdiyimiz şəxslər bu kitabın sənin Rəbbin tərəfindən haqq və doğru olaraq (və ali və ağılın qəbul etdiyi məqsədlər üçün) nazil olunduğunu bilirlər. Buna görə də əsla şəkk edənlərdən olma.»

TƏFSİR:

Bu ayə həqiqətdə əvvəlki ayələrin nəticəsidir. Belə ki, buyurulur: Tövhidlə əlaqədar məsələlər barəsində mövcud olan bu qədər aşkar dəlillərlə belə, kimin hakimliyi qəbul edilməlidir? Allahdan başqasını hakimlik üçün qəbul etməliyikmi? Halbuki, insanın tərbiyəvi zəminlərdə olan bütün ehtiyaclarını əhatə edən, haqq və batil arasında fərq qoyan, nuru zülmətdən, küfrü imandan ayıran bu asimani kitab sizə nazil edilmişdir.

Sonra buyurulur: Nəinki sən və müsəlmanlar bu kitabın Allah tərəfindən nazil olmasını bilirsiniz, üstəlik kitab əhli (yəhudilər və məsihilər) də bu səməvi kitabın əlamət və nişanələrini öz kitablarında görmüşlər və Onun Pərvərdigar tərəfindən haqq olaraq nazil olmasını bilirlər. Deməli, bunda heç bir şəkk-şübhəyə, tərəddüdə yol yoxdur və sən, ey Peyğəmbər, heç vaxt tərəddüd və şəkk edənlərdən olma.

AYƏ 115:

﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Rəbbinin sözü (Onun tovhidə dəvəti, həmçinin sonuncu kitabı və şəriəti mənasında) düzgünlük və (qanunvericilik mərhələlərində) ədalət baxımından kamil oldu. Onun sözlərini (kitab və şəriətini) əsla dəyişdirən olmayacaqdır. Odur eşidən və bilən!..»

TƏFSİR:

Bu ayədə buyurulur: Sənin Pərvərdigarının kəlamı doğruluq və ədalət baxımından təkmil olmuşdur. Onun kəlamını dəyişdirməyə heç kəsin qüdrəti çatmaz və O, eşidən və biləndir. Əvvəlki ayələrdə Quran barəsində söhbət olunduğuna görə bu ayədə də «**kəlmə**» dedikdə məqsəd Qurandır. Həqiqətdə buyurulur ki, Quran barəsində qətiyyəti şəkk-şübhəyə yer yoxdur. Çünki hər bir nəzərdən kamil və eyibsizdir. Onun tarix və xəbərləri tamamilə doğru, hökm və qanunları eynilə ədalətdən ibarətdir.

Bəzi müfəssirlər bu ayəyə istinadən Quranda təhrifin baş verməsinin qeyri-mümkünlüyünü isbat etmişlər, çünki «**la mubəddilə likəlimatih**» cümləsi göstərir ki, onda dəyişiklik etməyə heç kəs qadir deyil. İstər söz, istər xəbər, istərsə də hökm baxımından Quranda dəyişiklik edilə bilməz. Bu səməvi kitab da dünyanın axırına qədər insanların yol göstərəni olmalı, xainlərin təhriflərindən amanda qalmalıdır.

AYƏ 116:

﴿وَإِنْ تَطَعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər (din işlərində) yer üzündəki insanların çoxuna tabe olsan, səni Allahın yolundan azdırarlar. Onlar yalnız zənn və gümanın arxasınca gedirlər və ancaq təxmin edirlər.»

TƏFSİR:

Bildiyimiz kimi, bu surənin bütün ayələri Məkkədə nazil olmuşdur. O dövrdə müsəlmanların sayı çox az idi, bəzən onların azlığda, büt-pərəstlərin isə əksəriyyət təşkil edən çoxluqda olması bəzilərində belə bir şübhə yarada bilərdi ki, əgər onların dinləri batil və əsassızdırsa, nə üçün bu qədər ardıcılı vardır? Eləcə də əgər biz haqq yoldayıqsa, nə üçün sayımız bu qədər azdır?

Yarana biləcək belə yanlış təsəvvürlərin aradan qaldırılması üçün bu ayədə Peyğəmbərə (s) xitab olunaraq buyurulur: Əgər yer üzündə olan insanların əksəriyyətinə tabe olsan, səni haqq yoldan azdıracaqlar.

Sonrakı cümlədə bu məsələnin dəlilinə işarə edilir və buyurulur: Çünki onlar düzgün məntiq və fikir əsasında işləmirlər, onların yol göstərəni bir ovuc həvayi-nəfs, yalan, təxminə qarışmış gümandan başqa bir şey deyildir.

AYƏ 117:

﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həqiqətən Rəbbin Özü Onun yolundan azanı(n halını) daha yaxşı bilir. O, doğru yolu tapanları(n halını) da daha yaxşı bilir.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayədən məlum oldu ki, əksəriyyət təşkil edənlər təklikdə haqq yolunu göstərə bilməzlər. Deməli, haqq yolunu, tərəfdarlarının azlığda olmasına baxmayaraq, yalnız Allahdan əxz etmək lazımdır. Buna görə də bu ayədə həmin müddəanın dəlili bəyan edilir və buyurulur: Hər şeydən xəbərdar və agah olan, sonsuz elmində azacıq belə səhvə yol verilməyən Pərvərdigar kimin yoldan azdığını və kimin hidayət olunduğunu daha yaxşı bilir.

AYƏ 118:

﴿فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Buna görə də, əgər Onun ayələrinə imanınız varsa (müşriklərin kəsərkən başı üstündə bütələrin adını çəkdiklərindən deyil başı) üzərində Allahın adı çəkilməmiş şeydən yeyin.»

TƏFSİR:

ŞİRKİN BÜTÜN ƏSƏR VƏ ƏLAMƏTLƏRİ MƏHV EDİLMƏLİDİR.

Əvvəlki ayələrdə müxtəlif bəyanlarla tövhid və onun həqiqəti isbat olunur ki, bununla da şirk və bütperəstliyin batil olması aşkara çıxır. Bunun nəticələrindən biri də odur ki, müsəlmanlar bütələrin adına kəsilən heyvanların ətinə yeməkdən çəkinməlidirlər. Yalnız o heyvanların ətinə yeyə bilərlər ki, başları kəsilən zaman Allahın adı çəkilməmiş olsun. Buna görə də əvvəlcə buyurulur: Əgər Onun ayələrinə imanınız varsa, o ətlərdən yeyin ki, Allahın adını çəkməklə kəsilməmiş olsun.

Yəni iman sadəcə iddia, danışq və əqidədən ibarət deyil, əksinə, onunla yanaşı əməl də aşkar olmalıdır. Allaha imanı olanlar yalnız bu kimi yeməklər yeməlidirlər.

AYƏ 119:

﴿وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لِّيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Sizə nə olmuşdur ki, (kəsilərkən başı) üzərində Allahın adı çəkilən şeylərdən yemirsiniz, halbuki, O, sizə haram etdiklərini – zərurət halında (yeməyə) məcbur olduğunuz şey istisna olmaqla – bütün təfsilatı ilə bəyan etmişdir?! Şübhəsiz (insanların) çoxu nadanlıq üzündən öz nəfsi istəkləri ilə (başqalarını) azdırırlar (deyirlər: “Bu necə olur ki, sizin öldürdükləriniz halal, Allahın öldürdüyü isə haramdır?!) Həqiqətən sənin Rəbbin həddi aşanları (haqdan kənara çıxanların halını) daha yaxşı biləndir.”»

TƏFSİR:

Bu ayədə buyurulur: Nə üçün o heyvanların ətindən yemirsiniz ki, kəsilən zaman Allahın adı zikr olunmuşdur? Halbuki, Allah haram olunan şeyləri sizə şərh etmişdir. Sonra bir müstəsna hal göstərilir: Yalnız çıxılmaz vəziyyətə düşdüyünüz zaman haram yeməkdən yeyə bilərsiniz. İstər bu çıxılmaz vəziyyət çöldə və səhrada şiddətli aclığa düşər olmaqdan irəli gəlsin, istərsə də müşriklərin əlinə keçdiyiniz zaman bu məsələyə məcbur edildiyiniz zaman.

Sonra əlavə edilir ki, camaatın çoxu cəhalət, nadanlıq və həvəs üzündən başqalarını yoldan azdırırlar.

Ayənin axırında buyurulur: Sənin Pərvərdigarın təcavüzkarların halından daha aqahdır. Onların nəinki özləri haqq yoldan azmışlar, üstəlik başqalarını da haqdan azdırmağa çalışırlar.

AYƏ 120:

﴿وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Aşkar və gizlin günahı (əməl və qəlb günahını və ya aşkarda və xəlvətdə edilən günahı) tərk edin! Şübhəsiz, günah qazananlar tezliklə mürtəki b olduqları şeyin müqabilində cəzalandırılacaqlar.»

TƏFSİR:

Yuxarıda qeyd olunan əməllərin bəzilərinə gizlində mürtəki b olmaları mümkün olduğundan onun davamı olan bu ayədə ümumi bir qanun şəklində buyurulur: Həm gizlindəki, həm də aşkardakı günahları tərk edin.

Cahiliyyət dövründə bəziləri inanırdılar ki, iffətə zidd olan zina əməli əgər gizlində baş verərsə, eybi yoxdur, yalnız aşkarda olanda günah sayılır! Müasir dövrdə də bəziləri cahiliyyət məntiqindən ibarət olan bu işi qəbul edərək yalnız aşkarda olan günahlardan vəhşət hissi keçirir, gizlində baş verən günahlar müqabilində əsla narahat olmurlar.

Yuxarıdakı ayədə bu batil məntiq məhkum edilir. Sonra günahkarları təhdid etməklə onları gözləyən acınacaqlı aqibəti xatırlatmaq üçün buyurulur: Günah əməllər kəsb edənlər tezliklə öz əməllərinin cəzasına çatacaqlar.

AYƏ 121:

﴿وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Kəsilərkən başı) üzərində Allahın adı çəkilməmiş (və murdar olmuş) şeydən yeməyin ki, onu yemək əlbəttə, (Allaha qarşı) itaətsizlikdir. Həqiqətən şeytanlar öz köməkçi və dostlarına sizinlə mübahisə edərək çəkişsənlər deyərək gizlincə “Allahın öldürmüş olduğu heyvan sizin öldürdüyünüzədən daha yaxşıdır” kimi sözlər) təlqin edirlər. Əgər onlara itaət etsəniz, onda siz də (ya doğrudan da) müşriksiniz (ya da müşrik hökmündəsiniz).»

TƏFSİR:

Bu ayədə məsələnin mənfəi yönünə təkid olunaraq buyurulur: Başları kəsilən zaman Allahın adı çəkilməyən heyvan ətlərindən yeməyin.

Sonra qısa bir cümlə ilə bu əməl məhkum edilir və yenidən buyurulur: Bu pis və günah bir iş, düzgün yoldan və bəndəlik hüdudlarından azmaq, Allaha itaətdən çıxmaqdır.

Bəzi sadələvh müsəlmanların onların şeytani vəsvəşələrindən təsirlənməmələri üçün əlavə edilir: Şeytanlar vəsvəşə yaradan mətləbləri məxfi şəkildə öz dostlarına təlqin edirlər ki, sizinlə münaqişəyə qalxsınlar. Lakin ayıq olun və bilin ki, əgər onların vəsvəşələrinə təslim olsanız, siz də müşriklərin cərgəsinə keçəcəksiniz.

Bu münaqişə və vəsvəşələr bəlkə də müşriklərin bir-birinə təlqin etdikləri məntiqdən ibarətdir. Onlar deyirdilər ki, bizim ölü heyvan ətini yeməyimizin səbəbi budur ki, onu Allah öldürmüşdür və ölmüş heyvan ətini yemək də Allahın işinə bir növ etinasızlıqdır! (Bəziləri demişlər ki, ərəb müşrikləri bu əqidəni məcusilərdən kəsb etmişlər.)

Halbuki, özü ölən heyvanlar əksər hallarda xəstə olur, bundan əlavə, başı kəsilmədiyi üçün çirkli qan ətin içindəki damarlarda qalır. Onu halal sayanlar isə həm onun xarab olmasından, həm də əti xarab etməsindən qafil olmuşlar.

AYƏ 122:

﴿أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Məgər (küfr və imansızlıq ölümü ilə) ölmüş və sonra Bizim (dinə hidayət etməklə) dirildərək (imanından,) vasitəsilə insanlar arasında yol getdiyi (yaşadığı) bir nur verdiyimiz şəxs, (etiqadi və əməli azgınlıq) zülmətlər(in)də olan və ondan çıxmayacaq şəxs kimidir?! Kafirələrin etdikləri əməllər, onlar üçün beləcə zinətlənmişdir.»

TƏFSİR:

Bu ayədə mütəal Allah yolunu azdıqdan sonra hidayət etdiyi bir şəxsi əvvəlcə ölü olan, sonra onu dirildərək onun üçün bir nur qərar vermiş olduğu bir adama bənzədir. Həmin şəxs o nurun vasitəsilə camaat arasına işıq saçır. Öz azgınlığında qalanlar isə heç bir yol göstərən olmadan qaranlıq zülmətlərdə gəzən və oradan çıxıb bilməyən bir şəxsə oxşadılmışdır.

Bu ayədəki «**nur**» dedikdə məqsəd təkcə Quran və Peyğəmbərin (s) təlimatları deyildir. Əksinə, Allaha iman gətirmək də insana yeni idrak və ali görüş bağışlayır. Belə ki, onun nəzərləri maddi həyatın hüdudlarından kənara gedir, maddə aləminin dörd divarından daha yüksəklərə pərvaz edir, son dərəcə geniş olan bir aləmə qədəm qoyur.

Şəxs bu nurun sayəsində özünün camaat arasındakı həyat yolunu tapıb başqalarının hərislik və tamahkarlıq nəticəsində düşər olduqları səhvlərin çoxundan amanda qala bilər. Eləcə də başqalarının maddi təfəkkür və həvayi-nəfsin əqlə qələbə çalması nəticəsində düşər olduqları səhvlərdən də kənarda qalar.

İslam rəvayətlərində oxuduğumuz kimi, «**mömin və imanlı insan Allahın nuru ilə nəzər edir**» kəlamı da məhz həmin həqiqəti göstərir.

AYƏ 123:

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مَّجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləcə (Məkkədə olduğu kimi) Biz hər bir topluda (onların küfr və günah edərək haqdan üz döndərmələrinin cəzası olaraq) günahkar camaatın başçılarını hiylə-kələk işlədən (və camaatın peyğəmbərlərin dəvətlərinə iman gətirmələrinə mane olan) etdik. Lakin (əslində) onlar yalnız özlərinə (qarşı) hiylə-kələk işlədirlər və (bunu) dərk etmirlər.»

TƏFSİR:

Bu ayədə azğın küfr rəhbərləri və fəsad başçılarıнын vəziyyətinə işarə edilir və buyurulur: Hər bir şəhərdə və abadlıqda günah yolunu tutaraq məkr, hiylə və fırıldaqla camaatı düz yoldan azdıran böyükələr qərar verdik. Onlar çoxlu günaha batmaq və itaətsizlik etmək nəticəsində haqq yolunun quldurları sayılır, Allah bəndələrini haqq yolundan azdırırlar. Ayənin axırında buyurulur ki, onlar özlərindən başqa heç kəsə məkr işlətmirlər. Lakin bu həqiqəti dərk etmirlər.

Bu ayədən məlum olur ki, bütün cəmiyyətlərin düşar olduqları fəsad, eybəcərlik və bədbəxtliklərin mənşəyi həmin cəmiyyətin böyükələri, başçılarıdır. Onlar müxtəlif növ hiylələrlə adi insanların Allah yoluna gəlməsinin qarşısını alır, haqqın simasını tamamilə başqa cür cilvələndirir və Allahın yolunu dəyişmək istəyirlər.

AYƏ 124:

﴿وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlara (Qüreyş kafirlərinə) bir ayə və möcüzə gələn zaman “Allahın peyğəmbərlərinə verilmiş şey (peyğəmbərlik, kitab və möcüzə) bizə də verilməyincə əsla iman gətirmərik!” deyirlər. Allah Öz peyğəmbərliyini hara qoymağı daha yaxşı bilir. Tezliklə günah etmiş kəslərə işlətdikləri hiylənin cəzası olaraq Allahın yanında zillət, xarlıq və şiddətli əzab yetişəcəkdir.»

AYƏNİN NAZİLOLMA SƏBƏBİ

Nəql olunanlara görə bu ayə Vəlid ibn Müğeyrənin barəsində nazil olmuşdur (o, büt-pərəstlərin məşhur adamlarından idi. Başqa sözlə desək, onların «düşünən beyni» sayılırdı). O, Peyğəmbərə (s) deyirdi: “Əgər nübüvvət haqdırsa, bu məqama keçməyə mən daha artıq ləyaqətliyəm. Çünki həm yaşıım səndən artıqdır, həm də mal-dövlətim!”

TƏFSİR:

PEYĞƏMBƏR YALNIZ ALLAH TƏRƏFİNDƏN TƏYİN OLUNUR.

Bu ayə dolğun bir məna ilə bu kimi batil rəhbərlərin və günahkar qəbilə başçılarıнын məzhəkəçi iddialarını və puç təfəkkür tərzini belə çatdırır: Onların hidayəti üçün Allah tərəfindən bir ayə göndərilən zaman onlar dedilər: “Biz heç vaxt iman gətirməyəcəyik. Yalnız o vaxt iman gətirərik ki, Allahın seçilmiş bəndələrinə əta olunan ayə və məqamlar bizə də əta olunsun.” Quran onlara aydın şəkildə cavab verərək buyurur: Siz Allaha heç bir şey öyrətməyin! Allah hansı peyğəmbəri göndərəcəyini, kimin arasından seçəcəyini və Öz risalətini kimin ixtiyarında qoyacağını daha yaxşı bilir.

Aydındır ki, Allah tərəfindən olan peyğəmbərlik məqamı nə mal-dövlətə və yaşa bağlıdır, nə də qəbilə və tayfa arasındakı nüfuza. Əksinə, onun ilkin şərti hər şeydən əvvəl ruhi hazırlıq, batinin paklığı, əsl insani səciyyələr, yüksək təfəkkür, güclü düşüncə və nəhayət ismət mərhələsində olan son dərəcə pərhizkarlıq və təqvadır. Bu kimi səciyyələrin, xüsusilə ismət məqamına hazırlıq sifətini Allahdan başqa heç kəs

ayırd edə bilmir. Qeyd olunan şərtlərlə onların dediyi şərtlər arasındakı yerlə göy qədər fərq vardır.

Peyğəmbərdən (s) sonrakı haqq canişin də vəhy və şəriət gətirməkdən başqa Peyğəmbərdəki (s) bütün bu sifət və proqramlara malik olmalıdır. Yəni o, həm şəriətin qoruyucusu, həm də ilahi qanun və ideologiyanın keşikçisi, insanların həm maddi, həm də mənəvi rəhbəridir. Buna görə, elə o da ismət məqamına malik olmalı, günah və xətalardan uzaq olmalıdır ki, öz ilahi vəzifəsini yerinə yetirərkən lazımı nəticə əldə edə bilsin. Həmçinin ülgü götürüləcək bir nümunə, itaət olunacaq bir rəhbər ola bilsin.

Həmin səbəbə görə də o, camaatın nəzəri, yaxud şura təşkil edilməsi ilə deyil, yalnız Allah tərəfindən seçilməli idi. Bu məqamın hansı yerdə qərar verilməsini xalq yox, Allah daha yaxşı bilir.

Ayənin axırında bu cür batil, iddiaçı və günahkar rəhbərləri gözləyən acınacaqlı tale barəsində belə buyrulur: Tezliklə bu günahkarları, camaatı yoldan azdırdıqları üçün işlətdikləri məkrli tədbir və hiylələrə görə, Allah dərgahında şiddətli həqarətə və əzaba düçar edəcəyik.

Özünü bəyənen bu kimi adamlar öz yaramaz işləri və çirkin əməlləri ilə böyüklüklərini və cəmiyyətdəki mövqelərini qoruyub saxlamaq istəyirdilər. Lakin Allah onları o qədər təhqir edir ki, özlərini ən dərdli işgəncələrdə hiss etsinlər.

AYƏ 125:

﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَانِمًا
يَضَعُدُّ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləliklə, Allah (gözlə keçmişinə xatir) hidayət etmək istədiyi şəxsin sinəsini İslam(ı qəbul etmək) üçün açar. Olduğu azğınlıqda başlamaq istədiyi şəxsin sinəsini isə möhkəm tutaraq daraldar, sanki o əziyyətlə səmada yuxarı qalxır. Allah beləcə, iman gətirməyən kəslərin üzərinə mürdarlıq qoyar.»

TƏFSİR:

Allaha mənsub edilən hidayət və zəlalət dedikdə məqsəd layiqli insanlar üçün hidayət səbəblərini tədarük görmək, ləyaqəti olmayanlar üçün isə həmin səbəbləri aradan aparmaqdır.

Bu ayədəki «sədr» dedikdə məqsəd insanın ruhu və qəlbi, «qəlbi genişlik» dedikdə isə onun əql üfüqlərini, fikrini genişləndirmək, ruhunu haqqı və hidayəti qəbul etmək üçün yüksəltməkdir ki, bu da insanın ürəyi istəyən təmayüllərindən və həvayi-nəfsindən keçməsinə lazımlı edir. Hər kəsdə qəlbi genişlik olmasa, əbədi olaraq özünün dar düşüncəsində qalar və ondan heç vaxt çıxıb bilməz. Qəlb genişliyinin bir nəticəsi bəsirət, digəri isə nuranilikdir. Biri ürəyiyumşaqlıq, digəri isə haqqı qəbul etməkdir. Buna əsasən, haqqı qəbul etmək üçün əvvəlcədən batini zəmin və tutum olmalıdır. Hər kəsdə haqqı qəbul etməyə hazırlıq olmazsa, mərifət səmasında pərvaz edə bilməz.

Fitrət və əql hüdudlarından xaric olmağın nəticəsi irticaçılıq və dar düşüncəlikdir. Yolunu azanlar zahirdə özlərini genişlikdə və tərəqqidə görsələr belə, həqiqətdə ruhi sıxıntılara və darlığa düçar olmuşlar.

AYƏ 126:

﴿وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bu (Quran və din), sənin Rəbbinin doğru yoludur. Doğrudan da Biz (Öz tövhid) ayələri(mizi və dinin haqq olmasını) öyüd götürən bir dəstə üçün ətraflı bəyan etdik.»

TƏFSİR:

Allahın daimi qanunu budur ki, haqqı qəbul edən pak qəlbli insanların qəlblərini daha da genişləndirsin, imandan qaçan inadkarları isə köməyin kəsilməsi bəlasına düşər etsin. Buna əsasən, Allah yolundan başqa mövcud olan yolların hamısı ya azgınlığa, ya da bağlı dalanlara aparır.

Əgər diqqət yetirsələr, Mütəal Allahın höccəti bütün insanlara tamamladığını görürlər.

AYƏ 127:

﴿لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar üçün Rəbblərinin yanında (hər bir zərər-ziyandan və naqislikdən uzaq olan və bir-birlərinə yalnız salam verdikləri) “Darus-səlam” vardır. Və O, (dünyada) etdikləri əməllərin mükaafatı olaraq onların dostu və yardımçısıdır.»

TƏFSİR:

Behiştə heç cür kobudluq, rəqabət, ziddiyyət, töhmət, həsəd, kin-küdurət, yalan, qəm-qüssə, nigaranlıq, ölüm, xəstəlik, fəqirlik və s. yoxdur.

Behişt əhli üçün əminamanlıq və salamatlıq nemətindən əlavə, Allahın xüsusi lütfünə şamil olmaq da vardır. Bir sözlə, bunlar o kəslər olmalıdır ki, Pərvərdigarın yanında müqərrəb mələklərin məqamına, hətta onlardan da yüksəkdə «indiyyət» (ində rəbbihim – rəbbləri yanında) məqamına malik olsunlar («ində Rəbbihim»). Hər bir halda, ilahi vilayət və əminamanlıq məqamına çatmaq yalnız saleh əməl sayəsində mümkün olur.

AYƏ 128:

﴿وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِّنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِّنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və (yada sal) o gün(ü) ki, (Allah) onların (insan və şeytanların) hamısını toplayacaq (və buyuracaqdır): “Ey şeytanlar dəstəsi, insanlardan bolluca bəhrələndiniz (onların çoxusunu öz davamçınız etdiniz).” Və onların insanlardan olan dostları deyəcəklər: “Ey Rəbbimiz, biz iki tayfa bəzimiz bəzimizdən istifadə etdik (onlar çoxlu sayda insanı azdıraraq yoldan çıxarmalarının ləzzətini daddılar və biz, onların göstərişləri ilə sürdüydümüz keflərin ləzzətini daddıq) və bizim üçün təyin etdiyin o (ömür) müddət(inə və o bədbəxtlik həddin)ə gəlib çatdıq.” (Allah) buyuracaq: “Sizin yeriniz oddur, orada əbədi qalacaqsınız, Allahın (əbədi qalmamağınızı) istəməsi istisna olmaqla (ki, Allah da həmin oddan çıxmağınızı istəməyəcəkdir). Həqiqətən sənin Rəbbin hikmətli və biləndir (bilir ki, kimə və nə qədər əzab versin).”»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayədəki mətləbin davamında buyurulur: O gündə Allah bütün məxluqatı dirildərək buyurar: Ey cinlər! Siz insanlardan çoxunu azdırdınız. O insanlar ki, sizə tabe olmuşdular, «Pərvərdigara! Biz bir-birimizdən faydalandıq» – deyərlər. Cinlərin insanlardan aldığı fayda budur ki, cinlər onların rəhbərləri, başçıları olmuşlar, insanlar da onların həvayi-nəfslərinə tabe olmuşlar. İnsanların onlardan aldığı fayda isə bu olmuşdur ki, cinlər şəhvət və ləzzətləri onların nəzərində zinətləndirmiş, onların başını bu kimi işlərlə qatmışdır.

Onlar deyərlər: Bizim üçün təyin olunmuş vaxt gəlib çatdı. Bəziləri demişlər ki, burada məqsəd ölümlərin dirilməsidir. Allah da onlara buyurar: Cəhənnəm odu sizin əbədi iqamətgahınızdır və orada əbədi olaraq əzaba düşər olacaqsınız. Yalnız Allahın istədiyi kəslərdən başqa.

Bu istisna günahkar müsəlmanlara aiddir ki, əgər Allah istəyərsə, onlara əzab verər, istərsə də Öz lütf və mərhəməti ilə bağışlayar. Allah Öz işində hikmətli və hər şeyi biləndir.

AYƏ 129:

﴿وَكَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Beləcə əldə etdiklərinin (günahlarının) cəzası olaraq zalımların bəzisini (digər) bəzisinə hakim edərik.»

TƏFSİR:

Həmçinin imtahan məqsədilə zalımları onların özünə həvalə edər, onları bir-birinə dost edərik ki, bir-birinin işlərinə maraq göstərsinlər. Nəhayət, onları cəzalandırırıq. Bu cəza onlara layiq olan miqdarda olar. Buna görə də Qiyamət günündə cinlərdən və insanlardan olan bu zalımları bir-birinə həvalə edərik, onlar isə nifrət hissi ilə bir-

birindən uzaqlaşmağa can atar. Başqalarına tabe olanlar tabe olduqları şəxsə həvalə edilər və onlara «Gedin! Onlar sizi cəhənnəm odundan xilas etsinlər.» deyilər. Məqsəd budur ki, Qiyamət günündə onları əzabdan xilas edə biləcək heç bir dost və köməkçi olmadığı onlara bildirilər.

Başqa sözlə desək, onların arasında mövcud olan dostluq və məhəbbətə görə onları bir-birinin ardınca cəhənnəmə daxil edərik.

AYƏ 130:

﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا شَٰهَدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَٰهَدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Qiyamət günü Allah tərəfindən xitab olunacaqdır ki): “Ey cin və ins (insan) tayfası, məgər sizə özünüzdən Mənim ayələrimi (təkrar-təkrar) sizə oxuyan və sizi bu günkü görüşünüzdən qorxudan peyğəmbərlər gəlmədi?” deyərlər: “Biz öz əleyhimizə şəhadət veririk (bəli, peyğəmbərlər gəldilər və qorxutdular).” Dünya həyatı onları aldatdı və (buna görə də) özlərinin əleyinə şəhadət verərlər ki, kafir olublar.»

TƏFSİR:

Allah Qiyamət günündə zalımlara və şeytansifətlərə buyurar: Ey cinlərdən və insanlardan olanlar! Sizi hidayət etmək üçün özünüzdən olan peyğəmbərlər göndərmədikmi?

Əlbəttə, bütün peyğəmbərlər insan olmuşdur. Amma peyğəmbərlərin bir qrupdan olmasına baxmayaraq, bütün cinlərə və insanlara xitab olunduğuna görə hər iki qrupa nisbət verilir ki, həmin münasibətə riayət olunsun.

Bu peyğəmbərlər Mənim açıq-aydın dəlil və nişanələrimi sizə oxuyur, sizi belə bir gündəki görüşdən qorxudurdular. Hamılıqla deyərlər: Biz öz əleyhimizə şəhadət veririk.

Qiyamətdə günahkarların Allahın hüzurunda etdikləri bu iqrar və etirafları göstərir ki, Allahın höccətinin onlar üçün tamam olduğunu, Allahın onlar üçün peyğəmbərlər və hidayətçilər göndərdiyini qəbul etmişlər.

İbn Abbasdan nəql olunur ki, peyğəmbər insanların arasından seçilir. İnsanlardan olan peyğəmbərlər də cinlərə onların özlərindən olan bir nümayəndə və rəsul təyin edir.

AYƏ 131:

﴿ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهِلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Bu, (peyğəmbərlərin göndərilmələri) sənin Rəbbinin şəhər və kəndləri(n) əhalisi(ni) heç vaxt qafil olduqları halda zalımcasına həlak etməməsinə görədir.»

TƏFSİR:

Allahın əbədi qanunlarından biri də budur ki, düz yolu əyri yoldan, haqqı batıldən seçmək üçün peyğəmbərlər göndərir, müxtəlif xatırlatmalar və xəbərdarlıqlar vasitəsilə haqqı, həqiqətləri insanlara bəyan edir, höccəti tamamlayır. Məhz belə olan surətdə əgər etinasızlıq eləsələr, cəzalandırılrlar. Bu ümumi və külli bir qanun çoxlu ayələrdə bəyan edilir. O cümlədən «Şüəra» surəsinin 208-ci ayəsində belə buyurulur: **«Biz heç bir məmləkətin əhalisini ora peyğəmbərlər göndərməmiş həlak etmədik.»** «İsra» surəsinin 15-ci ayəsində isə belə buyurulur: **«Biz onlara peyğəmbər göndərməyincə onları əzaba düçar etmədik.»**

Deməli, ilahi cəzalar Allahın rübubi məqamının tələb etdiyi ədalətdən irəli gəlir. Buna görə də xatırlatma və bəyan olmadan cəzalandırmaq qəbahətli bir zülm sayılır.

AYƏ 132:

﴿وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رُبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Hər bir (insan və cin, mömin və kafir, saleh və günahkar) kəs üçün etdiyi əməllərdən (əməlin özü, ruhun kamilliyi və axirət mənzilləri baxımından) dərəcələr vardır. Sənin Rəbbin onların etdiklərindən qafil deyildir.»

TƏFSİR:

Allah adildir və hər kəsin rütbə və dərəcəsini, onun öz əməlinə uyğun verir. Deməli, insanların xoşbəxt, yaxud bədbəxt olması onların rəftar və əməllərinə bağlıdır.

AYƏ 133-134:

﴿وَرُبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَأْ يُدْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةٍ قَوْمٍ آخَرِينَ. إِنَّ مَا تُوْعَدُونَ لَأَتِ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

133. *«Rəbbin ehtiyacsız və rəhmət sahibidir. Əgər istəsə sizi aradan aparar və sizdən sonra, sizi başqa bir dəstənin nəslindən vücuda gətirdiyi kimi istədiyini (insan və ya qeyrisini) sizin canişininiz edər.»*

134. *«Şübhəsiz, sizə vəd edilən şey (Bərzəx, Qiyamət, Cənnət və Cəhənnəm) gələcəkdir. Siz Allahı əsla aciz edə bilməzsiz (Onunla mübarizə aparmaq və ya Ondan qaçmaq qüdrətiniz yoxdur).»*

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə ədaləti bərqərar etməkdən, zülm etməməkdən söhbət gedirdi. Bu ayədə isə Allahın ədalət göstəricisi olan iki sifəti – mütləq ehtiyacsızlığı və rəhməti

irəli çəkilir. («Cəvaimul-Came» təfsiri). Əvvəldə buyurulur: Sənin Pərvərdigarın həm bəndələrin özlərindən, həm də onların ibadətlərindən ehtiyacsız, geniş rəhmət sahibidir. Bəndələrə rəhm edir və böyük mənfəətlər vermək üçün onları mükəlləf edir. Bunlar da Allahın əzəmətinin yad edilməsi ilə yanaşı olan təklif və vəzifələrin yerinə yetirilməsindən başqa yolla müyəssər ola bilməz.

Sonra buyurulur: Ey günahkarlar! Əgər Allah istəsəydi, hamınızı məhv edərdi, sonra sizin yerinizə Ona itaət edəcək başqa bir qövmləri gətirərdi. Necə ki, sizi başqa insanların nəslindən vücuda gətirmişdir.

Sizə vədə verilənlər, o cümlədən həsr, nəşr, mükafat, cəza, behiştin dərəcələri, eləcə də cəhənnəmin təbəqələri arasında mövcud olan ixtilaflar və s. şübhəsiz gəlib çatacaqdır və siz Allahın hakimiyyət dairəsindən xaricdə deyilsiniz.

AYƏ 135:

﴿قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Ey qövüm, (mənim dəvət və dinimlə mübarizədə) var gücünüzlə fəaliyyət göstərin ki, mütləq mən (də müqavimət vəzifəmə əsasən) fəal və çalışqanam. Tezliklə bu evin (zəfər) aqibətinin və o evin (gözlə) sonunun kimin olacağını başa düşəcəksiniz. Şübhəsiz, zalımlar əsla nəcət tapmayacaqlar.”»

TƏFSİR:

Yəni siz «qüdrətinizin çatdığı qədər, imkanlarınızın ən yüksək mərhələsində əməl edin, mən də öz növbəmdə əməl edirəm.» Məqsəd budur ki, siz küfr, inad və ədavətinizdə qalacaqsınız, mən də İslamda və sizin qarşınızda səbr etməklə sabitqədəm olacağam.

Tezliklə hansınızın bəyənilən aqibətə malik olacağı məlum olacaqdır. Zalımlar öz məqsədlərinə çatmazlar.

AYƏ 136:

﴿وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«(Müşriklər) Allahın yaratdığı şeylərdən–əkin və dördayaqlılardan Ona bir pay qoydular və öz gümanlarına əsasən “bu, Allahın, bu isə bizim şəriklərimizin (bizim Allaha qoşduğumuz şəriklərin)dir” dedilər. Lakin şərikləri üçün olan Allaha çatmır, Allah üçün olan isə şəriklərinə çatır. Hökm etdikləri şey (necə də) pisdir.»

TƏFSİR:

Peyğəmbərlərin ilahi tərbiyə proqramlarından uzaqlaşan, xəyali və puç fikirlər vadisinə düşənlərin söz və qərarları da eynilə xəyali və məntiqsizdir. Onlar özlərini hər bir şeyin maliki və sahibi hesab edir və elə bu əsasda da bölgü aparırdılar. Bir dəfə oğlanları özlərinə götürərək qızları Allahın payı hesab edirdilər («Nəcm» surəsi, 21-ci ayə), başqa vaxt isə taxılı və heyvanları öz xəyallarına əsasən bölüşdürürdülər.

Müşriklər bütlərin paylarının heç vaxt dəyişdirilə bilmədiyini təsəvvür edir və bu payları bütxanalara və oradakı xidmətçilərə xərcləyirdilər. Lakin Allahın payını uşaqlara, fəqirlərə və qonaqlara deyil, «asimanların Allahı ehtiyacsızdır!» – deyə xərcləri kəsir gəldiyi zaman bütxanalara sərf edirdilər.

Onlar necə də pis mühakimə yürüdükdülər! Çünki öz bütlərini Allahdan qabağa salır və heç bir şəri və qanuni əsası olmayan işlər görürdülər. Bundan da çirkin və rüsvayçı bir iş ola biləmi ki, insan bir daş parçasını, yaxud dəyərsiz taxtanı bütün varlıq dünyasını yaradan Allahdan üstün olduğunu güman etsin? Düşüncənin bundan da aşağı səviyyəyə tənəzzül etməsi təsəvvür edilə biləmi?

AYƏ 137:

﴿وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَائُهُمْ لِيَرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və beləcə şərikləri (müşriklərin Allaha şərik qoşduqları bütlər və cinlər) müşriklərin çoxuna (bölgüdə olduğu kimi) övladlarını (bütlərə qurban etmək məqsədilə) öldürməyi (də) zinetləndirdilər ki, onları (mənəvi) həlakətə sürükləsinlər və onların (İbrahim peyğəmbərin dini olan) dinlərini onlara anlaşılmaz və (xürafata) qarışıq göstərsinlər. Əgər Allah (məcbur etmək) istəsəydi, onlar o işi etməzdilər (lakin Allahın əbədi qanunlarında etiqad və əməldə məcbur etmək yoxdur). Buna görə də (sənə cihad etmək əmr olunana kimi) onları və (uydurduqları) iftiralarını burax.»

TƏFSİR:

Bu ayədə isə Allah-təala bütperəstlərin eybəcər və çirkin xislətlərindən digər birinə işarə edərək buyurur: Onlar əkinçilikdən məhsul əldə etdikləri və mal-qara saxladıqları zaman Allah üçün müəyyən bir pay ayırıb seçdikləri kimi, şeytanlar da qız övladlarını qətlə yetirmək və ya diri-diri basdırmaq kimi (fəqirlikdən və yoxsulluqdan qorxduqlarına görə) çirkin işləri onların nəzərində gözəl cəlvələndirmişdir.

Bəziləri demişlər ki, qızları öldürmək kimi insaniyyətə zidd bir əənə buradan başlanmışdır: Nöman ibn Münzər bir qoşun ilə hücum edib ərəb qövmündən birini qarət etdi və onların qadınlarını əsir tutdu. Qeys ibn Asimin də qızı əsirlərin içində

idi. Sonra sülh bağlandı. Qadınların hamısı öz ailələrinə qayıtdılar, amma Qeysin qızı düşmən ordusunun arasında qalması üstün hesab etdi. Qeys and içib dedi ki, bundan sonra nə qədər qızı olacaqsam hamısını diri-diri basdıracağam.

«Li yərudduhum» kəlməsindəki «lam» hərfi «əqibət» üçündür. Yəni övladın qətlə yetirilməsinin zinetli göstərilməsinin nəticəsi insanların həlak olmasıdır. Əlbəttə, onların arasında elə inadkarlar da var idi ki, qızları həlak etmək məqsədi güdürdülər.

Bu işin digər nəticəsi bu idi ki, onları dinləri barədə şəkk-şübhəyə salırdılar. Əgər Allah onları bu işdən çəkəndirmək, yaxud bu işi tərk etməyə məcbur etmək istəsəydi, hökmən edərdi və onların qarşısını alardı. Amma bu iş ixtiyari bir məsələ olan təkliflə uyğun gəlmir.

Axırda son dərəcə şiddətli bir təhdidlə buyurulur ki, onları öz yalan və iftiraları ilə birlikdə tərk et və öz hallarına burax. Çünki Allah onları cəzalandıracaqdır.

Bu ayə göstərir ki, qətl işinin zinetləndirilməsi və qətlin özü onların öz əməlləri idi. Bunu Allaha nisbət verməkdə isə yalan danışmışdılar.

AYƏ 138:

﴿وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Onlar öz gümanlarına əsaslanaraq, Allaha iftira yaxmaq üzündən dedilər: «Bunlar qadağan olunmuş dördəyaqlılar və əkindir, bizim istədiyimiz kəslərdən (bütələrin xidmətçilərindən) başqası onlardan yeməməlidir və bunlar minilmələri haram olan dördəyaqlılardır.» Həmçinin (kəsərkən başları) üzərində Allahın adını çəkmədikləri dördəyaqlılar (ı da var idi). (Allah) tezliklə onları yaxdıqları iftiranın müqabilində cəzalandıracaqdır.»

TƏFSİR:

Bu ayədə onların gülünc əqidələrindən digər birinə işarə edilir. Belə ki, onlar öz yanlış təsəvvürlərinə görə dəvələri, inəkləri, qoyunları və əkin sahələrini haram və toxunulmaz hesab edir, onları öz məbudları üçün ayırır və deyirdilər ki, bizim icazə verdiyimiz şəxslərdən başqa heç kəs onlardan istifadə edə bilməz. Ayə «öz təsəvvürlərinə görə» deyərək buyurmaqla bunu çatdırmaq istəyir ki, onların bu iddiaları üçün heç bir dəlilləri yox idi. Sadəcə olaraq öz puç xəyallarına istinad edirdilər.

«Minilməsi qadağan olunan heyvanlar» dedikdə məqsəd on dəfə, hamısını da dişli doğan bir dəvə, həmçinin beş qarın doğan və qulağı yarılan dəvə, eləcə də on bala dünyaya gətirən erkək dəvədir.

Mücahid demişdir: «Müşriklər Allahın adını bəzi heyvanlara və onlara aid olan şeylərə çəkmir və onlarla həccə getmirdilər. Yaxud başlarını kəsən vaxt Allahın adını yox, bütələrin adını çəkirdilər. Bu işləri də görərkən «Allah bizə belə göstəriş vermişdir» deyərək iddia edirdilər ki, bu da aşkar yalan və iftira idi.»

Ayənin axırında buyurulur ki, Allah tezliklə onların yağıdıqları iftiralar müqabilində cəzalarını verəcəkdir.

AYƏ 139:

﴿وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِنْ يَكُن مِّمَّتَهُ فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həmçinin "bu dördayaqlıların qarnındakı (əgər diridirsə) biz kişilərə məxsusdur və arvadlarımıza haramdır və əgər ölüdürsə, onda hamı şərikdir" dedilər. (Allah) onları tezliklə bu (xoşagəlməz) vəsflərinə görə cəzalandıracaqdır. Həqiqətən O, (şəriətdə) hikmətli və (xeyir və ziyanları) biləndir.»

TƏFSİR:

Bu ayədə Allah-təala onların sözlərindən digər birini nəql edir. Əvvəllər barəsində söhbət olunan kafirlər deyirdilər: Ətinin yeyilməsi və minilməsi haram olan bu heyvanların qarnında olan balalar xalis şəkildə bizim kişilərimizə məxsusdur və qadınlarımıza haramdır.

Bir şeyin müəyyən bir adam üçün xalis olmasının mənası budur ki, heç bir şəriki olmasın. (Əməllərin Allah üçün xalis olmasındakı kimi.) «Zükür» kəlməsi «zəkər» kökündən alınıb, şərəf deməkdir. Onların nəzərində erkək heyvanlar dişi heyvanlardan şərəfli hesab olunurdu. Əgər heyvanın balası ölü doğulsaydı, qadın və kişi onda şərik idilər. Sonra buyrulur: Tezliklə onları bu cür vəsf etdiklərinə görə cəzalandıracağıq. Allah hikmət sahibidir və cəzanı Öz hikmətinə uyğun olaraq təxirə salır, yaxud sürətləndirir. Həmçinin Allah onların bütün işlərindən də xəbərdardır.

Bu ayədə kafirlər üçün dörd eyb sadalanmışdır:

1. Heyvanların başını Allahın izni olmadan kəsirdilər.
2. Heyvanları pak olmasını iddia edərək yeyir və Allaha böhtan və iftira atırdılar.
3. Azad olunmuş dəvələrin balalarını qadınlara haram bilirdilər.
4. Ölü şəkildə dünyaya gələn heyvan balasını heç bir dəlil olmadan həm kişilərə, həm də qadınlara halal hesab edirdilər.

AYƏ 140:

﴿قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ۖ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Şübhəsiz, (cahiliyyət müşriklərindən) öz övladlarını ağılsızlıq və nadanlıq ucbatından öldürmüş və Allahın onlara (övlad, əkin və mal-qara kimi şeylərdən) ruzi olaraq verdiyini Allaha iftira yaxmaqla haram etmiş kəslər ziyana uğradılar. Onlar doğrudan da (yoldan) azdılar və onlar heç vaxt hidayətdə olmayıblar.»

TƏFSİR:

İbn Abbas demişdir: «Hər kəs cahil ərəb qövmlərinin cəhalətinin hansı dərəcədə olmasını bilmək istəyirsə, «Ənam» surəsini (yuxarıda qeyd olunan ayələrini) oxusun.»

Ərəb cahilləri bütələrə yaxınlaşmaq, yaxud abır-heysiyyətini qorumaq məqsədi ilə öz qızlarını bütələrə qurban kəsir, yaxud diri-diri basdırırdılar.

Bir nəfər özünün narahatlıq səbəbini Peyğəmbərə (s) demişdi: «Cahiliyyət dövründə Allah mənə bir qız verdi, onu öldürmək istəyəndə arvadım mane oldu. Qız böyüdü və ona elçi gəldi. Qeyrətim buna icazə vermədi. Ərsiz də qalması məsləhət deyildi. Bir gün onu səhraya aparıb bir quyu qazdım, qız nə qədər qışqırıb-bağırdısa, etina etmədən onu dəfn etdim.»

Peyğəmbər (s) ağlayıb sonra buyurdu: «**Əgər (şəriətdə tövbədən sonra) keçmiş əməllərin bağışlanması olmasaydı, səni heç vaxt cəzasız buraxmazdım!**»

İNCƏ MƏTLƏBLƏR:

1. Xurafatları ən şiddətli bəyanlarla məhkum etmək lazımdır.
2. Cəhalət və səfehlik xəsarət amilidir (övladın əldən verilməsi, insani duyğuların itirilməsi, halal nemətlərdən məhrum olmaq, cəhənnəm və ilahi əzab kimi xəsarətlər).
3. Ən böyük xəsarət insanın batıl yolda fəda olmasıdır—istər bütə qurbanlıq olsun, istərsə də xəyali və yaxud yersiz qeyrətə.
4. Bir şeyin haram edilməsi ya əqli, ya da şəri dəlil əsasında olmalıdır.
5. Halal şeylərin nəhaq yerə qadağan edilməsi Allaha iftira sayılır və qadağandır.

AYƏ 141:

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالْتَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Çardağ üzərində olan və çardaqsız bağları, xurma ağacını, müxtəlif məhsullu əkinə və bir-birinə oxşayan və oxşamayan zeytunu və narı yaradan Odur. Bar verən zaman onların meyvə və məhsulundan yeyin və onun (Allahın) haqqını biçin (və məhsul yığılan) gün verin. (Yeməkdə və verməkdə) israf etməyin ki, həqiqətən, Allah israf edənləri sevmir.»

TƏFSİR:

Burada Mütəal Allah üzüm bağlarının və əkin sahələrinin yaradılmasına işarə edir. «Məruşat» (yerə sərilməmiş) özləri ayaq üstə dayana bilən bitkilərə, qeyri-məruşat (yerə sərilmiş) isə özləri ayaq üstə dayana bilməyən, yerin üstünə sərilən bitkilərə deyilir.

Ayədə buyurulur ki, Allah-təala xurma ağacları və əkin sahələrini vücuda gətirmişdir. Halbuki, onların meyvələri və məhsulları rəng, dad, həcm, iy baxımından tamamilə fərqlənir.

Həmçinin zeytun və nar ağaclarını vücuda gətirdi, halbuki, onlardan bəziləri dad, rəng və həcm baxımından bir-birinə oxşayır, bəzilərinin isə heç bir oxşarlığı yoxdur.

«Bar verdiyi vaxt meyvələrindən yeyin» cümləsindən məlum olur ki, meyvənin zahir olduğu vaxtdan etibarən onun yeyilməsi caizdir. Belə fikirləşilməsin ki, onun yetişdiyi vaxta qədər gözləyib, yalnız o vaxt yemək caizdir, başqa hallarda isə yox.

«Meyvəni dərdiyiniz vaxt onun haqqını verin» cümləsində «haqq» dedikdə məqsəd bağ sahibləri və əkinçilərin fəqirlərə infaq etdiyi biçilmiş taxıl və meyvə dolu

kisələrdir. Bu nəzəriyyə məsum imamlardan (ə) rəvayət olunmuşdur. Bəziləri demişlər ki, məqsəd onda bir və ya iyirmidə-birə şamil olan zəkatdır və məqsəd budur ki, bu infaqı imkan olan vaxtın əvvəlindən təxirə salmayasınız.

Sonra buyurulur ki, «bu barədə israfə yol verməyin», yəni onun hamısını sədəqə olaraq verib, öz ailənizi məhrum etməyin.

AYƏ 142:

﴿وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həmçinin dördayaqlılardan böyük və kiçik, yun və tük verən, minilən, yük daşıyan və yeyilən heyvanlar (yaratdı). Allahın ruzi olaraq sizə verdiyindən yeyin (və bəhrələnin) və (özünüzdən halal-haram qanunlar çıxarmaq və haram işlər görməklə) Şeytanın addımlarına tabe olmayın ki, həqiqətən o, sizin açıq-aşkar düşməninizdir.»

TƏFSİR:

«Fərş» kəlməsində məqsəd qoyun kimi bəzi heyvanlardır ki, bədənləri yerə yaxın olduğuna görə fərş hesablanır, yaxud onun yunundan və ya dərisindən döşəmə hazırlanır. «Nəhl» surəsinin 80-ci ayəsində də heyvanların yunundan, tükündən və dərisindən istifadə olunmasına işarə edilmişdir.

Əvvəlki ayədə bəzi meyvələrin adı qeyd olunmuşdu. Bu ayədə isə heyvanların xeyir-bərəkətlərindən söz açılır. Deməli, «həmulə və fərş» kəlmələri əvvəlki ayədəki «meyvə və bağlar»a bağlanır.

Müfəssirlərin çoxu demişlər ki, «həmulə» dedikdə yükdaşıyan, «fərş» dedikdə isə yük daşımayan heyvanlar nəzərdə tutulur. Əvvəlki ayədə əkinçiliyə, burada isə maldarlığa işarə olunub. Buna əsasən, yaradılış dünyasında hər bir şey müəyyən hədəf və hikmət əsasında xəlq olunub insanın ixtiyarına verilmişdir. Heyvanlar barəsində ümumi qanun və əsl (ilkin) qayda onların istifadəsinin halal olmasıdır. Yalnız bəzi dəlillər vasitəsilə istisna edilən hallar haram sayılır.

AYƏ 143:

﴿ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمَ الْإُنثَيْنِ أَمَْا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْإُنثَيْنِ نَبِّؤُنِي بِعِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Səkkiz cütü (səkkiz tək cütü ilə birlikdə) – qoyundan iki baş (bir erkək, bir dişi) və keçidən iki baş (bir erkək, bir dişi yaratdı). (Yaxud: Səkkiz cüt yaratdı, qoyundan iki cüt (əhliləşdirilmiş və vəhşi) və keçidən iki cüt (əhliləşdirilmiş və vəhşi). De: “Allah o ikisinin erkəklərini haram edib, yoxsa dişilərini?! Yoxsa o iki dişinin qarınlarındakı (balaları)nı?! Əgər doğurucusunuzsa, mənə elm və biliyə əsaslanaraq xəbər verin.”»

TƏFSİR:

Bu ayədə izah ünvanı ilə həm insanların yük daşımada, həm də qidalanmasında qabiliyyəti olan əti halal heyvanların bir qismi şərh olunur və buyrulur: Allah-təala sizin üçün heyvanlardan səkkiz cüt yaratmışdır: Qoyundan bir cüt (dişi və erkək) və keçidən bir cüt (dişi və erkək).

Bunların qeyd olunmasından dərhal sonra Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir: Onlardan aşkar şəkildə soruş: Yoxsa Allah onların erkəklərini, yaxud dişilərini və ya dişi qoyunların və keçilərin qarnında olan balaları haram etmişdir?

Sonra əlavə edilir: Əgər düz deyirsinizsə və bu heyvanlardan hər birinin haram olmasına dair elm və bilik üzündən dəliliniz varsa, mənə xəbər verin!

AYƏ 144:

﴿وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلَذْكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمْ الْإُنثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيْنِ
أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ
إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Həmçinin, dəvədən iki baş, ya iki cüt və inəkdən iki baş, ya iki cüt (yaratdı). De: "Allah o ikisinin erkəklərini haram edib, ya dişilərini?! Yoxsa o iki dişinin qarınlarındakını?! Məgər Allah bunu (bidət olan bu dırnaqarası haramı) sizə tövsiyə edərkən yanında idiniz?! Buna görə də kim insanları nadanlıqla azdırmaq üçün Allaha qarşı yalan uydurandan daha zalımdır?! Allah zalımların dəstəsini əsla hidayət etməz.»»

TƏFSİR:

Bu ayədə digər dörd cütə işarə edilir və buyrulur: Dəvədən iki cüt (erkək və dişi) və inəkdən iki cüt (erkək və dişi) qərar verdik. De: Bunlardan hansını Allah haram etmişdir? Erkəkləri, yoxsa dişiləri, yaxud dəvələrin və inəklərin qarınlarında olanları?

Bu heyvanların halal və ya haram olmasına dair hökm yalnız Allahın əlindədir ki, həm onların, həm insanın, həm də bütün dünyanın yaradanıdır.

Əvvəlki ayədə qeyd olunmuşdu ki, müşriklərin ixtiyarında bu heyvanların ətinin haram edilməsinə dair heç bir əqli və elmi dəlil yox idi. Çünki onlar nə nübüvvət, nə də vəhy iddiası edirdilər. Buna əsasən, üçüncü ehtimal qalır ki, bu fərmanın verilməsi zamanı hazır və şahid olduqlarını iddia etsinlər. Buna görə də buyrulur: Allahın bu mövzuya dair sizə tövsiyə etdiyi zaman siz buna şahid idinizmi? Sualın cavabı mənfi olduğuna görə onların bu barədə töhmət və iftiradan başqa bir şeyə əl atmadıqları sübut olunur. Buna görə də ayənin axırında əlavə edilir ki, Allahın adından yalan sözlər deyən, cəhalətdə qalanları azdırmaq istəyən kimsədən də bir zalım adam varmı? Şübhəsiz, Allah zalımları heç vaxt hidayət etməz.

Yuxarıdakı ayədən məlum olur ki, Allahın adından yalan danışmaq Onun müqəddəs dərğahında edilən ən böyük zülmərdən biri olmaqla yanaşı, həm də Allahın bəndələrinə və şəxsin özünə edilən zülmüdür.

AYƏ 145:

﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Mənə olunan vəhylərin içərisində yemək istəyən şəxsə murdar olduqları üçün ölü heyvan, (heyvanın damarlarından) tökülmüş qan və donuz ətindən, yaxud itaətsizlik üzündən Allahdan başqasının (istər bütələrin, istərsə də bütələrdən başqa şeylərin, hətta müqəddəs hesab edilən şeylərin) adı çəkilərək kəsilmiş heyvandan başqa bir haram (yemək) tapmıram. Əgər kimsə ləzzət axtarmadan, yaxud (zəruri miqdardan) həddi aşmadan (onları yeməyə) məcbur olsa, həqiqətən, sənin Rəbbin çox bağışlayan və mehribandır.”»

TƏFSİR:

Allah-təalanın haram buyurduğu şeylərin müşriklərin haqq dininə artırıqları biddətlərdən seçilməsi üçün bu ayədə Peyğəmbərə (s) göstəriş verilir ki, onlara açıq-aşkar şəkildə belə desin: Mənə vəhy olunanlar içərisində heç bir şəxs üçün - istər qadın-kishi, istərsə də uşaq-böyük - haram bir yemək görmürəm.

Yalnız bir neçə şey istisna olunur: Onlardan birincisi özü ölmüş heyvan, yaxud heyvanın bədənindən çıxan qandır. (Heyvanın damarları şəri qaydada kəsildikdən və adi miqdarda qan çıxdıqdan sonra onun bədənindəki ətin arasında qalan qanlar nəcis deyildir.)

Növbəti haram şey donuz ətidir. Çünki bunların hamısı “rics”, yəni iyrənc şeylərdir. Sağlam insan təbiəti buna nifrətlə yanaşır və onlar müxtəlif növ aludəliklərin və ziyanların mənşəyidir.

Sonra dördüncü növə işarə olaraq buyurulur: Yaxud başı kəsilən zaman Allahın adı çəkilməyən heyvanlar. Bu da əxlaqi və mənəvi cəhətdən Allahla yadlıq və tövhid məktəbindən uzaqlıqdır.

Deməli, şəri kəsilmənin iki şərti var: Onlardan bəziləri dörd damarın kəsilməsi, heyvandan normal miqdarda qanın sıçrayışla çıxması kimi maddi yönə malikdir. Bəziləri isə üzü qibləyə olmaq, kəsərkən «Bismillah» demək, kəsənin müsəlman olması kimi mənəvi yönə malikdir.

Ayənin axırında zərurət halında və çıxılmaz vəziyyətə düşən, öz canını qorumaq üçün ondan başqa heç bir yemək tapmayan şəxslər üzərindən bu haram ətlərdən istifadə edilmənin qadağası götürülür. Bu kimi hallar istisna olunur və buyurulur: Zərurət vəziyyətinə düşənlər üçün günah yoxdur. Bu şərtlə ki, yalnız canının qorunması üçün yesin, əksinə ləzzət almaq, yaxud Allahın haramını halal saymaq, həddindən artıq yemək məqsədilə olmasın. Bu halda Pərvərdigar bağışlayan və mehribandır, onları bağışlayacaqdır.

Həqiqətdə bu iki şərt ona görə qoyulmuşdur ki, çıxılmaz vəziyyətə düşənlər Allahın qoyduğu qanunları pozmaq üçün bəhanə gətirə bilməsinlər.

AYƏ 146:

﴿وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ
ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Yəhudilərə bütün dırnaqlı heyvanları haram etdik. Həmçinin onlara inək və qoyundan onların bədənlərinin piyini - bellərinə və ya bağırsaqlarına yapışmış, yaxud sümüyə qarışmış (piylər) istisna olmaqla - haram etdik. Bu (haram), onlara etdikləri zülmə görə verdiyimiz cəzadır. Biz həqiqətən doğru danışanıq.»

TƏFSİR:

YƏHUDİLƏRƏ HARAM EDİLƏN ŞEYLƏR

Bu ayədə, büt-pərəstlərin öz tərəflərindən uydurduqları qondarma hökmlər aydın olsun deyər, yəhudilərə haram edilən şeylərin bir qisminə işarə olunur. Halbuki bu qondarma hökmlər nə İslamla, nə də yəhudi dini ilə uyğundur. (Hətta məsihi dini ilə də uyğun gəlmir. Belə ki, onlar adətən öz hökmlərində yəhudilərin dinlərinə tabe olurlar). Buna görə də əvvəlcə buyurulur: Yəhudilərə hər növ dırnaqlı heyvanı haram etdik.

Sonra buyurulur: İnəyin və qoyunun bədənindəki piyləri də onlara haram etmişdik.

Bunun ardınca üç istisna hal belə qeyd olunur: Bu iki heyvanın kürəyində, yanlarında və bağırsaqlarının arasında olan, eləcə də sümüklə qarışan piylərdən başqa. Lakin ayənin axırında aşkar şəkildə buyurulur ki, bunlar əvvəldə yəhudilərə haram deyildi, amma Biz onları rəva gördükləri zülmə görə bu nemətlərdən – özlərinin də çox xoşladıqları bu yeməklərdən məhrum etdik.

Əlavə təkid olaraq buyurulur: Bu, bir həqiqətdir və Biz doğru danışanlardanıq.

AYƏ 147:

﴿إِن كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَّبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Əgər səni təkzib etsələr, de: “Sizin Rəbbiniz geniş rəhmət sahibidir (buna görə də sizə möhlət verir) və Onun əzabı günahkar dəstədən əsla dəf edilməz.”»

TƏFSİR:

Yəhudilərin və müşriklərin inadkarlıqları aydın bir məsələ idi. Amma onların inadlarını davam etdirəcəkləri və nəticədə Peyğəmbəri (s) təkzib edəcəkləri mümkün olduğundan bu ayədə Allah-təala Öz Peyğəmbərinə (s) buyurur ki, əgər onu təkzib etsələr, onlara belə desin: Sizin Pərvərdigarınız geniş və sonsuz rəhmət sahibidir. Sizi dərhal cəzalandırmaz. Əksinə, bəlkə öz səhvlərinizdən peşman olub pis əməllərinizdən Allaha doğru qayıdasınız deyər, sizə möhlət verir. Lakin əgər Allahın

verdiyi möhlətdən istifadə etməsəniz və yersiz töhmətlərinizi davam etdirsəniz, bilin ki, Allahın cəzası qətidir və nəhayət sizi tutacaqdır. Çünki Onun cəzaları günahkar cəmiyyətdən dəf olunması deyildir.

Bu ayə Quran təlimlərinin əzəmətinə gözəl şəkildə bəyan edir. Belə ki, yəhudilərin və müşriklərin bu qədər qanunsuz əməllərini şərh etdikdən sonra onları dərhal əzabla, işgəncə ilə təhdid etmir. Əksinə, əvvəlcə mehr-məhbəbət dolu təbirlərlə Allah dərgahına qayıdış yollarını göstərir ki, təşviq olunsunlar və Haqqa doğru qayıtsınlar. Amma Allahın geniş rəhmətinin onların və sair tüğyançıların cürətlənməsinə səbəb olmaması, eləcə də inadkarlıqlarından əl çəkmələri üçün axırıncı cümlədə onları qəti bir ilahi cəza ilə təhdid edir.

AYƏ 148:

﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Müşriklər tezliklə “əgər Allah istəsəydi nə biz, nə də atalarımız (Ona) şərik qoşardıq və nə də bir şeyi (özümüzə) haram edərdik (deməli, Allah bizim Ona şərik qoşmağımıza və bəzi şeyləri haram etməyimizə razıdır).” deyəcəklər. Onlardan əvvəlkilər (də peyğəmbərlərini şirkin və bidətin haramlığı barədə) beləcə təkzib etdilər və nəhayət bizim əzabımızı daddılar. De: “Sizin əlinizdə (dəlil-sübutu olan) bir elm varmı ki, onu bizim üçün (qarşımıza) çıxarasınız?! Siz gümandan başqa bir şeyə tabe olmur və təxmindən başqa bir şeylə danışmırsınız.” (Çünki, Allaha şərik qoşmaq və bir sıra şeylərin əsassız olaraq haram edilməsinin qarşısının yaradılışda alınmaması, Allahın onlara razı olması demək deyildir.)»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə müşriklər barəsində olan sözlərin ardınca bu ayədə onların puç dəlillərinə cavab verilir. Əvvəlcə buyurulur: Tezliklə müşriklər halal ruzilərin qadağan edilməsi və şirk ilə əlaqədar iradlara cavab verərkən belə deyəcəklər: Əgər Allah istəsəydi, nə biz müşrik olardıq, nə də bizim bütperəst ata-babalarımız, həmçinin heç bir şeyi də qadağan etməzdik. Deməli, bizim əməl və sözlərimizin hamısı Allahın istəyi ilədir.

Müşriklər sair günahkarlar kimi cəbr pərdəsi altında gizlənərək öz yaramaz əməllərinə bəraət qazandırmaq və canlarını qurtarmaq istəyirlər. Həqiqətdə onlar iddia edib deyirlər ki, Allahın bizim bütperəstlik əməllərimiz və müəyyən heyvanları haram etməyimiz qarşısında sükut etməsi Onun razılığını göstərir. Çünki əgər razı olmasaydı, müəyyən yollarla bizi bu işlərdən mütləq çəkəndirməli idi.

Quran onların cavabında qətiyyətlə bəhs apararaq əvvəlcə buyurur: Belə yalanları Allaha nisbət verən təkcə bunlar deyil, keçmiş qövməldən də bəziləri həmin yalanları demişdilər. Lakin axırda pis əməllərinin cəzasına düşər olmuş və Bizim cəzalarımızı dadmışlar. Onlar həqiqətdə bu sözləri ilə həm yalan danışır, həm də peyğəmbərləri təkzib edirdilər. Əgər Allah bu işə razı olsaydı, onda Öz peyğəmbərini hansı əsasla tövhidə dəvət üçün göndərərdi? Ümumiyyətlə, peyğəmbərlərin dəvətinin özü insanın ixtiyar sahibi və iradə azadlığına malik olmasına ən mühüm dəlildir.

Sonra buyurulur: «Onlara belə de: Doğrusu, bu iddianıza dair qəti və danılmaz bir dəliliniz varmıdır? Əgər varınızdırsa, onda nə üçün göstərmirsiniz?»

Axırda əlavə edilir: Şübhəsiz, sizin bu iddiaya dair heç bir dəliliniz yoxdur, yalnız xam xəyallara və təsəvvürlərə tabe olursunuz.

AYƏ 149:

﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Beləliklə, yetərli (heç kimin rədd etmək qüdrətinə malik olmadığı) dəlil-sübut Allaha məxsusdur və əgər O, (yaradılışda qəti iradə ilə) istəsəydi, sizin hamınızı (məcburi surətdə) hidayət edərdi (lakin Allah, yaradılışda bəşəri nə şirkə, nə də imana məcbur etmişdir. Allah şirkə yalnız şəriətdə qadağan edib və şəriət yolu ilə imana dəvət edib və siz bunları qəbul etməlisiniz).”»

TƏFSİR:

Bu ayədə müşriklərin iddialarını batil etmək üçün digər bir dəlil gətirilir və buyurulur: De: Allah-təala tövhid və Özünün yeganəliyi, eləcə də halal-haram hökmlər barəsində Özünün yetərli və aşkar dəlilini gətirmişdir – həm Özünün peyğəmbərləri vasitəsilə, həm də əql yolu ilə. Belə ki, heç kəs üçün azacıq belə, bəhanəyə yer qalmamışdır.

Deməli, onlar heç vaxt iddia edib deyə bilməzlər ki, Allah Özünün sakit qalması ilə onların yaramaz əməl və əqidələrini təsdiqləmişdir. Əməllərində məcbur olmalarını da iddia edə bilməzlər. Çünki əgər məcbur olsaydılar, dəlil gətirmək, peyğəmbərlər göndərmək, onların vasitəsi ilə dəvət və təbliğ etmək əbəs bir iş olardı. Dəlil gətirilməsi də iradə azadlığını göstərir.

Ayənin axırında buyurulur: Əgər Allah istəsəydi, sizin hamınızı məcburi şəkildə hidayət edərdi, hamınız iman gətirərdiniz. Lakin belə bir iman, həmçinin belə iman sayəsində yerinə yetirilən əməllərin heç bir dəyəri yoxdur. Əksinə, insanın təkamül və fəziləti bununladır ki, o, hidayət və təqva yolunu öz əqli əsasında, iradə və ixtiyarı ilə seçmiş və ötmüş olsun.

İmam Musa Kazimin (ə) belə buyurduğu nəql olunur: «**Allahın insanlara iki növ höccəti vardır: Aşkar höccəti və gizli höccəti. Aşkar höccəti peyğəmbərlər, rəsullar və imamlardır. Batini və gizli höccəti isə əql və fikirdir (təfəkkürdür).**»

AYƏ 150:

﴿قُلْ هَلَمْ شُهِدَ كُمُ الدِّينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Allahın bunları haram etməsinə şəhadət verən şahidlərinizi gətirin.” Beləliklə, əgər şəhadət versələr, sən onlarla birgə şəhadət vermə və Bizim ayələrimizi təkzib edənlərin, axirət gününə imanı olmayanların və Rəbblərinə şərikin qoşanların nəfsi istəklərinə tabe olma.»

TƏFSİR:

Bu ayədə onların sözlərinin batilliyinin aşkar edilməsi, eləcə də düzgün mühakimə prinsiplərinə riayət olunması üçün dəvət olunur ki, mötəbər şahidləri olduğu təqdirdə gətirsinlər və isbat etsinlər ki, Allah bəzi heyvanları və əkin məhsullarını qadağan etmişdir. Buna görə də buyurulur: Ey Peyğəmbər! Onlara de: «Bunların haram edilməsinə dair şahidiniz varsa, gətirin.» Sonra əlavə edilir: Əgər onlar mötəbər dəlil tapa bilməsələr (şübhəsiz də tapa bilməyəcəklər) və yalnız öz iddia və şahidlərinə qənaətlənsələr sən heç vaxt onlara uyma, onların iddia və şəhadətlərinə uyğun şəhadət vermə.

Mövcud əlamətlər göstərir ki, bu saxta hökmlər sırf şəkildə kor-korana təqlidçilikdən və həvayi-nəfsə itaətdən irəli gəlir. Çünki ilahi peyğəmbərlərdən və səmavi kitablardan bu kimi şeylərin haram olunmasına dair heç bir mötəbər sənəd gəlməmişdir. Buna görə də sonrakı cümlədə buyurulur: Bizim ayələrimizi təkzib edən, axirətə iman gətirməyən və Allah üçün şərikin qoşan şəxslərin həvayi-nəfslərinə tabe olma. Yəni onların bütperəstlikləri, Qiyaməti inkar etmələri, xurafatçılıqları və həvayi-nəfsə itaət etmələri bu hökmlərin də saxta olmasını, həmçinin bu kimi şeylərin haram edilməsi ilə əlaqədar iddialarının əsassız və dəyərsiz olduğunu göstərir.

AYƏ 151:

﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْهِ أَنْ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِمَّنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكَُمْ وَصَاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Gəlin Rəbbinizin sizə haram etdiyini oxuyum (və o budur ki): heç bir şeyi Ona şərikin qoşmayın, valideynlərə yaxşılıq edin, övladlarınızı yoxsulluq qorxusundan öldürməyin. Sizə və onlara ruzini Biz veririk. Və pis işlərə – istər aşkar olsun, ya gizlin (əməli və etiqadi günahlara, yaxud camaatın gördüyü və görmədiyi günahlara) – yaxınlaşmayın. Həmçinin Allahın möhtərəm saydığı və öldürülməsini haram buyurduğu canı - (qisas, şəriətin müəyyənləşdirdiyi cəza hədlərinin icrası və ya müdafiə məqsədli haqq (öldürmələr) istisna olmaqla – öldürməyin. Bəlkə düşünəsiniz deyə Allahın sizə tapşırıqları bunlardır.”»

TƏFSİR:

BİR NEÇƏ İLAHİ FƏRMAN

Əvvəldəki ayələrdə bəyan olunduğu kimi müşriklərin saxta hökmləri inkar edildikdən sonra bu ayədə və sonrakı iki ayədə İslamda haram olunan əsas şeylər və kəbirə günahlar çox qısa bəyanla, amma çox maraqlı və dolğun məna ilə on qismdə bəyan olunmuşdur. Əvvəlcə buyurulur: Onlara belə de: “Gəlin, Allahın sizə haram etdiyi şeyləri sizin üçün sadalayım:

1. Heç nəyi Allaha şərik və oxşar qərar verməyin.
2. Ata-anaya yaxşılıq və ehsan edin.
3. Öz övladlarınızı yoxsulluq qorxusundan öldürməyin.
4. İstər aşkarda, istərsə də gizlində olan çirkin və qəbahətli işləri nəinki etməyin, hətta onlara yaxın da düşməyin.
5. Əlinizi günahsız insanların qanına bulaşdırmayın. Allahın möhtərəm saydığı, qanının axıdılmasına icazə vermədiyi insanı qətlə yetirməyin. Yalnız ilahi qanunla icazə verildiyi hallar (məsələn, qatildən qisas alınması kimi) istisna olunur.

Bu beş göstərişin ardınca təkid üçün buyurulur: Bu işləri Allah sizə tövsiyə edir ki, başa düşəsiniz və onlara mürtəkb olmaqdan uzaq olasınız.

AYƏ 152:

﴿وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانِ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və yetimin malına o, (cismani və ruhi baxımdan) həddi-bülüğa çatana kimi, gözəl bir tərz istisna olunmaqla, yaxınlaşmayın. Ölçü və çəkini ədalətlə tam şəkildə verin. Biz heç bir kəsin üzərinə (əqidə və əməllərdə) öz imkanından artıq vəzifə qoymuruq. (Hakim və şahid kimi və ya fətva vermək məqsədilə) danışanda, hətta qohum(larınız barəsində) olsa belə, ədalətli olun. Və (şəriətin əsas və qollarını qəbul etməkdə) Allahın əhd-peymanına kamil surətdə vəfa edin. Bəlkə öyüd götürəsiniz deyə, Allahın sizə tapşırıqları bunlardır.»

TƏFSİR:

6. İslah məqsədi istisna olmaqla, həddi-bülüğa çatdığı vaxta qədər yetimin malına yaxınlaşmayın.

7. Çəkiddə aldatmayın, çəki və ölçüdə ədalətə riayət edin.

8. Mühakimə və ya şahidlik zamanı, yaxud digər sahələrdə bir söz demək istəsəniz, hətta mühakimə və şəhadətinizin sizin qohum-əqrəbanızın əleyhinə tamam olsa belə, ədalətə riayət edin. Haqq yolundan çıxmayın.

9. İlahi əhd-peymanla vəfalı qalın və onu pozmayın. İlahi əhd-peyman dedikdə bütün ilahi əhd-peymanlar – təkvini və təşrii əhd-peymanlar, ilahi təkliflər, hər növ əhd, nəzir və and nəzərdə tutulur.

Ayənin axırında bir daha təkid üçün buyurulur: Allah bu işləri sizə tövsiyə edir ki, özünüzlə gələsiniz, əqlinizi işə salasınız.

AYƏ 153:

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Və (təvsiyə etdi ki,) bu (əmlər) Mənim doğru yolumdur. Buna görə də ona tabe olun və başqa yollara tabe olmayın ki, sizi Onun yolundan (sapdıraraq) pərakəndə edər. Bəlkə təqvalı olasınız deyə, Allahın sizə təvsiyə etdiyi bunlardır.»

TƏFSİR:

Bu Mənim düzgün yolum, tövhid, haqq-ədalət, paklıq və təqva yoludur, ona itaət edin və heç vaxt insanı azgınlığa salan yollara düşməyin. Əks halda, sizi Allah yolundan çıxarıb pərakəndəliyə salar, aranızda ixtilaf və nifaq toxumu səpər.

Ayənin axırında üçüncü dəfə olaraq buyurulur: Bunlar Allahın sizə etdiyi təvsiyələrdir ki, bəlkə pərhezkar və təqvalı olasınız.

İNCƏ MƏTLƏBLƏR:

1. ATA-ANAYA EHSAN VƏ YAXŞILIQ ETMƏYİN ƏHƏMİYYƏTİ

Şirkə mübarizənin vacibliyi, günahsız insanın nəhaq yerə öldürülməsinin haram edilməsindən və ədalətin icrasının vacibliyindən dərhal sonra ata-anaya yaxşılıq və ehsan etməyin qeyd olunması mütərəqqi İslam göstərişlərində ata-ananın haqqına nə qədər yüksək əhəmiyyət verildiyini göstərir.

Bu məsələnin əhəmiyyəti o zaman daha aydınlaşır ki, bu ayədə qadağan edilən digər haram işlərlə yanaşı, ata-anaya əziyyət verilməsinin haramlığından deyil, birbaşa onlara ehsan və yaxşılıq etməyin vacibliyi irəli çəkilir. Yəni buyurulur ki, nəinki onları narahat etmək haramdır, əksinə, onlara yaxşılıq və ehsan etmək vacib və zəruri bir məsələdir.

Maraqlıdır ki, bu ayədəki «ihsan» kəlməsi «bey» hərfi ilə təsirli hala salınmış və «və bil-validəyni ihsana» – deyə buyurulmuşdur. Deməli, ayədə təkidlə göstərilir ki, ata-anaya yaxşılıq edilməsi o qədər böyük əhəmiyyət daşıyır ki, bu məsələyə şəxsən və heç bir vasitə olmadan girişmək lazımdır.

2. ACLIQDAN QORXDUĞUNUZA GÖRƏ ÖVLADLARINIZI ÖLDÜRMƏYİN!

Bu ayələrdən məlum olur ki, cahiliyyət dövrünün ərəbləri yersiz təəssüblər xatirinə təkcə öz qızlarını diri-diri basdırmırdılar. Əksinə, o dövrün cəmiyyətində böyük sərmayə hesab olunan oğlanları da yoxsulluq qorxusundan qətlə yetirirdilər.

Çox təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu cahiliyyət ənənəsi müasir dövrdə başqa şəkildə təkrar olunmaqdadır. Yer üzündə yeyinti məhsullarının azalmasını ehtimal verməklə günahsız uşaqları rüşeym halında ikən ana bətnində qətlə yetirirlər. Müasir dövrdə uşaq saldırılmasını izah etmək üçün başqa dəlillər də gətirilməsinə baxmayaraq, onun ən ümdə səbəbləri kimi yoxsulluq və yeyinti məhsullarının azlığı qeyd edilir. Bu və bu kimi məsələlər göstərir ki, cahiliyyət əsri bizim dövrdə başqa formada təkrarlanmaqdadır. İyirminci əsrin cahiliyyəti hətta İslamdan əvvəlki cahiliyyət dövründən qat-qat dəhşətli və geniş səviyyədə davam edir.

AYƏ 154:

﴿ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Sonra (nemətin) yaxşılıq edən, onu (kitabı) yaxşı bilən və özündə və öz cəmiyyətində gözəl şəkildə həyata keçirən şəxsə tamamlanması, eləcə də bəlkə Rəblərinin görüşünə (Ona qovuşacaqlarına) iman gətirsinlər deyə hər bir şeyi (onun şəriətinin əsas və qollarını) müfəssəl bəyan etmək və (onlara) hidayət və rəhmət amili olması üçün Musaya kitab (Tövrat) verdik.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə təkcə İslamda deyil, bütün səmavi dinlərdə mövcud olan əsas hökmlərdən söhbət olunurdu. Onların ardınca bu ayədə buyurulur ki, sonra Biz Musaya səmavi bir kitab verdik, Öz nemətimizi yaxşı əməl sahibləri, Bizim fərmanımıza, haqqa tabe olanlar üçün kamilləşdirdik. Belə ki, onda insanın maddi-mənəvi təkamülü üçün lazım olan və ehtiyac duyulan hər bir şeyi xatırlatmışdıq. Həmçinin Musaya nazil etdiyimiz kitab hidayət və rəhmət vasitəsi idi. Bu işlərin hamısı ona görə edilirdi ki, Qiyamət gününə – Allahla görüşəcəkləri günə iman gətirsinlər. Bununla da özlərinin fikir, danışmaq və rəftarlarını paklasınlar.

AYƏ 155-156:

﴿وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

155. «Bu, Bizim nazil etdiyimiz mübarək bir kitabdır. Buna görə də ona tabe olun və təqvalı olun, bəlkə rəhm olundunuz.»

156. «Məbada “(Səmavi) kitab bizdən qabaq yalnız iki tayfaya (yəhudilərə və xristianlara) nazil olmuşdur və həqiqətən biz onları oxumaq və araşdırmaqdan xəbərsiz olmuşuq” deyəsiniz.»

TƏFSİR:

155. Bu ayədə Quran və Onun təlimatlarının nazil olmasına işarə edilir, əvvəlki ayədəki bəhs təkmilləşdirilərək buyurulur: Bu Bizim nazil etdiyimiz əzəmətli, mübarək bir kitabdır. O bütün xeyirlərin və yaxşıqların mənşəyidir. Siz pəhrizkar və təqvalı olun, Onun göstərişləri ilə müxalifətçilik etməkdən çəkinin. Bəlkə Allahın rəhməti sizə şamil ola.

156. Bu ayədə isə bütün bəhanələr və qaçış yolları müşriklərin üzünə bağlanır. Əvvəlcə buyurulur: Biz bu səmavi kitabı bu qədər imtiyazlarla birlikdə nazil etmişik ki, siz «Səmavi kitab yalnız bizdən əvvəlki iki tayfaya (yəhudilərə və məsihilərə) nazil olmuşdur, biz Onun barəsində mütaliə edib araşdırma aparmaqdan qafil idik.

Biz ona görə Sənin fərmanların qarşısında itaətsizlik etdik ki, bu fərmanlar başqalarının əlində idi və biz Onu əldə edə bilmirdik» - deməyəsınız.

AYƏ 157:

﴿أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ
فَمَن أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَن آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ
بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Yaxud “əgər bizə (səməvi) kitab nazil olsaydı, şübhəsiz, onlardan da artıq hidayət tapmış olardıq” deyəsınız. Beləliklə, həqiqətən sizin üçün Rəbbiniz tərəfindən dəlil-sübut və hidayət və rəhmət amili gəlmişdir. Buna görə də kim Allahın ayələrini təkzib edən, onlardan üz çevirən və başqalarını da ondan döndərəndən daha zalım ola bilər? Tezliklə Bizim ayələrimizdən üz döndərən və (həmçinin) başqalarına da mane olanları üz döndərmələrinin və (başqalarına) mane olmalarının cəzası olaraq ağır bir əzabla cəzalandıracağıq.»

TƏFSİR:

Bu ayədə həmin bəhanə daha geniş səviyyədə – onların əksəriyyətinin qürur və iddiaları ilə qarışmış olan bir şəkildə qeyd olunur. Belə ki, əgər Quran onlara nazil olmasaydı, iddia edərək deyə bilərdilər ki, biz Allahın əmr və fərmanlarına itaət etməyə bütün millətlərdən artıq hazırlıqlı idik. Bu ayədə buyurulur ki, Biz Quranı nazil etdik ki, onlar «əgər bizə asimani bir kitab nazil etsəydin, biz onların hamısından daha artıq qəbul edərək daha çox hidayət olunardıq» - deməsinlər.

Quran bu kimi şəxslərin iddiasının cavabında buyurur: Allah bütün bəhanə yollarını sizin üzünüə bağlamışdır. Çünki Pərvərdigarınız tərəfindən sizin üçün daha aydın dəlil və ayələr gəlmişdir. Özü də ilahi hidayət və rəhmətlə yanaşıdır. Bununla belə, Allahın ayələrini təkzib edən və onlardan üz çevirənlərdən də zalım bir kimsə varmı?

Bununla göstərilir ki, onlar təkcə ilahi ayələrdən üz çevirmir, həm də ondan çox sürətlə uzaqlaşdırlar. Ayənin axırında bu kimi inadkar və düşüncəsiz insanların intizarını çəkən dərddli əzablardan söhbət açılır. Çünki onlar haqqı-həqiqəti tapmaq üçün azacıq belə, axtarış aparmadan onu inkar etmiş və ondan qaçmışlar. Hətta başqalarının da düz yola hidayət olunmasına maneçilik törətmişlər.

Quran qısa bir cümlə ilə buyurur: Bizim ayələrimizdən üz döndərənləri tezliklə şiddətli cəzalara düçar edəcəyik. Çünki onlar təəssüb üzündən və heç bir dəlil olmadan ayələrimizdən üz çevirirdilər.

AYƏ 158:

﴿هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَن تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ
رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انتَظِرُوا إِنَّا
مُنتَظِرُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Yoxsa onlara (əzab) mələklərin(in) gəlməsini, ya Rəbbinin (Onun rübubiyyətinin bütün nişanələrinin – Qiyamətin) gəlməsini, ya Rəbbinin (ölümün əlamətlərindən ibarət) bəzi nişanələrinin gəlməsini gözləyirlər? Rəbbinin bəzi nişanələrinin gələcəyi gün, ondan əvvəl imanı olmayan və ya iman halında bir şey əldə etməmiş şəxsə iman gətirməsinin bir xeyri olmayacaqdır (o, birinci halda kafir, ikinci halda isə itaətsiz günahkar halda dünyadan köçəcəkdir). De: “(Əzabın gəlməsini) gözləyin ki, biz də gözləyirik.”»

TƏFSİR:

Keçən ayələrdə bu həqiqət bəyan olundu ki, Allah-təala höccətini bütün müşriklərə tamamlamış, səmavi kitab olan Quranı bütün insanların hidayəti üçün göndərmişdir. Bu ayədə isə buyurulur ki, bu insanlar o qədər inadkarlıqlar ki, bu qədər aydın dəlil və bəyanlar belə, onlara təsir qoymur, sanki özlərinin məhv olmasını, yaxud axırncı fərsətlərin əldən çıxmasını, yaxud da qeyri-mümkün olan işlərin baş verməsini gözləyirlər.

Əvvəldə buyurulur: Onlar ölüm mələyinin onların soracağına gəlməsi, yaxud Pərvərdigarlarının onların gözlərinə görünməsinə iman gətirməkdən başqa bir şeyin intizarını çəkirlərmi?

Sonra buyurulur: Yaxud bunu gözləyirlərmi ki, Pərvərdigarın ayə və nişanələrindən bəziləri – dünyanın sonunda, Qiyamətin başlanğıcında olacaq işlər baş versin? Halbuki, bunun ardınca bütün tövbə qapıları onların üzünə bağlanacaqdır.

Bunun ardınca buyurulur: Bu kimi ilahi ayə və nişanələrin baş verdiyi o gündə əvvəlcə iman gətirməyənlərin, yaxud yaxşı işlər görməyənlərin imanları qəbul olunmayacaq və artıq tövbə qapıları onların üzünə bağlanacaqdır. Çünki zərurət şəraitində və çıxılmaz vəziyyətdə olan iman və tövbənin heç bir dəyəri yoxdur.

Ayənin axırında təhdidli bir nəhy ilə belə inadkarlara buyurulur: İndi ki, siz belə (qeyri-mümkün) şeyləri təvəqqe edirsiniz, öz intizarınızda qalın, biz də gözləyənlərdən olacağıq.

Yuxarıdakı ayədən düşünülən incə mətləb budur ki, bu ayədə nıcatın imanda olması qeyd olunur, özü də elə bir iman ki, onun sayəsində insan yaxşı əməllər görmüş olsun.

AYƏ 159:

﴿إِنَّ الدِّينَ فَرَقَوْا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Şübhəsiz, sən dinlərini parçalayan (onun əsas və qollarının bəzilərini qəbul, bəzilərini isə rədd edən, yaxud dinlərində müxtəlif məzhəblər yaradan) və dəstə-dəstə olan kəslərlə heç bir əlaqən (onların işlərinə görə heç bir məsuliyyətin və onların cəzasında heç bir iştirakın) yoxdur. Onların işi yalnız Allaha qalmışdır. O, sonra (axirət günü) onları gördükləri işdən xəbərdar edəcəkdir.»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayələrdə bəyan olunan göstərişlərin ardınca (onların axırında da Allahın düzgün yoluna itaət etmək, hər növ nifaq və ixtilaf ilə mübarizə aparmaq göstərişi

verilmişdi) bu ayə həqiqətdə həmin mətləbləri bir növ təfsir və təkid edir. Əvvəlcə buyurulur: Öz dinlərini pərakəndə vəziyyətə salan, müxtəlif dəstələrə bölünən insanlarla sənin heç bir əlaqən yoxdur, onların da sənin məktəb və ideologiya ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Çünki sənin məktəbin tövhid və düzgün yoldur. O da birdən artıq deyildir.

Sonra bu kimi təfriqə yaradan insanları təhdid etmək üçün buyurulur: Bunların işini Allaha həvalə et. Allah onları, öz əməllərinin nəticəsindən agah edəcəkdir.

Qeyd olunmalıdır ki, bu ayə təfriqə salan insanların hamısı barəsində ümumi bir göstərişdən ibarətdir ki, bu da müxtəlif növ bidətlər qoymaq, Allah bəndələrini pərakəndə vəziyyətə salmaq, ixtilaf və nifaq toxumu səpməkdən ibarətdir, istər əvvəlki ümmətlərdə olsun, istərsə də bizim ümmətdə.

Bu ayə bir daha göstərir ki, İslam dini vəhdət və yeganəlik dinidir. O hər növ nifaq, təfriqə və pərakəndəliyə qarşı zidd mövqe tutur və bu məsələyə tam təkidlə nəzər yetirir.

AYƏ 160:

﴿مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلُهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«Kim yaxşı bir iş görsə, həmin şəxs üçün onun on qat savabı vardır (əməlin özü üçün ilkin dəyər kimi Allah tərəfindən müəyyənləşdirilmiş mükafat ən azı on qat artıqdır. Onun daha artıq ola biləcək qiyməti isə hədudsuzdur). Və kim pis bir iş görsə, yalnız onunla cəzalandırılacaqdır. Onlara zülm olunmayacaqdır (onların nə savabları azaldılacaq və nə də cəzaları artırılacaqdır).»

TƏFSİR:

Əvvəlki ayədə günahkarlar təhdid olunmuşdu, bu ayədə isə yaxşı işlər müqabilində verilən bir neçə qat əvəz və mükafat barəsində söhbət edilir və aşkar şəkildə buyurulur: Hər kəs itaət niyyəti ilə yaxşı bir iş görsə, Allah ona on qat savab, həmçinin günah işə mürəkib olanlara da elə günahlarının müqabilində cəza verəcəkdir. Allah Özünün böyüklüyü, fəzl və kərəmi ilə mükafatı layiq olduğundan artıq miqdarda verir, günahı əfv edir, cəza da verəndə çox deyil, öz miqdarında cəzalandırır. Bəzi müfəssirlər inanırlar ki, «həsənə» (yaxşılıq) dedikdə tövhid, «səyyiə» (pislik) dedikdə isə şirk nəzərdə tutulur. Bu mənaya əsasən bütün yaxşılıqların əsası tövhid, bütün pisliliklərin əsası isə şirkdir.

Bu zaman bir kimsəyə azacıq belə, zülm rəva görülməz. Çünki heç kəs layiq olduğundan artıq miqdarda cəzalandırılmaz.³⁶ Deməli, Allah-təala bəndələrə mükafat verərkən Özünün fəzl və mərhəməti ilə əməl edir. Lakin cəza məqamında ədalət əsasında cəza verir. Bunu da qeyd edək ki, on mükafatdan yalnız bir hissəsi əql, qalan doqquz hissəsi isə fəzilətdir.³⁷

Diqqət yetirilməlidir ki, bir yaxşı iş əlavə olaraq on qat savab verilməsi adi insanlar üçündür. Lakin bəzi şəraitlərdə, xüsusilə bəzi şəxslər üçün müəyyən əməllərə yeddi yüz qat və bəzən isə saysız-hesabsız miqdarda əvəz və mükafat verilir.

³⁶ «Məcməul-bəyan», 9-cu cild, səh.33).

³⁷ «Maidə» surəsi, ayə137.

AYƏ 161:

﴿قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Şübhəsiz, Rəbbim məni doğru yola - sabit (və bəşəriyyətin səadətinə təmin edən) bir dinə və haqpərəst olan və əsla müşriklərdən olmamış İbrahimin ayininə hidayət edib.”»

TƏFSİR:

Bu və surənin axırına qədər olan bir neçə ayə həqiqətdə bu surə ilə bağlı nazil olan məsələlərin xülasəsidir ki, şirk və büt-pərəstliklə əlaqədardır. Əvvəlcə müşriklərin və büt-pərəstlərin məntiqdən uzaq olan əqidə və iddiaları müqabilində Allah-təala Öz Peyğəmbərinə (s) buyurur ki, onlara belə desin: Pərvərdigarım məni hidayətə ən yaxın olan düzgün yola yönəltdi. Bu düzgün yol da tövhid və yeganəpərəstlik yoludur, müşriklik və büt-pərəstliyi məhv edəndir.

Bu ayədə və bundan sonrakı iki ayədə sirati-müstəqim izah edilir. Əvvəlcə deyilir: Mənim dinim düzgündür, son dərəcə düzlükdədir, əbədi və həmişəlikdir, insanların mənəviyyəti, dünyası, cismi və canları ilə yanaşı olan bir dindir.

Ərəblər Həzrəti İbrahimə (ə) xüsusi hörmət göstərərək, hətta öz ayinlərini belə, İbrahimin (ə) ayini kimi təqdim etdiklərindən buyurulur ki, İbrahimin (ə) həqiqi dini sizin qondardığınız saxta din deyil, elə mənim sizi dəvət etdiyim dindir. Həmin İbrahim (ə) ki, öz dövründə mövcud olan xurafatçı mühitlərdən üz döndərərək haqqa, yəni yeganəpərəstlik dininə pənah gətirmişdi. Bu təbir sanki Peyğəmbəri-Əkrəmin (s), müşriklərin ata-babalarının dini olan büt-pərəstliklə mübarizəsini məzəmmət edənlərə cavab verir. Peyğəmbər (s) onların cavabında buyururdu: Xurafatçı əqidələri məzəmmət etmək və onlardan üz çevirməklə bu xurafatçı ayinlərin adət-ənənələrini pozmaq təkcə mənim işim deyil, hamımızın ehtiram qoyduğumuz İbrahim də belə iş görmüşdü.

Sonra əlavə təkid üçün buyurulur ki, o heç vaxt müşriklərdən və büt-pərəstlərdən olmamışdı. Əksinə o, büt sındıranların, büt və büt-pərəstliklə mübarizə aparanların yeganə və misilsiz qəhrəmanı idi.

AYƏ 162-163:

﴿قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ

الْمُسْلِمِينَ﴾

TƏRCÜMƏ:

162. «De: “Həqiqətən mənim namazım, ibadət, Həcc və qurbanlığım, həyatım (bütün ömrüm) və ölümüm (ruhumun əbədi xüsusiyyətləri) aləmlərin Rəbbi olan Allaha məxsusdur (ibadətlərim Ona xatirdir və hər bir şey Onun həqiqi mülküdür).”»

163. «Onun heç bir şəriki yoxdur. Mənə bu (etiraf və etiqad) əmr olunmuşdur və mən ilk müsəlmanam (insan və cinlərin içində ilk müsəlman şəxsəm).»

TƏFSİR:

162. Bu ayədə əvvəlcə Peyğəmbərə (s) buyurulur ki, belə desin: Mən təkcə əqidə cəhətindən tövhidçi və yeganəpərəst deyiləm. Əməl baxımından da yerinə yetirdiyim hər bir yaxşı iş – namaz, ibadət, hətta ölümüm və həyatım da aləmlərin Rəbbi olan Allah üçündür. Onun üçün yaşayır, Onun üçün ölürəm. Malik olduğum hər şeyi Onun yolunda fəda edirəm. Mənim bütün hədəfim, bütün eşqim və bütün varlığım Ona məxsusdur!

163. Bu ayədə əlavə təkid olaraq, eləcə də hər növ şirk və büt-pərəstliyin batil olduğunu isbat etmək üçün buyurulur: Elə bir Allah ki, heç bir şəriki və oxşarı yoxdur.

Axırda buyurulur: Mənə bu məsələ əmr olunub və mən ilk müsəlmanlardanam.

İslam Peyğəmbərinin (s) ilkin müsəlman olması ya onun İslami əqidələrinin keyfiyyət və kəmiyyət baxımındandır (çünki onun İslamçılıq və təslimçilik dərəcəsi bütün peyğəmbərlərdən yüksəkdə olmuşdur), yaxud da bu ümmətdən olan ilk şəxs mənasındadır ki, İslamı və Quranı qəbul etmişdir.

AYƏ 164:

﴿قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾

TƏRCÜMƏ:

«De: “Allah hər bir şeyin Rəbbi olduğu halda, mən Ondan başqa Rəbb axtarım?! Heç kəs (xeyir ya şər əməli) özündən başqası üçün qazanmır və heç bir günah yükü çəkən başqasının günah yükünü götürmür. Sonra dönüşünüz Rəbbinizə tərəfdir. Beləliklə O, sizi barəsində ixtilafda olduğunuz şeydən xəbərdar edəcəkdir.”»

TƏFSİR:

Bu ayədə müşrikləri digər məntiqi bir yolla tənqid edərək buyurur: Ey Peyğəmbər, onlara de: “Yeganə Pərvərdigardan başqasını özümə Rəbb seçməyim rəvadır mı? Halbuki, O hər bir şeyin maliki, mürəbbisi və pərvərişverənidir. Onun hökm və fərmanları bütün aləm zərrələrində cərəyan edir.

Sonra Peyğəmbəri-Əkrəmin (s) yanına gələrək «Sən bizim dinimizə tabe ol, əgər xəta olarsa, sənin günahların bizim boynumuza!» deyən dargörüşlü müşriklərə cavab olaraq buyurulur: Heç kəs özündən başqası üçün əməl etmir və heç bir günahkar başqasının günah yükünü daşımır. Nəhayət, sizin hamınız Allaha tərəf qayıdacaqsınız və O sizi ixtilafda olduğunuz məsələlərdən aqah edəcəkdir.

AYƏ 165:

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

TƏRCÜMƏ

«Sizi, sizə verdiyi şey barəsində imtahan etmək üçün yer üzündə Öz canişinləri yaxud keçənlərin canişinləri edən və sizin bəzinizi digər bəzilərdən (maddi və mənəvi baxımdan) dərəcələrlə üstün edən Odur. Doğrudan da Rəbbin tez cəza verəndir və həqiqətən elə O, çox bağışlayan və mehribandır.»

TƏFSİR:

«Ənam» surəsinin son ayəsi olan bu ayədə insanın məqamının əhəmiyyətinə, onun varlıq aləmindəki mövqeyinə işarə edilir ki, tövhid dininin sütunlarının qüvvətləndirilməsi, şirk ilə mübarizə barəsində olan bəhlələr təkmilləşdirilsin. Buna görə də ilk cümlədə buyrulur: O həmin kəsdir ki, sizi yer üzündə canişin (Özünün nümayəndəsi) qərar verdi.

Allahın yer üzündəki nümayəndəsi olan, bu dünyanın bütün mənbələri ixtiyarına verilən, bu aləmin bütün varlıqlarına hakim kəsilmək barədə Allah tərəfindən hökm verilən belə bir insan özünü, cansız əşyalardan da alçaq bir səviyyəyə gətirib onun müqabilində səcdə etmir!

Sonra insanlar arasında mövcud olan ruhi və fiziki istedad təfəvütlərinə, həmçinin bu ixtilaf və təfəvütlərdə nə kimi məqsəd güdüldüyünə işarə edilərək buyrulur: Sizlərdən bəzinizi digərlərindən üstün etdi ki, bu nemətlərin vasitəsi ilə sizi imtahan etsin.

Ayənin axırında insanın xoşbəxtlik və ya bədbəxtlik yolunu seçməkdə tam ixtiyar sahibi olmasını göstərməklə yanaşı, bu imtahanların nəticəsinə belə işarə edilir: Sənin Pərvərdigarın bu imtahan və sınaqlardan üzükara çıxanları sürətlə cəzalandırandır. Həmçinin, öz xəta və səhvlərindən tövbə edib onları islah etmək fikrində olanlara qarşı da mehriban və bağışlayandır.

İNSANLAR ARASINDA FƏRQLƏR VƏ ƏDALƏT PRİNSİPİ

Şübhəsiz, insanlar arasında bir sıra süni təfəvütlər vardır ki, bu da bəzi insanların bəzilərinə qarşı rəva gördüyü zülm və haqsızlıqdan irəli gəlir. Məsələn, bəzilərinin sayı-hesabı bilinməyən mal-dövləti vardır. Bəziləri isə bir tikə çörəyə möhtacdır. Bəziləri yeməyə bir şey tapmır, cürbəcür xəstəliklərə yoluxur, müalicə üçün pul tapa bilmir, bəziləri isə hər növ maddi imkanları olduğu üçün rifahda, tam asayişdə yaşayırlar.

Bu kimi təfəvütlər: yoxsulluq və fəqirlik, elm və cəhalət, sağlamlıq və xəstəlik əksər hallarda müxtəlif növ köləlik və istismarçılıq siyasətlərindən, aşkar və gizlin zülmərdən irəli gəlir.

Şübhəsiz, bütün bunların səbəbini yaradılış dəsgahında axtarmaq tamamilə yanlış bir fikirdir. Eləcə də bu kimi ixtilafı dəlilsiz müdafiə etmək də əsassızdır.

İnsanlar məcmu halında böyük və meyvəli bir ağacı təşkil edən yarpaqlara oxşayırlar. Belə ki, onların hər birinin özünəməxsus və öz quruluşlarına mütənəsib olan vəzifəsi vardır. Məhz buna görə də Quran buyurur ki, bunlar sizin üçün imtahan vasitəsidir. Çünki ilahi proqramlar barəsində imtahan məhz tərbiyə etmək, pərvəriş vermək mənasındadır.

İNSANIN YER ÜZÜNDƏKİ XİLAFƏTİ

Qurani-kərim dəfələrlə insanı Allahın yer üzündəki xəlifəsi, nümayəndəsi kimi təqdim etmişdir. Bu təbir insanın məqam və mövqeyini aydınlaşdırmaqla yanaşı, bu həqiqəti də çatdırır ki, Allahın insana əta etdiyi bütün mal-dövlətlər, sərvətlər, istedadlar və s.-nin həqiqi maliki Allahdır. İnsan isə sadəcə olaraq Allah tərəfindən

onlarada təsərrüf və istifadə etməyə icazəli olan bir nümayəndədir. Aydınır ki, hər bir nümayəndə özünün istifadələrində tam mənada azad deyildir. Əksinə, onun təsərrüfləri və istifadələri əsl sahibinin icazəsi çərçivəsində olmalıdır. Buradan da aydın olur ki, misal üçün, İslam malikiyyət məsələsində həm kommunizmdən, həm də kapitalizmdən uzaqdır.

İslam buyurur ki, malikiyyət nə ayrı-ayrı fərdlər, nə də cəmiyyət üçündür. Əksinə, həqiqətdə Allaha məxsusdur və insanlar da Allahın vəkili və nümayəndəsi rolunu ifa edirlər. Məhz buna görə də İslam həm ayrı-ayrı fərdlərin qazancına, həm də onlardan necə istifadə olunmasına diqqət yetirir. Bunlardan hər biri üçün də müəyyən qeydlər-şərtlər qoymuşdur. Bu da İslam iqtisadiyyatını konkret bir məktəb olaraq digər məktəblərdən fərqləndirir.